

H A Z Á N K

TÖRTÉNELMI NEVEZETESSÉGŰ HELYEI

É S

MEGLÉVŐ MŰEMLÉKEI.

**Segédkönyv a magyar történelem tanulásához, ugyszintén
kirándulóknak és magánhasználatra.**

A Nmélt. Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszterium 69893/1895. sz. rendelete alapján

összeállította :

H e g y i J ó z s e f,
főgimnáziumi tanár.

Bolti ára 3 korona.

GYÖNGYÖS, 1903.

Nyomatott Sima Dávid könyvnyomdájában.

E l ő s z ó.

»Mi rossz a multban történt feledi
az isten és az ember egyaránt.«

Grilparzer.

Közüoktatásügyi kormányunknak 69893/1895. sz. rendelete a hazafias nevelés és a művészeti oktatás szempontjából igen szép czélt tűz a tanári testületek és a tanuló ifjuság elé akkor, midőn reámutat a tanulmányi kirándulások s első sorban a történelmi kirándulások gyönyörkötetve oktató jellegére, midőn felhivja az ifjuság figyelmét hazánk történelmi nevezetességű helyeinek és műemlékeinek megismerésére. — Olyan segédkönyvünk, amely e nemes czél szolgálatába szegődve, a czél elérését megkönnyitené, s amellet az ifjuság részére is könnyen hozzáférhető volna — ez idő szerint nincsen. Mert hiszen az idevágó szakmunkák tisztán a tudomány szolgálatában állanak, s nem arra valók, hogy a szakismeretekkel még nem bíró tanuló ifju azokból mintegy dióhéjban megismerhesse hazája történelmi eseményeinek színhelyét, vagy annak meglevő műemlékeit.

E hiányon akarok segíteni akkor, amidőn »Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglevő műemlékei« czim alatt egy oly segédkönyvet állítottam össze, amelyben a tanuló röviden megtalálja mindazt, aminek tanulmányi kirándulásai alkalmával hasznát veheti. Talál *télezer*nél *több* olyan helyet, vármegyék szerint csoportosítva, amelyhez vagy valamely nevezetes történelmi esemény emléke

fűződik, vagy ahol valamely megtekintésre méltó műemlék látható. Jelzem röviden a helyhez fűződő történelmi eseményt, a műemlékeknél pedig rövid áttekintését adom az illető műemlék multjának, itt-ott hozzáfűzve — különösen a várromoknál — egy-egy kevésbbé ismert regét. A vármegyék, városok és községek neveit a legujabb belügyminiszteri rendelet által megszabott helyesírási szabály szerint irtam. Adataimat részint a munkámban megjelölt szakmúvekből részint közvetlen tapasztalatomból meritettem. Munkámba csak oly műemlékeket vettem föl, amelynek multját legalább részben ismerjük, s amelynek legalább némi maradványa látható. Ha igaz az, hogy a nagy Napoleon a pyramisok tövében ama műemlékekre való hivatkozással egyszerű katonáit annyira föllekesítette, hogy velök fényes győzelmet aratott, — ha igaz Montalembertnek ama mondása: »A nagy emlékek teszik nagyokká a nemzeteket,« — akkor szabad legyen remélnem, hogy a könyv lelkiismeretes összeállításával a hazai történet tanítása érdekében én sem végeztem fölösleges munkát.

Hiszen a műemlékek és történelmi nevezetességű helyek szemlélése a szemlélő lelkét visszavarászolja a multba, föllebbenti előtte a multak iratos fátyolát, s nem csak szórakoztat, de tanít, nemcsak tanít de lelkesít is. Midőn a lélek az emlékezet angyalának szárnyain viasszaszáll a multba, bűbájos fény aranyozza be a mult a dicső eseményeit és emlékeit, amelyek nemcsak az eszthetikai érzék fejlesztését mozdítják elő, nemcsak gyönyörűséget nyujtanak a léleknek a különböző vidékek festői változatosságá által, megnyitván előtte Isten remek alkotásainak tárházát, hanem tanítanak is. Megtanítanak arra, hogy minden mulandó és gyarló, egyedül Isten örökkévaló és tökéletes, csak ő benne lehet bizni a gyarló halandónak, csak hozzá emelkedjék a lélek az áhitat szárnyain, aki kezében tartja a multat, a jelent és jövőt; megtanítanak arra, hogy valódi értéke szerint tudjuk becsülni ezt ami véren szerzett, vérözzönnel áztatva megvédett és megtartott édes hazát, mely-

nek minden göröngye szent előttünk, mert e rögökben mintha vitéz őseink megdicsőült szellemei szólanának hozzánk, s buzdítnának arra, hogy végső lehelletünkig lángolóan szeressük azt az édes anyaföldet, a hazát, amely mindnyájunkat »ápol s eltakar«, amelyen kívül, »e nagy világon nincsen számunkra hely ;« megtanítanak végül arra, hogy honszerző nagy őseinktől örökölt alkotmány- és törvénytiszteletünkéből kifolyólag hódoló tisztelettel szeressük alkotmányunk és törvényeink legfőbb őrét, koronás Királyunkat, aki ami igaz szeretetünket meg is érdemli, mert szíve mindig együtt érzett, s együtt érez nemzetével. Ezekre tanítsanak bennünket a történelmi nevezetességű helyek, a daliás idők aranykoráról tanuskodó várromok, a templomoknak ég felé nyuló tornyai. Isten! Haza! Király! E szentháromságot vessék szívünkbe e könyv egyszerű sorai is, mert hiszen valóban :

»Szenháromság ez, oh tekints reája!
Emelj te ennek oltárt nemzetem!
Ez lessz neved sugárzó glóriája,
Mely átragyog időn, enyészeten.«

Ha e könyv kiadásával sikerülni fog, első sorban hazám tanuló ifjúságának lelkében az általam szívvel-lélekkel vallott e »Szenháromság«-ot meggyökereztetni oly igazán és oly mélyen, amint én azt átéreztem s átérzem, áldani fogom a Gondviselést, amely megengedte, hogy e munkát ne csak elkezdhessem, hanem befejezve ki is adhassam.

Gyöngyös, 1902. október havában.

Hegyi József,
főgymn. tanár,
a Magyar Tört. Társulat r. tagja.

1. Abaujtorna vármegye.

A vármegye nyugati felső szögletében Stóosz községtől délre van **Bodókö** kis község, a melynek északi határán egy régi híres vár omladékai láthatók; ezt még a Rákóczyak építették. Ha utunkat Bodóköttől délkeletre folytatjuk **Torna** városához jutunk. A város fölötti hegykupnak ormát régi vár romjai koszorúzzák. E várat IV. Béla király 1243-ban Bebek Mátyásnak ajándékozta, akinek családja azt 1440-ig birta, a mikor azután a cseh martalócok kezére került. A XVI. sz. második felében a Mágocsy család tulajdona lett, de 1662-ben viasszaszállott a koronára. 1678-ban Thököly elfoglalta, majd 1685-ben a császáriak szállották meg és Schultzs császári vezér leromboltatta. Tornától északkeletre fekszik **Jászóvár**alja, a melynek premontrei prépostságát Kálmán és Béla királyaink alapították; a tatárok pusztítása után IV. Béla helyre állította. Róbert Károly a szomszédos hegyen már várat is építtetett, a melyet Thököly szétrombolván, Fenessy György egri püspök a saját költségén restauráltatott. Nagyszerű temploma 1792-ben leégett, de újra felépítették. Utunkat Jászóújfalu és Bakócz községeken át folytatva a vármegye székhelyére, **Kassára** érkezünk. A felvidék e csinos városának legnevezetesebb műemléke a Szt. Erzsébetről nevezett püspöki góthikus székesegyház, a melyet Nagy Lajos király idejében építtettek. Mátyás korából való az orgonakórus, sekrestyeházikó és az ugynevezett királylépcső. A hármass főkapuzat egyik mesterművét ké-

pezi a középkori szobrászatnak. Közelében van a XIII. sz.-ból való Mihály-kápolna és az Orbán torony. A város a XIV. sz.-ban Csák Máté uradalmának véghelye volt, később pedig a felvidéki városok kulcsa gyanánt szerepelt. Benne halt meg Bocskay István s az ő haláláért itt állott bosszút Kátain a felbőszült hajduság. Kassától északkeletre van **Rozgony**, a hol 1312-ben Róbert Károly Csák Máté hadait leverte. Rozgonytól délkeletre Regeteruzskán tul van **Nagyszaláncz**. A fölötte emelkedő hegyormon árpád-kori vár vadregényes romja látható. Hihetőleg a tatárjárás után az Aba nemzetség építtette, a mennyiben a XIV. sz. elején az Aba nemzetségből származó Szalánczy Péter birja, a ki 1330-ban Drugeth Vilmos nádor sárosvármegyei birtokaival cserélte el. 1335-ben Drugeth Miklós országbíróé, 1379-ben pedig a Drugeth Anna Telegdi László nejének birtokát képezte. 1390-ben Telegdi Anna révén férje Losonczy László, 1414-től Losonczy Zsigmond és Dénes 1440-ben Losonczy János volt a tulajdonos. Giskra a hussziták által leromboltatta ugyan, de 1490-ben Losonczy László főkincstartó ujra felépíttette. 1520-ban Losonczy Zsigmond a későbbi budai prépost tartott benne várnagyokat Dollyáni Chery Jánost és Andrást. 1552-ben Losonczy Antal és István a temesvári hős a vár urai, majd István özvegye, Pekri Anna. 1560-ban Losonczy Annával ennek férjére Ungnád Kristóf báró, horvát bánra szállott. 1589-ben Losonczy Anna második férje Forgách Zsigmond birtokába került, a kit Rudolf 1601-ben Losonczy Anna halála után a vár birtokában meg is erősített. 1605-ben már Bocskay Istváné, akitől a bécsi béke után ismét visszakerült Forgách Zsigmondhoz, s ennek halála után özvegye Pálffy Kata grófnő örökölte, aki aztán 1625-ben Bethlen Gábornak adta zálogba. 1644-ben Rákóczy György, 1678-ban pedig Thököly Imre foglalta el, de már a következő évben Lipót király vezére Leslie Jakab visszafoglalta és lerombolta. Donjonja (őregtornya) még ma is ép és régi képekkel, butorokkal van berendezve.

Nagyszaláncztól délre van **Füzér**. Vára hazánknak egyik legszebb s legvadregényesebb romját képezi. Eredetileg ezt is a fejedelmi Aba nemzetség birta. A XIV sz.-ban a Drugeth családé volt, de már 1430-ban Zsigmond király Perényi Péter fiainak Jánosnak és Miklósnak adományozta. A mohácsi vész után Perényi Péter koronaőr, miután Szapolyait királylyá koronázták, a füzéri várban rejtette el, s ott őriztette a szt. koronát csaknem egy évig. Perényi Gábor halála után a vár a Bátorcy családra szállott Ecsedi Báthory István Báthory Erzsébetnek a »csejthei szörnyeteg«-nek hagyta. Utána a Nádasdy család birta mintegy 70 esztendeig. A kurucz felkelés idején a németek lerombolták, nehogy védelmül szolgálhasson a felkelőknek. Thököly bukása után előbb Károlyi László szathmári főispáné lett, majd zálogjogon a Keczer családé, míg a Károly család újra visszaváltotta. Füzértől nyugatra a Hernád vizén túl van **Szina**. Itt verte meg 1528-ban Katziáner tábornok, Ferdinánd vezére, Szapolyai János király lengyel zsoldosokból álló hadát, mire a magára maradt király néhány hívével Lengyelországba menekült. Szinától nem messze délkeletre **Abaujvárt** találjuk. Régi várát, a melynek ma csak kevés nyoma látható Aba Sámuel építtette. Itt lázadt fel Álmos herceg Kálmán király ellen. Ezt megelőzőleg 1046-ban pedig Vatha és társai itt szólitották fel Endre herceget a keresztyén vallás eltörlésére. Utunkat Abaujvártól délre a Hernád partján folytatva **Gönczre** jutunk. Itt működött Károlyi Gáspár az első magyar bibliafordító. A község régi vára romokban hever. Elpusztult pálos kolostorát Nagy Lajos király alapította. Göncztől nem messze délkeletre **Amadé** vára romjai láthatók, amely a hazánk történetében oly nagy szerepet játszott Amadé család ősi fészke volt. Hagyjuk el az idő vasfogától megemésztett romokat s menjünk ismét a Hernád felé, keressük fel **Vizsolyt**, ahol az első protestans bibliát nyomták 1590-ben. Virsolytól délre haladva **Boldogkő** várához érkezünk, a mely 1383-ban kirá-

lyi vár volt, s mint ilyent Zsigmond király 1396-ban a Czudar családnak elzálogosította. A XV. sz. első felében Brankovics György szerb despota birtoka volt, majd Mátyás király tette rá a kezét, a XVII. sz.-ban pedig a Rákóczyaké lett, de még azon század végén pusztulásnak indulván egykori virágzását ma csak romjai hirdetik. Mielőtt e vármegyétől búcsút vennénk ránduljunk át Mogyoróska községen keresztül **Regéczre**. Várának romjai Regéczke kis község határában láthatók. E várat 1411-ben Zsignond király Brankovics György szerb fejedelemnek, majd Mátyás király a Szapolyai családnak, I. Ferdinánd pedig Szeredy Gáspárnak adta, a kiról vejére, Alaghy Jánosra, később a Rákóczyakra szállott. I. Rákóczy Ferencz özvegye, Zrinyi Ilona Thököly Imréhez menvén nőül előbb a Thökölyé lett, majd II. Rákóczy Ferencz vette birtokába, a ki felségsértés miatt perbe fogatván, Regéczvára is többi birtokaival együtt a koronára szállott. I. Ferencz király aztán a Bretzenheim családnak adományozta.

2. Alsófehérvármegye.

A vármegye nyugati határához közel van **Zalathna**. A község sokat szenvedett az 1784-i Hóra lázadás alkalmával, valamint a szabadságharc idején, a mikor az oláhok a lakosságból mintegy 700-at a legválogatottab kinzások (karóbahuzás, kutaknak élő emberekkel, többnyire védtelen nők- és gyermekekkel való betömése stb.) között gyilkoltak le. Ez volt az ugynevezett »zalathnai vérfürdő.« Zalathnáról délkeletnek tartva, s a Maroson átkelve **Alvinczre** érkezünk. A Rhédey-féle kastélynak egyik szobájában gyilkolta meg Carrid János, Castaldó parancsára Martinuzzi Györgyöt, hazánk legnagyobb s legügyesebb diplomatáját 1551 decz. 17-én. A szoba ablakának külső párkányán ma is láthatni elmosódott vércseppekhez hasonló foltokat, amelyekről a köznép azt tartja, hogy Martinuzzi kiontott vérének nyomai. A holttestet ugyanis a gyilkosok

az ablakon át a kastély kertjébe dobták, ahol 70 napig feküdt temetetlenül. 1597-ben ugyane kastélyban halt meg két évi fogság után Áron moldvai vajda is, akit a törökökkel való egyetértéssel vádoltak. 1849 febr. 12-én pedig Bem tábornok itt verte meg a Szászvárosból ide menekült osztrákokat.* Alvincz mellett egy magas hegyről tekintenek alá a Maros völgyére Zebernik várának romjai, a mely gyakran szolgált menedékhelyül Alvincz és a vele szemközt fekvő Borberek község családainak. Alvincztől északkeletre a Maros jobb partján fekszik Gyulafehérvár. A vajdák korában zászlós urasági középpont, másfélszázadon keresztül pedig az erdélyi fejedelmek fő- és székvárosa volt. Püspökségét még Szt. István alapította. 1291. ben III. Endre király országgyűlést tartott falai között. A városhoz következő történelmi nevezetességű események fűződnek: 1558-ban Izabella királyné a tanácskozás ürügye alatt idehívott Balassa Menyhértet, Bebek Ferenczet, Kendi Ferenczet és Antalt éjjel szobájokban legyilkoltatta, 1559-ben maga Izabella is itt halt meg alig 38 éves korában s 12 év múlva fiának, János Zsigmondnak hamvait is itt helyezték el örök nyugalomra; 1571-ben itt választják fejedelemmé Báthori Istvánt; 1581-ben itt halt meg Báthori Kristóf; 1595-ben itt tartotta menyegzőjét Báthori Zsigmond fejedelem Mária Krisztina főhercegnővel; az 1598-adi országgyűlésen mondott le Báthory Zsigmond Erdélyről Rudolf király javára; 1600-ban Mihály vajda az országgyűlésen hódolati esküt csikart ki magának az erdélyiektől; 1607-ben ide hozták s itt temették el Bocskai István fejedelem holttestét; Bethlen Gábor itt alapította 1622-ben ama híres reform. collegiumot, a melyet a tatárok 1658-ban elpusztítván Nagyenyedre helyeztek át, magát az alapítót is itt temették el; az 1642-iki országgyűlés I. Rákóczy György fiát Györgyöt atyja halála esetére fejedelemmé választja; ide temették I. Rákóczy Györgyöt is. Mint fejedelmi székvárosban itt folytak le a

*Istvánffy XVII. köt. és Bethlen Farkas I. 510.

fejedelmi beigtatások, lakodalmak, temetkezések. A várat, mely ez eszményeknek színhelye volt, 1715-ben III. Károly parancsára, Savoyai Jenő tervei szerint megújították, csak a templom áll régi alakjában. E templom a román stíl legmonumentálisabb példánya, mind nagyságára, mind történeti nevezetességére nézve Erdély elsőrangú templomai közé tartozik. Hunyadi János goth izlés szerint restauráltatta. Pillérei és díszitményei ma is igen szépek. történelmünk sok kiváló alakjának szolgált temetkezési helyül. Sirboltjában láthatók Hunyadi János, Hunyadi László, Korvin János, Izabella királyné, János Zsigmond, Bocskay István, Apaffy Mihály, Báthori András, Martinuzzi György stb. szarkofágjai. Maga a templom sok viszontagságon ment keresztül s többször volt már a lángok martaléka, de mindannyiszor kiragadta az enyészet karjaiból a kegyelet. A várba belépve bal felől látható az 1714-ben épített pénzverőház, Erdély egyetlen pénzverő háza, ahol a szabadságharcz előtt mintegy 200.000 korona értékű arany és ezüst pénzt vertek. A nyugati bástya-szögletében áll a püspöki palota, amely másfélszázadon át az erdélyi fejedelmek lakóhelyéül szolgált. A északi bástya szögletben a régi trinitarius templom és kolostor épületében van a híres Bathyány-féle könyv-, érem- és régiségtár, a melyet Bathyány Ignácz gróf püspök a XVIII. sz. második felében alapított. Az 1783-tól kezdve katonai ruhatárul szolgáló épület hajdan a jezsuiták zárdája és temploma volt, a melynek sirboltjába Báthori Kristóf fejedelmet temették.*) Gyulafehérvár közelében, tőle északnyugatra van **Tótfalud**; felette **Szentmihálykö** várának romjai láthatók. E várat a tatárjárás után menedékhelyül Péter erdélyi püspök építtette. 1319-ben Toroczkay alvajda, 1356-ban Laczkfy Endre birtokában volt, 1382-ban Goblin püspök benne kolostort alapított s azt a Pálosok szerzetének adta, később a je-

*Király Pál: Gyulafehérvár története.

zsúiták kezébe került.* Tótfaludtól északkeletre Magyar-
 igenen keresztül **Borosbocsárdra** jutunk. A község felett
 a Maros jobb partján volt a kecskekői vár, a melyet ok-
 levelünk «castrum Kecskés» néven emlitenek. A szikla-
 csúcs tetején a vár alapja még látható. A rege szerint a
 világhírű Tündér Ilona vára volt s ebben folyt le a köl-
 tői szépségekben gazdag Argyrus históriája** Már
 1272-ben királyi vár volt s 1469-ben Csupor Miklós er-
 délyi vajda birta a hozzátartozó falvakkal együtt. Később
 rablók tanyája lett, kik a környéket pusztították s mivel
 királyaink nem *tudták őket* megfékezni, II. Ulászló
 1512-ben a várat lerontatta. 1603-ban romjai még oly jó
 karban voltak, hogy Básta katonái ellen többen kerestek
 bennök menedéket. Térjünk vissza ismét a Maroshoz s is-
 merjük meg Hunyadi János Marengóját: Marosszentimrét.
 Itt aratta győzelmei egyik legszebbikét Hunyadi János
 1442-ben Mezith bég seregei felett, csakhogy drágán vá-
 sárolta meg e győzelmét, mert habár úgy Mezith bég, mint
 fia elestek is, de oda veszett a hőslélkü és önfeláldozó
 Kemény Simon, aki Hunyadival fegyvert és ruhát cserél-
 vén önként rohant a bizonyos halálba, hogy Hunyadi éle-
 tét megmenthesse s a halála árán nyert győzelemmel ha-
 zájának örökbecsű szolgálatot tegyen. A csatától északra
 egy magaslatról fehérlik alá a **Gáldi** várkastély. A vár-
 kastély kapuja előtti sírboltban aluszsa álmait a vár
 egykori hős ura, Kemény Simon. A kastélyból kijövet
 jobbra egy kápolna romja látható a melynek sírboltjában
 a Kemény családra vonatkozó két feliratos követ találtak.
 A kastély ma is a Kemény család tulajdona.*** Gáldtól
 északkeletre a Maros partján van Tövis, ahol Hunyadi
 János 1449-ben a sztimrei győzelem emlékére a töröktől
 elvett zsákmányból templomot építtetett a pálos szerze-

*Fehér: Codex diplomatikus XI. I. Rupp J a k a b: Ma-
 gyarország helyrajzi története. III.

**Kövári: Történeti regék 36—63 l.

***Teleki: Hunyadiak kora I.

tések számára. A templom s mellette a zárda a XVIII. sz. végeig főnállott, míg II József, a Pálosok szerzetét eltörölte. Tövis közelében, tőle északnyugatra esik **Diód.** Várát 1445 körül Hunyadi János építtette. Ulászló király Radul havasalföldi vajdának adta. A mohácsi vész után Szapolyai János király vette birtokába, aki 1538-ban Balassa Imre vajdának adományozta. Ide menekült Izabella a törökök előtt 1555-ben, s midőn lemondása után Erdély Ferdinánd hatalma alá került, a Balassa Menyhérté lett, de csak 1562-ig, mert akkor János Zsigmond ostrommal bevette és lerombolta.* Utunkat Alsóorbón át folytatva **Nagy-Enyedre** érkezünk. Híres kollégiumát, a melyet Bethlen Gábor fejedelem 1622-ben Gyulafehérváron alapított, Apaffy Mihály 1662-ben Nagyenyedre helyezte át. A piac közepén látható egy „vár“-nak nevezett épüleccsoport, a melyben a reformátusok XV. sz.-ban épült temploma áll. 1600 szept. 18-án Enyednél verte le Básta György az uralomra vergődött Mihály havasalföldi vajdát. 1849 jan. 8-án pedig az oláhok Janku Ábrahám és Axentye Szever vezérlete alatt a várost éjjel megrohanták, kirabolták, 6—700 polgárát lemészárolták s végül felgyújtották. Itt született 1825-ben Szász Károly reform. püspök.** A Maros partján felfelé haladva találjuk **Marosujvár** Várkastélyát Gállfy János építtette a XVI. sz. vége felé. E Gállfy Báthori Zsimond egyik tanácsosa volt akit Báthori Boldizsár bosszúból elfogatott s Huszt várába vitetett, ahol halállal kellett lakolnia, mert Báthori Boldizsár őt személyes ellenségének tartotta.*** A fejedelem a várat ekkor Bodoninak adta, Mihály vajda pedig 1600-ban egy Bán nevű bojárnak, majd Szamosujvár feladásáért Ribis Sziegfridé, Básta szamosujvári parancsnokává lett. Apaffy alatt a Mikes család szerezte meg magá-

*Bethlen Farkas históriája II. 10.

**Kemény Gábor: Nagyenyednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben.

***Bethlen Farkas históriája III. 27—34.

nek, s Mikes Benedek gróf csak 1856-ban adta el Mikó Imre grófnak. Forduljunk most már el a Marostól, s déli irányban Oláhszilvás, Háperton, Asszonynépe községeken keresztül siessünk a Nagy-Küküllő folyó völgyébe **Balázskőhelye**. Kastélyának, a mely ma a gör. kath érsek **lafalvára**, első ismeretes tulajdonosa a Bagdi család volt, a mely Báthori Zsigmond alatt halt ki. Báthori Zsigmond aztán nagybátyjának, Bocskaynak, Bocskay kincstárnokának, Örvendi Pálnak adta, kinek halála után Péchy Simon kanczellár szerezte meg. Későbbi urai, Bethlen István és Bethlen Péter voltak, míg 1646-ban a fuscusra szállott, s II. Rákóczy György 1649-ben előbb testvérének, Rákóczy Zsigmondnak, majd saját fiának, Ferencznek adományozta. 1664-től kezdve az Apaffy családra szállott. A kastélynak, amelyben Apaffy Mihály fejedelem sok kellemes órát töltött el, ma már csak nyomai láthatók. Itt írták alá az erdélyrészi követek azon szerződést, 1687-ben, amelynek értelmében a serege élén bevonult Károly lotharingiai herczeg Erdélyben az osztrákház uralmát megalapította. 1848-ban pedig a község és a vasuti állomás közötti térségen lázadt fel az oláhság a magyar alkotmány ellen. Balázsfalvától délre, a vármegye délkeleti szögletében van **Vizakna** rendezett tanácsu város, ahol 1849-ben Bem tábornok és az osztrákok között nevezetes csata történt, a melynek befejeztével az ellenség mintegy 300 honvédek holttestét a sóbánya aknájába dobta. Nevezetes épülete a Geréb ház. Erre vonatkozólag tudnunk kell, hogy az első századokban nemcsak a vármegyének, de egyes szabad községeknek is voltak comeseik, gráfjeik, kiket később gerébeknek hívtak. Vizaknán szintén sokáig feennállott a gerébség, a melylyel egy ingyen telek járt, s e telken a gerébség megszűntével a királybirák laktak. A gerébség családokhoz volt kötve, s a Vizaknai család kihaltával a XVI. sz. közepén Haller Péterre szállott. Ma is ez alapon bírja a Haller grófi család.*

*Kővári: Erdély építészeti emlékei 311.

3. Arad vármegye.

Arad. Itt tartották 1132-ben azt a véres országgyűlést, a melyen II. Béla király nejének, Ilonának panaszára Borics párt hívei közül 68-at felkonczoltak. II. Rákóczy György fejedelem itt verte meg 1658 júli 14-én a budai basát. Ide menekült a magyar kormány is Szegedről 1849. aug. 2-án; okt. 6-án pedig az aradi vár közelében végezték ki a magyar szabadságharcz 13 vértanuját, 9-et kötéllel, 4-et golyóval. Az akasztás helyét emlékoszlop jelöli, míg a golyóval kivégzés helye, a vár hátsó kapujától jobbra, közvetlenül a fal tövében jeltelen * Aradról keletre Radna felett a Maros partján **Solymos** várának romjai láthatók. I. Ulászló a várat 1440-ben Ország Mihálynak és Jánosnak adományozta. 1446-ban a Hunyadiak, majd a Báthori család kezére került, 1551-ben pedig a török foglalta el. Borbély György a várat 1595-ben visszavette a töröktől, s azt már két mulva Josika István birtokában találjuk. Báthori Zsigmond fejedelem 1602-ben Székely Mózesnek adományozta ugyan, de már a következő évben ismét Borbély Györgynek kellett visszahódítani a töröktől. 1607-ben Rákóczy Zsigmond Lugossy János lippai kapitánynak zálogosította el.** Solymostól északnyugati, majd északi irányban Kladova és Kovaszin községeken áthaladva **Világosra** érkezünk, ahol 1849. aug. 13-án Görgei parancsára a magyar sereg lerakta fegyverét az oroszok előtt. 1458-ban Mátyás király a világosi várba záratta nagybátyját, Szilágyi Mihályt. A vár 1439-ig királyi vár volt, Zsigmond király ekkor Brankovics Györgynek adta, 1444-ben pedig a Hunyadi Jánosé lett. Mátyás uralkodása alatt a Báthori család birtokába ment át, s ott is maradt 1613-ig, amikor a török elfoglalta, s birta is 1693-ig, amely évben Heiszter felszabadította a török uralom alól. A vár utóljára akkor játszik, szerepet, amidőn 1784-ben a pórlázadás részeseit, akik e

*Lakatos; Arad története 1881.

**Márki Sándor: A Maros mentén a Magyar Gaca 1881, évf.

várba menekültek, a vár akkori tulajdonosa Bohus, az aradi várból hozott ágyúkkal halomra lövette.* Galsa és Muszka, községeken áthaladva előttünk áll **Pankota**. E községben levő Sulkovszky-féle hercegi kastély közelében árpádkori apátsági templom romjai vannak, a mely a XIII—XIV. sz.-ban az egri egyházmegyéhez tartozott. A templomot 1565-ben feldúlták ugyan, de később a romok fölé várai építvén, megmaradtak a templom körüli kripták. A Kopaszhegyen szintén volt vár, csak hogy annak nyomai is alig láthatók. Pankotától északkeletre a Fehér Kőrös partján van **Borosjenő**. Régi vára sokáig hatalmas bástyája volt az erdélyi fejedelemségnek; ma egyrésze ujjá van alakítva, mellette ép mecset (ma honvédiskola) és török kút van. Egykor Erdély legfontosabb végvárai közé tartozott. 1658-ban a török elfoglalta s csak 1693-ban került ismét vissza a magyarokhoz. Atzél Péter restauráltatta, s ma honvéd laktanyául szolgál. 1849. aug. 21-én Vécsey tábornok serege itt rakta le a fegyvert Rüdiger orosz tábornok előtt. Az aradi vértanúk egyike, Leiningen tábornok a rom. kath. templom sirboltjában van eltemetve.** Borosjenőtől keletre fekszik **Borossebes**. Itt született Sárossy Gyula az »Aranytrombita« szerzője. A vármegye keleti szélén van **Nagyhalmagy**. Régi várának romjai a Sortok hegy tetején még láthatók. A vár a XV. sz.-ban előbb Brankovics György, majd a Hunyadiak birtoka volt.

4. Arva vármegye.

Árvaváralja. Vára 1267-ben várispánság középpontját képezte, s így királyi birtok volt, de már 1307-ben magánbirtok gyanánt szerepel. Zsigmond király Stibor vajdának adta zálogba, de úgy látszik, hogy ez nem sokáig bírhatta, mert a XV. sz. közepén rablólovagok tanyája

*Márki, Sándor: Arad története.

**Márki; Az Arad-Hegyalja északnyugati részén, Magyar Kárpátgyesül. évkönyve 1885.

volt mindaddig, míg Mátyás király a rablókat kiirtotta, s az elfoglalt vár harczedzett várőrségéből alkotta meg híres »fekete sereg«-ét, vagy legalább is annyi bizonyos, hogy e várőrség képezte a fekete sereg magvát. Mátyás király a várat aztán fiának Korvin Jánosnak adományozta. 1484-ben Várday Péter kalocsai érseket is ide záratta a király, mielőtt Visegrád várába vitette volna. Mondják, hogy az ítéletet Mátyás e szavakkal közölte az érsekkel: »Arva fuisti Petre, arva eris et in Arva morieris.« 1495-ben Szapolyai István a várat elfoglalta; I. Ferdinánd 1534-ben egy lengyel urnak adományozta, akitől a Thurzó család birtokába került, s ma is Thurzó György nádor leányági örökösének tulajdona. 1800-ban leégett, a jelenlegi tulajdonos Zichy grófi család azonban újra építtette.*

5. Baranya vármegye.

Pécsvárad. Szt. István által alapított benczés apátságának kolostorában volt elrejtve Álmos herczeg fia Vak Béla mindaddig, míg őt II. István utódjául kijelölte és elismertette. Pécsváradtól délnyugatra van **Szabolcs**. A községen kívül egy tó mellett láthatók régi földvárának romjai a honfoglalás idejéből. Királyaink régente gyakran látogatták az egykor jelentékeny községet, 1092-ben I. László király itt tartotta ama nevezetes országgyűlést, a melyen egyházi törvényeit alkotta meg. Szabolcstól délnyugatra, alig egy félórányira fekszik **Pécs**, a vármegye székhelye. Legnevezetesebb műemléke a XI. sz. épült székesegyház. Mai román stílusban restaurált alakját Dulánszky Nándor, volt pécsi püspöknek köszönheti, aki 3 millió korona költséget fordított reá 1882—91-ben. A székesegyház belseje valóságos gyűjteményét képezi a legszebb és legbecsesebb festészeti és szobrászati remekeknek. A belvárosi templom és a Szent János kápolna török megszállásból van átalakítva. Ferenczrendi kolostora 1301-ben

*Kubinyi M.: Árvavára.

keletkezett. A Kaposvári utcza északi végén állott a régi Vaskapu, amelyen át vonult Szolimán 1566-ban Szigetvár ostromára. A Nagy Lajos királytól 1367-ben alapított egyetem helyén ma a váosi tornacsarnok áll. Püspökségét Szt. István alapította. Az őskeresztyén időből csaknem páratlan műemléke az a földalatti sirkamra, amelyet 1780-ban fedeztek fel.* Itt temették el 1046-ban Péter királyt az általa bevégzett templomban, s itt koronázták másodszor Salamon királyt 1064-ben. 1383-ban Zsigmond király Horváthy Jánost elfogatván, kegyetlen kínzások között itt végeztette ki. Kedvencz tartózkodási helye volt ez Mátyás királynak is, s fia Korvin János a szerencsétlen sárvizi ütközet után a megmentett koronával ide menekült. 1613-ban Bethlen Gábor is több napig tartózkodott a városban. 1686-ban Lajos bádeni örgróf foglalta vissza a töröktől.** Pécestől délre Németi és Bisse községeken keresztülhaladva Gyüd bucsújáró helyre érkezünk, amelynek ferenczrendi kolostorát és templomát II. Géza király 1148-ban építette. Gyüdtől délkeletre van Siklós, amelynek várából csak 1352-ből találunk hiteles adatot. Birtokosai eleinte a Soklosiak, 1387-ben a Pásztóiak és Habakusok. Zsigmond király 1395-ben a Garayaknak adományozta, s magát az adományozót is e várban tartották fogva 1401-ben. A Garay család kihaltával 1482-ben Korvin Jánosé, 1494-ben zálog czimén Both Andrásé lett. 1543-ban a törökök foglalták el, de 1689-ben ismét a keresztyének birtokába került. Zsigmond király börtönét ma is muto-gatják a siklósiak. Siklóstól Kisharsány felé északkeleti irányban haladva Mohács^{sz}hoz jutunk. E hely gyászos emlékezetűvé lett hazánk történetében az 1566-ik év aug. 29-ik napjáról, mert ekkor kezdődött a török uralom Magyarországon, s az ország megosztása. Mohácstól északkeletre Báttaszéktől délre van Dunaszekcső. Szerémi György

*Henszlmann: Pécsnek régiségei I. rész.

**Ágh Timot: Emléklapok Pécs multjából és jelenéből. — Gerecze Péter: A pécsi székesegyház.

elbeszélése szerint itt ölték meg a mohácsi harctérről menekülő II. Lajos királyt állítólag Szapolyai parancsára.

6. Bars vármegye.

A vármegye északi részén van **Körmöczbánya**. Benne maig is fennáll az a ház, mely egykor Mária királynő magánlakásául szolgált. 1678-ban Thököly a tornyos kapukkal díszített várost elfoglalta, s itt verette pénzeit is, amelyek a saját nevével voltak ellátva. Haladjunk most délfelé a Garam folyó regényes völgyébe. E folyó bal partján festői várromot látunk egy meredek sziklás hegyen **Saskóvaralja** nevű község felett. Hajdan nagy jelentőségű vár volt s urai folytonos harczban állottak a bányavárosokkal. E miatt 1552-ben Nagy Lajos király is beavatkozott a viszálykodásba, s elrendelte, hogy a saskói vár ura adja vissza Selmeczbányának a tőle elfoglalt hat községet. A Garam folyásának irányát követve ne szakítsuk meg utunkat **Garamszentbenedekig**. Keljünk át a Garam jobb partjára s tekintsük meg azt a híres apátságot, amelyet 1075-ben Géza király alapított. De ezenkívül a vár alakjában épült kolostor belseje is érdemes a megtekintésre. Hozzá van építve egy szép gothikus templom. A községtől délre Csejkő irányában láthatni **Bars** várának omladékait, amelyet még Bors vezér építtetett a Garam folyó mellé. A folyótól kissé távolabb Barstól délkeletre fekszik **Léva**. Várának legrégibb birtokosa a Léva család volt, majd a Balassa Menyhért kezébe került, akitől rablókalandozásai miatt Castaldó elfoglalta. Ferdinánd király a várat később Dobó Istvánnak adományozta. Bocskay hasztalan ostromolta, mert bevenni nem tudta. 1606-ban török kézre került ugyan, de már a következő évben visszafoglalták. 1704-ben Schlick gróf itt verte meg Ocskay Lászlót Rákóczy brigadérosát, aki azonban a várat pár hét alatt mégis hatalmába kerítette. A vár ma romokban hever, még eredetét sem ismerjük bizonyosan, némelyek

szerint még IV. Béla korában épült. Lévától délnyugatra a Garam jobb partján van **Nagysalló**. Határában folyt le 1849. ápr. 19-én ama nevezetes ütközet, melyben-Görgei a császáriakat viaszasorította. Nagy-Sallótól északkeletre Aranyosmarót felé van **Kistapolcsány**. Kastélyában, mely néhai Károly Lajos főhercegé volt, számos műkincs van összehalmozva. Közelében vannak Hruassó várának érdekes romjai.

7. Bácsbodrog vármegye.

Közvetlenül a Tisza mellett van **Zenta**. Itt ment végbe 1697-ben az a nevezetes csata, amelyben Savoyai Jenő herceg a törökök felett fényes győzelmet aratott. Átme gyünk most a vármegye északnyugati részébe, de mielőtt még a Dunához érkeznénk előttünk áll **Baja** városa. Itt született 1732-ben a híres Jelky András, 1796-ban Mészáros Lázár volt hadügyminiszter, 1825-ben Türr István tábornok és 1831-ben Tóth Kálmán, a költő. Bajától délre, a Duna partján van **Apatin**. Itt verte meg 1514-ben a temesvári csata után Bánffy Jakab a Lőrincz pap vezetése alatt még megmaradt parasztlázadókat Apatintól délkeletre fekszik **Bács**, ahol Szt. László érsekséget alapított, de ez érseki cím később a kalocsai érsekségre szállott. II. Lajos 1518—19-ben itt országgyűlést tartott. Romokban heverő vára az Anjouk idejében épült, s eleinte az érsekek lakóhelyéül szolgált, de 1703-ban Rákóczy hadai ostrommal bevették, felgyújtották, sőt később a császári hadak le is rombolták. A vármegye déli részén, nem messze Ujvidéktől esik **Futtak**. 1456-ban itt tartották azt az országgyűlést, a melyen Czillej Ulrikot kormányzóvá nevezték ki. 1848 júli 15-én pedig itt verték meg a magyarok ráczokat. Futtaktól keletre a vármegye délkeleti szögletében van **Titel**. Régi apátságának romjai most is láthatók a titeli fensíkon.

8. Bereg vármegye.

A vármegye északi részében a **Vereczkei** szoroson jöttek be 896-ban Árpád vezérlete alatt a honfoglaló magyarok. A vármegyének csaknem közepén fekszik **Munkács**, amelynek régi vára tulajdonképpen Várpalánka községhez tartozik. A mohácsi vész után még királyi vár volt, azelőtt pedig Csák Máté birtoka. De 1339-ben a rozgonyi csata után Róbert Károly Koriatovics orosz hercegnek, majd Zsigmond király Brankovics Györgynek adományozta, 1445—93-ig a Hunyadiaké, azután a Jagellóké. A Jagellók után többször cserélt gazdát 1633-ig, amikor II. Ferdinánd örök birtokul Rákóczy Györgyre és utódaira ruházta. E várat védelmezte hősies bátorsággal Zrinyi Ilona I. Rákóczy Ferencz özvegye, második férje Thököly Imre érdekében mindaddig, míg árulás következtében fel kellett azt adnia. A szathmári békéig a Rákóczyaké volt, azután a kincstárra szállott, III. Károly pedig a Schönborn grófnak adományozta. Ma is az ő tulajdonuk. II. József óta állami fegyházul szolgál, s benne volt elzárva ugy Kazinczi Ferencz, mint Ypsilanti Sándor, a görög szabadsághős.* Beregszász közelében fekszik **Darócz** község, melynek rom. kath. temploma a XIV. sz.-ban épült. Beregszász és Tiszaújlak között fekszik **Bene**. Templomának régi falfestménye becses műemlék.

9. Beszterczenaszód vármegye.

A vármegye délnyugati szegletében van egy **Galacz** nevű falucska, amelynek szép csúcsíves temploma 1489-ben épült. Galacztól északra van **Harina**. A feléje vezető országútra a keleti oldalhegyek magaslatáról egy nagyszerű kettős tornyú templom tekint alá, amely hihetőleg a tájárjárás után keletkezett. A templom különösen azért nevezetes, mert román stílű templomaink között az egyetlen, a melyen a kettős torony ki van építve. Déli ajtajánál megújíttatásának éve 1692 olvasható. Harinától északke-

*) Balogh János : Munkácsvár története.

letre a Besztercze folyócska mellett van **Besztercze**. Csúcs-
 íves ág. ev. temploma, melynek tornya 72 méter magas,
 a XVI. sz. közepén épült. A várost a Szepességről oda-
 települt németek alapították, s régi bástyafalak és tor-
 nyok romjai veszik körül. II. Endre alatt már saját is-
 pánja volt. V. László 1453-ban Hunyadi Jánosnak ado-
 mányozta a beszterczei grófságot, de a város fellázadt el-
 lene, s ő a polgárság féken tartására a várostól nyugatra
 emelkedő dombon várat építtetett. Midőn Mátyás a besz-
 terczei grófságot megszüntette, s a várost szász nemzeti-
 ségű gróf hatósága alá rendelte, a lakosság a várat le-
 rombolta. Ma a régi várnak csekély nyomai láthatók.
 Csak a pincze jelöli, hol állott Hunyadi vára. A Hunyadi
 címert 1858-ban hozták le a várból, s egy magán ház
 falába vakolták. Két régi ház is van Beszterczén: egyik
 az, amelyről azt tartják, hogy Hunyadi mint Besztercze-
 vidék örökös főispánja építtette; a másik egy házior, amely
 némelyek szerint bazár volt a levántei kereskedelem virágko-
 rából, mások szerint pedig az a kolostori épület volt, me-
 lyet az ország Báthory Zsigmondnak első lemondása után
 lakóházául kijelölt. Beszterczétől északkeletre a radnai ha-
 vasok között fekszik **Órodna**. Régi templomának egy része
 most is fennáll. A templom román stílusban épült, de az
 1241-iki tatárpusztítás alkalmával a községgel együtt a
 tatároktól sokat szenvedett. Szentélyét újabb keletű temp-
 lommá alakították át.*

10. Békés vármegye.

Gyula. Régi várának csomka tornyát még a múlt szá-
 zad elején is börtönül használták. Várát Kerecsényi László
 vitézül védelmezte a török ellen, de 1566-ban mégis török
 kézre került, s csak 1694-ben szabadult fel, amikor kincs-
 tári birtokká levén III. Károly Haruckern János György-
 nek adományozta, akinek leányutódai révén a Wenckheim

*Rogerius: Carmen miserabile XX.

grófi családra szállott. Itt született Erkel Ferencz, az első magyar opera a »Bánkban« szerzője.

11. Bihar vármegye.

Belényes. Szép temetőjében ismeretlen eredetű régi kolostor romjai vannak. A fejedelmek korában a fejedelmi kastély a „Kőpincze“ nevű vendéglő helyén állott. Belényestől keletre a vármegye dényugati szegletében van **Tamáshida, vagy Tamásda.** Árpádkori templomának romjai ma is tekintélyesek. 1540-ben Erdély rendei e községben országgyűlést tartottak. 1552-ben Báthori Endrének és Perényi Gábornak is volt benne kastélya.* Északi irányban haladva térjünk be **Nagyszalontára,** s nézzük meg a Madas udvarban a várkastélynak azon tornyát, amelyet Arany János és Petőfi is megénekelt. A kastély 1626 után épült, midőn Bethlen Gábor a szalontai hajdukat tömegesen megnevesítette. Mária Terézia 1745-ben a várost az Eszterházyaknak adományozta. Itt született Arany János, a nemzet méltó büszkesége a halhatatlan emlékü költő.** Szalontától északnyugatra, a vármegye nyugati szélén van **Nagybajom** amelynek a templom melletti dombon épült várát 1514-ben a fellázadt pórok lerombolták, de a mohácsi vész után Bajomi Ferencz újra felépítteté. A család kihalása után 1566-ban Szapolyai fejedelem Csukai Péternek, majd Báthori Gábor Nagy András, hajdukapitánynak adományozta. 1612 után Petneházy Istvánné birtokába került, de amióta ez Erdélybe költözött a vár is lassan-lassan pusztulásnak indult. Bajomtól keletre Bakony-szeg falu mellett van **Pusztakovácsháza.** Itt van eltemetve Bessenyei György a jeles testőríró. Tovább északkeletre van **Borettyóujfalu.** A község keleti részén álló 15 méter magas csonka torony pálos kolostor maradványa a XII.—XIII. sz.-ból. Tegyük most egy kirándulást déli

*Márki: Arad története I.

**Rozvány: Nagyszalonta története.

irányban **Körösszegre**. Amint a beregböszörményi erdő alá
 érkezünk egy régi hatszögletes vártorony ötlík szemünkbe,
 amely körül valaha vár is volt. Itt gyilkolta meg Árbocz, Törtel
 és Kemenche Kún László királyunkat 1290 júli 10-én Körös-
 szegtől északkeletre van **Nagyvárad**, melynek vára öt sarok-
 bástyával és két kapuval ellátva a Sebes-Körösön túl fekszik.
 Öt szögletű udvarában van a régi vártemplom, s ott volt Szt.
 László-bazilikája, amelynek sírboltjában az alapítón kívül
 II. István, II. Endre, IV. László, Beatrix, Róbert Károly
 neje, Mária és Zsigmond vannak eltemetve. Itt telepedett
 meg először magyar földön a premontrei rend 1130-ban.
 Itt jött létre 1538. febr. 4-én Ferdinánd és Szapolyai
 János között a híres nagyváradai béke. Nagyvárad 1557-
 ben Izabelláé lett, egyébiránt gyakran laktak benne az
 erdélyi fejedelmek. 1660-ban Ali basa elfoglalta, s ugyan-
 azon évben II. Rákóczy György is itt halt meg. A törö-
 kök uralma 1692-ig tartott, mert akkor a császáriak
 visszafoglalták.* Nagyváradtól északra fekszik az a ma
 már romokban levő vár, amelytől a vármegye nevét kapta,
 t. i. **Bihar**. E várat némelyek Mén Marót várának tart-
 ják, mások szerint a kunok, vagy a tatárok ellen épült.
 Északi irányban még tovább haladva **Jakóhódosra** érke-
 zünk, amely községnek régi templomában XIV. sz.-beli
 falfestmények és egyházi edények vannak.** Jakóhódostól
 nem messze Szalárd község mellett áll **Adorjánvára**, ame-
 lyet Kún László királyunk 1284-ben Pál országbíró párt-
 útó fiaitól elvevén a Borsa nemzetségből való Tamás fia-
 nak ajándékozott. Ezeknek birtokában maradt 1316-ig,
 amidőn Róbert Károly ellen fellázadván a várat elveszi-
 tették, s ettől kezdve 1401-ig királyi birtok maradt. Zsig-
 mond aztán a Csáky nemzetségnek adta, amely azóta Ador-
 jáninak is nevezte magát. Csáky Pál 1556-ban átadta Fer-
 dinand vezéreinek. Most romokban hever. Szalárdtól északra
 van **Székelyhid**, melynek romokban heverő vára Székely

* K. Nagy Sándor; Biharország.

** Századok: 1883. évf.

Mózes erdélyi fejedelemé volt. Székelyhídtól keletre épen a vármegye szélén van **Bályok** nevű falucska, amelynek közelében állítólag Mátyás király egyik várának romjai láthatók. Egykor Pruietz János nagyváradai püspök nyári kastélya volt. Dél felé haladva, s a Rézhegység vadregényes ormait megmászva **Solyomkö** várához jutunk. E várat minden valószínűség szerint a Genegye nemzetséghez tartozó Pál országbíró építtette. Legrégibb birtokosai voltak Loránt erdélyi vajda és ennek öccse Kopasz nádor, aki lázadása után itt keresett menedéket. A vár Kopasz nádor hűtlensége folytán a koronára szállott, s azt, mint koronajószágot Kaplai Tamás nyerte el. A XV. sz.-ban Szántay Laczkfy Dávid és Jakab, Kusai Jakch László, Ország Mihály nádor és Perényi Imre nádor voltak birtokosai, míg Perényitől csere útján Drágffy János országbíró kezére került, s még 1552-ben is az ő özvegyéé volt. 1711 után azonban lerombolták. Ma legnagyobb érdekességét a Batthyány grófi család sirboltja képezi.*

12. Borsod vármegye.

A vármegye déli részén van **Mezőkeresztes**, színhelye ama nevezetes csatának, amely 1596. okt. 26-án történt, amikor Schwartzenberg tábornok és Mehmet basa seregei mérték össze fegyvereiket. Ettől északnyugatra **Cserépváralja** romjai láthatók. E várat 1431-ben Czilley Borbála királyné Rozgonyi Istvánnak adta zálogba; 1453-ban már a Pohárnok Istváné, 1458-ban pedig Mátyás király Rozgonyi Sebestyénnek adományozza, a csehek fölötti győzelmei jutalmául. II. Lajostól Báthori András birtokába jutott, s azóta a Báthori családé volt mindaddig, míg Eger eleste után török kézre került. Ma a Kóburg hercegek egyik uradalma. Cserépváraljától keletre fekszik **Apátfalva** község, amelynek közelében volt egykor a hasonló nevű cisztercita apátság. Most is fennálló román

*) Bunyitay Vincze: A váradai püspökség története. III.

stílus temploma nevezetes műemlék a XIII. sz. elejéről. Az apátságot a Ferdinánd és János királyok közötti versengés alkalmával a Perényi Péter által zaklatott szerzetesek odahagyták, s az utolsó szerzetest az Egerbe vivő országút »Kis-Szoros« nevű részén ölték meg. Az arra menő utas egy galyat, vagy követ szokott dobni arra a helyre, s az így keletkezett halmot a nép »Paprakás«-nak nevezi.* Apátfalvától északkeletre a Bánvíz patak mellett van **Dédes**. A községtől délkeletre mélyen az erdők között a Szentlélekről nevezett templom és pálos kolostor romjai láthatók, amelyet István nádor és borsodi gróf alapított a XIV. sz. elején. Hajdan vár is volt a községben, de midőn ez a törökök kezére került, 1567-ben az üregeibe rejtett puskapor felrobbanása következtében végleg megsemmisült. Dédestől délkeletre Miskolcz közelében fekszik **Diósgyőr**. Várának romjai négy toronynyal a község déli részén a fürdő mellett láthatók. E vár a XIII. sz.-ban királyi vár volt, s nagy Nagygyőr volt a neve, 1252-ben IV. Béla neje, Mária is benne lakott. A XIV. sz. elején az Ákos nemzetség Erne ága birta, de már 1317-ben lázadás miatt el is vesztette. Róbert Károly 1319-ben Debreczeni Dózsának adományozta, de később visszacserélte. 1341-től kezdve királyainknak kedvenc mulatóhelye volt. Nagy Lajos 1381-ben itt írta alá a turini békét, 1387-ben országgyűlés színhelye volt. Mátyás király gyakran szeretett a vár körüli erdőségben vadászgatni. I. Ferdinand alatt Balassa Zsigmond volt a vár birtokosa, 1559-ben a Perényi Gáboré, ennek halála után pedig az enyingi Török Istváné lett. Átment azután a Tybold és Haller családok kezén is, míg 1703-ban a királyi kincstár visszaváltotta. 1743-ban 100.000 frt.-ért eladták Almássy Jánosnak és Fáy Lászlónak, kiknek nevében Erdődy Gábor gróf egri püspök és Buttler gróf vette át. A vár közelében egyor pálos kolostor is állott.** Diósgyőrtől délkeletre a

*) Ipolyi Arnold, az Archeologiai Közleményekben VI. 44—59.

**) Wenczel Gusztáv: Diósgyőr egykori tört. jelentősége. Történettud. Értekezések II. k. 7. sz.

vármegye keleti szélén van **Onod**. Vára már a XV. sz.-ban fennállott, s a Czudar család tulajdona volt. De már 1616-ban Rákóczy György volt a kapitánya. A vár közelében a körömi fensíkon tartották 1707. máj. 31. jun. 22-ig Magyarország rendei azon gyűlést, amelynek egybehívására a császáriakkal sikertelenül folytatott alkudozások szolgáltak okul. A gyűlésen, hol maga II. Rákóczy Ferencz is megjelent, Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf Túrócz vármegye követei a belháború megszüntetését sürgették. Az e fölött megindult vita hevében a követek egyikét Rakovszkyt nyomban összevagdalták, Okolicsányit pedig elfogták, s harmincnapon előbb tüzes vassal megkínozva a gyűlés ítélete alapján lefejezték. E gyűlés mondotta ki jun. 13-án Rákóczy indítványára az osztrák uralkodóház detronizálását.* Ónod közelében terül el a **Muhipusztá**, ahol 1241 ápr. 12-én Bathu khán tatár-csordája tönkretette IV. Béla király seregét, s azután az országot kezdte pusztítani.

13. Brassó vármegye.

A vármegye legészakibb részében az Olt folyó mellett van **Apácza**. Itt született Apáczai Cseri János, a tudós tanár és író. Szülőházát 1881-ben a brassóvármegyei tanítók emléktáblával jelölték meg. A falun alól szép kastély rom látható, melynek ablakai és ajtói még épek. A néphagyomány szerint menedékhelyül építették a törökök és tatárok ellen. Tovább délre ugyancsak az Olt partján van **Földvár**. Várát II. Endre idejében az ide telepített német lovagrend alapította. 1848 nov. 29-én a székelyek Gábor Áron vezetése alatt itt vívták első csatájukat. Dél felé, ugyancsak az Olt partján van **Botfalva**. Itt adta ki hős lelkét Székely Mózes fejedelem 1603-ban Botfalutól nyugatra van **Höltövény**. Fontos végvárának keletkezését, melynek ma nyomai is alig láthatók, homály borítja.

*) Áldássy Antal: Századok 1895.

Temploma 1452-ben épült. Hőltövénytől délnyugatra van **Feketehalom**. Régi vára a Feketehegy egyik sziklaormán, illetve a hegynék Volkány felőli lejtőjén romokban hever. Alapítását a német lovagrend tagjainak tulajdonítják II. Endre korában, kiknek ruhájukon levő fekete keresztből származott állítólag a vár neve is. István herceget, midőn atyja IV. Béla ellen fellázadt, e várban ostromolták a király seregei. Lenn a város mellett van még egy templomkastély is, amely víztartó sánczokkal volt körülvéve.* Feketehalomtól délkeletnek tartva **Brassóba** érkezünk. Belépve a városba tekintsük meg először is annak meglevő műemlékeit. Ilyen műemlékek: a Bacsél hegyen két régi torony (fehér és fekete bástya), az öt tornyu Katalin kapu, a piac közepén az 1420-ban épült s 1770-ben átalakított városháza, a Honterus udvarban a XIV. sz. végén épült, most evang. templom, amely az 1683-iki tűzvész óta »Fekete templom« nevet visel. A goth izlésű templomnak úgy külseje, mint belseje művészeti és archeologiai szempontból igen nevezetes, orgonája pedig s talán harangja is hazánkban a legnagyobb. A Fekete utcában látható Honterus János szülőháza. Brassó templomai között a Bertalan, másként Árvaleány templom a legrégibb, amennyiben a XIII. sz. végéről való. Hajdan a Czenk hegy tetején fellekvára is volt, amelynek nyomai még látszanak. Az evang. templom egyik oszlopáról kőből faragott gyermek kandikál le a mélységbe. A rege szerint az egy lángész emlékére van odatéve, akit mestere irigységből oda felküldött, hogy a mérőzsinórt neki onnan bocsássa le, s midőn azt leeresztette, a mester őt a zsinór-nál fogva lerántotta.* Brassó közelében, tőle délnyugatra fekszik **Rozsnyó**. Felette egy hatalmas sziklacsúcson mint korona díszleg ma is hazánk egyik legszebb várromja. Benne 1564-ben várórség volt. Báthori Gábor fejedelem 1612-ben az ellene fellázadt vidéket zaklatván, a fekete

*Orbán Balázs: Székelyföld leírása V.

**Kővári: Erdély építészeti emlékei.

halmi vár után Rozsnyót is ostrom alá vette. Az ostrom sikerült, mert a várat védői, némelyek szerint vízhiány miatt — minthogy akkor még 76 öl mélységű kútja nem volt meg — mások szerint a benn levő megrémült oláhok sürgetésére feladták.

14. Csanád vármegye.

E vármegyében csak két olyan község van, amely történelmünkben kiválóbb szerepet játszott. Mindkettő a Maros partján fekszik. Az egyik **Magyarcsanád**. Itt koronázták királylyá 1041 marc. 22-én Aba Sámuelet, aki már 1043-ban az itt tanácskozó urak közül mintegy 50-et pusztá gyanuból kivégeztetett. 1046-ban az itt tartott országgyűlés küldött követeket Endre hercegért Oroszországba. Szt. István is különös figyelmében részesítette Csanádot, mert benne püspökséget, prépostságot és káptalant alapított. A másik nevezetes község **Marosvár**. Ennek várát még Ajtony építtette, aki gör. kel. templomról is gondoskodott, amelynek czintermében temették el az Ajtony ellen harczoló és 1028-ban Oroszlánosnál elesett királypárti magyarokat. Püspökségét Szt. István alapította, s első püspökévé fiának nevelőjét, Gellértet tette. Úgy a püspökség, mint a vármegye Csanádtól az oroszlánosi győzéstől kapta nevét.

15. Csongrád vármegye.

A vármegye közepe táján terül el **Pusztaszer**, azon pusztá térség, amelyen a nemzeti hagyományok szerint Árpád az első nemzetgyűlést tartotta. Az Árpádok korából származó apátságának romjai a Pallavicini őrgrófok birtokán ma is láthatók. A romok közvetlen közelében áll a millenáris emlék, (pantheon), amely Árpádot ülő helyzetben ábrázolja. Pusztasertől délkeletre van **Hódmezővásárhely**. Mai szép sétaterének helyén, a város közvetlen közelében volt a XIII. sz.-ban a Hód tava, amely mellett

Kún László királyunk az Oldamurral betört és pusztító kunokat megverte. A Tisza partján délnyugati irányban haladva, csakhamar előttünk áll hazánknak szépségre és népességre nézve második városa: **Szeged**. A ferenczrendiek csúcsives templomában több rendbeli történelmi ereklýe és ritkaság között van az a keleti gyöngyökkel gazdagon kirakott misernha is, amely Mátyás király palástjából készült. Szegeden született Dugonics András, a költő. Kún László királyunk gyakran tartózkodott e városban, 1310-ben pedig itt adta át Apor László vajda a szent koronát Róbert Károlynak. 1444-ben itt kötötte I. Ulászló azt a békét, illetve fegyverszünetet, amelynek megszegése a gyászos emlékü várnai csatát idézte elő. Mátyás király többször tartott Szegeden országgyűlést, vagy királyi tanácsot, s 1458-ban itt alkották meg a magyar huszárság intézményét. 1686 tavaszán Mercy tábornok megverte itt a törököt s Thökölyt is majdnem elfogta. A XVIII. sz. első felében híres boszorkány perek színhelye volt. A mult század 50-es és 60-as éveiben pedig a szegedi várba záratta Ráday Gedeon gróf „a lélekidomár“, mint kormány biztos a régi betyár-világ romantikus hőseit, köztük Rózsa Sándort is, aki aztán a szamosujvári fegyházban fejezte be életét. 1879-ben egy nagy árvíz az egész várost elpusztítván Ö Felsége, nemesszivü királyunk I. Ferencz József a pusztulás szívfacsaró látványának hatása alatt mondogta amaz örökemlékü szavakat: »Azt akarom, hogy Szeged szebb legyen, mint aminő volt!« Felséges akaratának érvényt is szerzett, Tisza Lajost rendelvén oda kormánybiztosnak, aki ötödfél évi buzgó működésével lehetővé tette, hogy a város valósággal szebb legyen, mint aminő volt. Szebb is lett sokkal, mert Budapest után hazánk legszebb városa.*

16. Csík vármegye.

Gyertyószentmiklós közelében van Gyertyószárhegy.

*Varga F: Szeged város története.

A községben látható a Lázár grófok ősi kastélya, a melyben Bethlen Gábor nevelkedett. A kastélyt a XVI. sz. első felében Lázár István főkirálybíró építette a gyergyóiak segítségével. Egy századdal később egy másik Lázár István nevű főkirálybíró kijavíttatta, de a Rákóczy korban elpusztult, mert 1708-ban Acton császári ezredes lerontatta. 1748-ban a gyergyóiak újra lakhatóvá tették. A vármegye közepe táján fekszik **Csikszentdomokos**. E község közelében verték agyon Báthori Endre fejedelmet a község lakói a Schellenbergnél elvesztett ütközet után. A kereszt, mit egy pásztor az elesettnek sirja fölé tűzött, a monda szerint kiszökölt. A holttestet innen később Gyulafehérvárra vitték, s ott temették el, de a nép ma is búcsúra jár sirjához, amelynek helyét egy nyírfa, s egy kereszt jelöli. Báthori kardját ereklve gyanánt a Bogáti család őrzi Csikszenttamáson, a kehely pedig, amelyet utóljára használt Gyulafehérváron van * Szentdomokostól délre van **Csikkarczfalva**. Régi temploma azon a helyen épült, ahol egykor Mihály vajda kastély is állott. Karczfalvától délkeletre van **Csikszépvíz**. A község közelében van az ugynevezett Pogányhavas, amelynek szikláján Szt. László király lova patkójának nyomaait mutogatják. Szépviztől nem messze az Olt jobb partján fekszik **Csikmádetalva**. A Csikszereda felé vezető út mellett balra egyszerű sír domborodik, amelyben székelyek nyugsznak. Midőn ugyanis Mária Terézia 1764-ben az erdélyi határszélek védelmére határezredekert akart felállítani, a székelyek vonakodtak a határőri szolgálatot magokra vállalni. Mikor aztán sem szép szóra, sem fenyegetésre nem hallgattak, Bukov Adolf erdélyi főhadparancsnok a csiki székelyeket Mádéfalvára rendelte, s éjnek idején négy ágyúval lövett rájuk. Sokan elbujdostak, mások az Oltba fúltak, vagy az ágyúgolyók áldozatai lettek. Az elesett székelyek e sírban nyugsznak, melyre a kegyelet sírkövet állított **SICVLICIDIVM** felirással, mely az 1764. évszámot is magában foglalja. E

*Istvánfi: XXXII.

sírkő jelenleg Csíkszentmihályon a Búzás János sírja felett látható. Az Olt balpartján alig félóránnyira van **Csikszereda**. Várát egy régebbi vár helyére 1620 körül Mikó Ferencz építtette. A Mikóújvárnak nevezett vár előbb fiára, majd özvegyével Macskási Ilonával 1647-ben Domokos Tamásra szállott, aki tatárfogságba esvén, a várat fia Gábor és leányai: Erzsébet és Ilona, s ez utóbbiak férje, örökölték; a tatárok 1661-ben elpusztítván gróf Steinville fő hadi kormányzó 1716-ban restauráltatta, s 1764-ben szállását képezte a csíki székely határőrvidék ezredeseinek. Csíktusnád közelében, a havasok között **Bálványos** nevű régi vár nagy kiterjedésű romjai láthatók, amely nevét hihetőleg még a keresztyénség előtti pogánykorból kapta, s az ősmagyarak pogány szokások szerinti áldozásainak lehetett színhelye.

17. Esztergom vármegye.

A vármegye északkeleti részén, a Garam jobb partján fekszik **Bény**. Régi premontrei prépostságának román stílusú temploma, amelyet a múlt században restauráltak, legszebb műemlékeink egyikét képezi. A zárdának ma csak romjai láthatók. A prépostságot István mester Omodé gróf fia alapította a XIII. sz.-ban.* Bénytől délre fekszik **Párkány**. Itt folyt le azon ütközet, amelyben Szobieszký János lengyel király és Károly lotharingiai herczeg 1683 okt. 7-én tényes győzelmet arattak a törökökön. Párkány közelében van **Esztergom**. Barokk ízlés szerint épült városháza Vak Bottyán generális kastélya volt. A Várhegy tetejét a remek főszékesegyház (bazilika) képezi. A régi vár maradványai a Várhegynek a Dunára néző meredek részén vannak. Esztergom vára Imre királyig királyi székhely volt, aki a várat Jób érseknek adományozta. Ettől kezdve csekély megszakításokkal a vár az érsekek tulajdonát képezte. A mohácsi vész után 52 évig volt török

*Czínár Mór: Monasterologia II.

kézben. E vár falai alatt halt hősi halált Balassa Bálint, a költő. Szobieszky János és lotharingiai Károly visszafoglalták ugyan a töröktől a párkányi csata után, de csak Mária Terézia idejében lett ismét a hercegprimásé. A régi elpusztult székesegyház helyére állított új székesegyházba van beépítve a nagy műbecsű Bakács kápolna, amelyet 1506-ban kezdett építtetni erdődi Bakócz Tamás, esztergomi érsek, hihetőleg azért, hogy neki és családjának temetkezési helyül szolgáljon. Egykorú írók szerint ő tényleg itt van eltemetve. A vár déli bástyafalában van elrejtve a Szt. István kápolna, a melyben a hagyomány szerint első királyunk született és keresztyénné lett. Történetíróink is e tekintetben megegyeznek egymással. E régi igen becses műemléket Simor János érsek restauráltatta 1874-ben. A ferenczrendiek templomában a templom és kolostor alapítójának IV. Bélának, nejének Máriának és fiának Béla hercegnek hamvai nyugsznak. A primási könyvtár, képtár, régiségtár és kincstár igen gazdag gyűjteményét képezi a megtekintésre méltó legbecsesebb műemlékeknek. Esztergom szomszédságában van **Pilismarót**. E községhez tartozik Basaharcz nevű pusztá, amely Dobozy Mihály hősies halálának emlékét őrzi. A néphagyomány szerint Dobozy vára a Kishegy nevű magaslaton állott. Pilismarottól délre a vármegye keleti szögletében van **Dömös**, ahol 1063-ban I. Béla király feje fölött a kastély összeomlott, s a királyt is romjai alá temette. A kastély azon a hegyen állott, melyet a nép ma is Árpád várának, vagy Pádvárnak nevez. Álmos herceg 1107-ben ugyanazon helyen prépostságot és káptalant alapított s megvakíttatása után életének hátralevő részét is itt töltötte. A prépostság romjai még megvannak. Dömöstől délnyugatra, a vármegye déli részén van **Bajna** község, amelynek régi góth ízlésű templomát a XI. sz.-ban építették.

18. Fejér vármegye.

Történelmi nevezetességű helyei és műemlékei inkább a vármegye északi felében találhatók. Így mindjárt a Vér-

tes hegység aljában **Moortól** nem messze van **Csókakő**. Mellette egy alacsony, de azért eléggé meredek hegyen ma is áll még romjaiban a vár, amelyet 1424-ben Zsigmond király birt V. László már a Rozgonyiaknak adományozta. A XVI. sz.-ban török kézen volt, de 1601-ben a császári sereg e vár tövében megverte a törököket. Lipót király 1691-ben Hochburg János élélmzési biztosnak adta, akinek családja a XVIII. sz.-ban férfiágon kihalván a vár is pusztulásnak indult, s napról-napra omladozik.* A vármegye északi részében Csókakőtól északkeletre van **Bicske**. Windischgrätz herczeg itt táborozott, mielőtt seregével Pestre bevonult. 1849. január 3-án ideérkezett az országgyűlésnek békítés végett hozzáküldött deputációja, amelynek Deák Ferencz is tagja volt, s amelynek a herczeg kijelentette, hogy csak »Unbedingte Unterwerfung«-ról, föltétlen meghódolásról lehet már szó közöttük. Bicskétől délkeletre esik **Érd**. Török minaretje még épségben van, s egy római híd maradványai is láthatók. Károly lotharingiai herczeg 1664-ben itt vert meg egy török sereget. Erdtől délre, a Duna partján fekszik **Ercsi**. Itt van az Eötvös család sírboltja, s Eötvös József báró szép sír-empléke. Tamás nádor a XII. sz.-ban Ercsiben benczés apátságot alapított, amely azonban régen elpusztult. Ercsítől nyugatra van **Nyék**. Itt született 1800 decz. 1-én Vörösmarty Mihály koszorús költőnk. A velencei tó megkezdésével **Székesfejervárra** jutunk. A várost már Szt. István lakóhelyéül választotta, benne őriztette a szent koronát, s utódai is jobbára itt éltek, itt koronáztattak és ide temetkeztek. Bazilikáját s a királyi palotát 1601-ben a török felrobbantotta. Várának falait 1702-ben rontották le. Itt koronázták meg királyaink közül: Pétert, I. Endrét, I. Bélát, Salamont, továbbá mindenik királyunkat I. Ferdinándig bezárólag (Róbert Károlyt harmadízb.) A királynék közül Gertrúdtól, II. Endre nejétől kezdve Albert nejeig, Erzsébetig, továbbá Mátyás, II. Ulászló, I. Ferdi-

*Vasárnapi ujság 1864.

nánd és Szapolyai János nejeit. A bazilika boltívei alá temették Imre herceget, I. Istvánt, Kálmánt, Álmos herceget, II. Bélát, II. Gézát, II. Lászlót, III. Istvánt, III. Bélát, III. Lászlót, Róbert Károly első nejét, Máriát kis fiával Károly herceggel együtt, magát Róbert Károlyt, Nagy Lajost, Albertet, Mátyást, II. Ulászlót, II. Lajost és Szapolyai Jánost, akinek hamvaít Achmet basa 1543-ban a sírboltból kidobatta. Ide temették továbbá Varkótsot, a vár hős parancsnokát 1543-ban. Székesfejerváron mindössze 48 országgyűlést tartottak, a legutolsót 1526-ban I. Ferdinánd alatt.

19. Fogaras vármegye.

A vármegye északkeleti részén, az Olt folyó balpartján fekszik **Kercz**. XII – XIII. századbéli cisztercita apátságának templomából ma is megvan a szentély, a kereszt-hajó, s a kettős kápolnák romja. Kercztől keletre fekszik **Keletifelsőszombatfalva**. Régi görög templomának freskói becses műemlékek. Északkeleti irányban ismét az Olt folyó felé tartva **Fogarasra** érkezünk. Régi várkastélyát, amely ma kaszárnya, Apor László vajda 1310 körül építteté, de mostani alakját Bethlen Gábertől nyerte. Apor halála után Nagy Lajos Vlajkó oláh vajdának adta, utána Mircze, majd Vlád, 1460-ban Dán és Drakul vajdáké volt. Mátyás király elvette az oláh vajdáktól s 1464-ben rokonának vingárdi Geréb Jánosnak s utódainak adományozta, míg II. Ulászló alatt Korvín Jánosé lett. Ferdinánd előbb Gerendi Miklósnak, majd Majláth Istvánnak, Szapolyai viszont Bornemissza Jánosnak adta. 1540-ben a Majláth kezében van, de már a következő évben Izabellának meghódol. 1551-ben Majláth Gábor az István fia visszakapja ugyan, de már 1568-ban Békési Gáspár birtokában van. 1573-ban Báthori István elfoglalta s végrendeletileg Báthori Boldizsárra hagyta. Ő utána Báthori Zsigmond, Báthori Endre és Csáky István voltak

a vár tulajdonosai, míg 1605-ben Bocskay vezére Gyulaffy László elfoglalta. Ezután Bethlen Gábor és I. Rákóczi György nejeinek birtokát képezte 1661-ig, mert akkor Kemény János fejedelem szállotta meg. Kemény halála után az országgyűlés Apaffy nejének, Bornemissza Annának adta, ez pedig fiára II. Apaffy Mihályra hagyta, akinek halála után a koronára szállott. E várban halt meg I. Apaffy Mihály 1690 apr. 15-én. Az Olt vizén átvezető remek hidat II. József erdélyi körútja emlékére 1783-ban építették.* Fogarastól délkeletre a Királykő és a Brassó, pataka között van **Zernest**. Itt verte meg 1690-ben Thököly Imre a török segítségével Heiszler császári tábornokot, aki maga is fogságba került, Teleky Mihály pedig elesett. Zernest közelében, a vármegye délkeleti részében fekszik **Töröcsvár**. Vára az Árpádok korában már szerepelt. II. Endre, midőn a német lovagrendet a tatárok elleni védekezés céljából behívta, a fából készült vár is a lovag rendé volt. Nagy Lajos király 1377-ben kőfallal vétette körül, s a Bárczasághoz csatolta. II. Ulászló 1498-ban Brassónak zálogosította el, 1650-ben pedig véglegesen Brassónak adományozta. Ettől kezdve a vár Brassó város tulajdonát képezi, s ma is lakható állapotban van.*

20. Gömör vármegye.

Kezdjük meg körutunkat a vármegye északnyugati részén **Murány** váránál. E várat a hagyomány szerint vagy a Bebek család, vagy az Ilsva nemzetség, vagy Giskra építtette. Tény az, hogy 1271-ben V. István Gunig comesnek adományozta. Legrégibb birtokosai az Ilsvaiak, tőlük kerülhetett a Bebek család kezére a XV. sz. elején. Erzsébet királyné hívének, Giskrának adta, kitől Szapo-

*Fejér: Codex diplomaticus XI. 499. — Bethlen Farkas II. 275 — Istvánfi: Hist. XXV.

*Thuróczi: Chron. Hung. III. 29. — Bonfinius: Decades II. lib. X.

lyai István foglalta vissza. 1500 körül a Tornaljai család birtoka, 1549-ben pedig királyi birtok volt. A kincstár a XVII. sz. elején elzálogosította Rothall bárónak, akitől 1609-ben Széchy Tamás visszaváltotta. A Széchy családdal kezdődik a vár fénykora is. Széchy György leánya Mária, Rákóczy párthíve volt mindaddig, míg Wesselényi Ferencz, királyi hadvezér a várat Mária szívével együtt elfoglalta. 1672-ben az összeesküvés fölfedeztetése után Károly, lotharingiai herceg foglalta el. A vár a felkelőknek többször szolgált menedékkül. 1706-ban már Bercsényi Miklós birtokában volt, aki egy darabig a szent koronát is itt őriztette. III. Károly király 1720-ban Koháry István grófnak adományozta, s ma a Koburg-Koháry hercegek tulajdonát képezi.* Murányvártól délre van **Rima-brézó**. Falfestményeiről nevezetes régi temploma 1246-ban már fennállott. Délre a Rima jobb partján fekszik **Rahó**. Romokban levő várának egy szárnya még lakható állapotban van. A Jákófy, s majd a Jánoky család ősfészke. Előbbi család 1639-ben Jákófy Ferencz várkapitányban, utóbbi Jánoky Lászlóban halt ki 1740 körül. E családok emlékét a ráhoi várkastély, templom, s a templomban levő feliratok és jelvények hirdetik. Ráhotól keletre a Balog patak mellett van **Balogvár**, amely már Róbert Károly idejében fennállott. A XV. sz.-ban a Széchyek birtokába került, akiktől a cseh rablók elfoglalták. A csehektől Mátyás király vette vissza s 1460-ban Rozgonyi Sebestyénnek adományozta. 1500-tól 1646-ig a vár ismét a Széchyek birtokában volt. Széchy Mária gyakran tartózkodott e várában, s vele együtt jutott az Wesselényi Ferencz nádor birtokába. A Rákóczy-féle fölkelés idejében mint kincstári birtokot, a kurucok lerontották. 1691-ben a Koháry családé lett, s e családtól örökölte mostani tulajdonosa, a Koburg hercegi család. A hercegi kastélyban most is látható egy Murányvárból idekerült mennyezetes ágy, amely állítólag Széchy Máriáé volt, Délkeletre

*Acsády : A Széchyek Murányban, Századok 1885.

a Rima felé tartva **Rimaszombatba** érkezünk. Itt születtek: **Tompa Mihály**, a költő, **Hatvani István**, a bűvészet hírében álló debreczeni professor, **Ferenczi István** szobrász, **Szentpétery József**, műőtvös, **Szathmári — Latkócziné** és **Blaha Lujza** színművésznők. **Rimaszombattól** délkeletre van **Jánosi**, amelynek a XIV. sz.-ban épült apátsági temploma becses műemlék. **Jánositól** délnyugatra fekszik **Várgede**, amelyet már 1244-ben úgy említenek, mint **Fülek** szomszédját, s föl van jegyezve róla, hogy 1451-ben **Giskra** sikertelenül ostromolta. 1502-ben **II. Ulászló Gedeő** várát **Kubinyi Lászlónak**, a budai vár udvarbírájának adományozta. 1526-ban **Feledi Istók** csellel elfoglalta ugyan a várat, de soká nem örülhetett neki, mert a nádori bíróság őt hatalmaskodásai miatt tőle megfosztotta. 1554-ben innen indult ki **Bebek Ferencz** és **Perényi Gábor** a füleki őrség segítségére a vármegyei felkelő sereggel. 1574-ben a törökök a várat lerombolták, s ma csak romjai tanuskodnak hajdani fényéről. **Várgedétől** délre fekszik **Ajnácskő**, **Fülektől** mintegy órajárásnyira. Neve régebbi irataink szerint **Hajnácskő** volt, s állítólag **Hubs** vezér leányától **Hajnácskától** nyerte e nevét. 1554-ben török kézbe került, majd az áruló **Balassa Menyhért** birtokába jutott. 1619-ben, **Bethlen Gábor** egyik vezére **Széchy György** elfoglalta ugyan, de 1645-ben a törökök visszafoglalták. Pár évtized múlva **Hasszán bég**, midőn belőle kivonult, felgyújtotta. A szathmári béke megkötése után teljesen rommá lett. **Ajnácskótól** északkeletre **Hegyeshegy** mellett van **Kapia**, a vármegye legrégibb várainak egyike. Előbb a **Kaplay** családé volt, majd ennek kihalása után a serkei **Lorántffy**aké lett. Közvetlenül mellette van **Serke** község. A községtől nyugatra volt a vár, amelyet 1324-ben **Róland**, vagy **Loránt** megszerezvén, utódai **Lorántffy** néven ismeretesek, serkeielőnévvel. **Giskra** 1451-ben a várat **Lorántffy Györgytől** elfoglalta, de **Mátyás király** 8 évvel később visszavette, s visszaadta a **Lorántffy** családnak, amely azt a XVII. sz.-ig birta; későbbi birtokosai a **Vay**, **czegi**

Vass, Szilassy, Toldalagi és Kemény családok voltak. Serkétől keletre van **Rimaszécs**. Állítólag Zalán fejedelem nyári mulatóhelye volt, s innen vette nevét a Széchy család. Héderváry László e vár alatt verte meg 1458-ban Komorovszky és Valgatha cseh rablóit, Mátyás király pedig a várat leromboltatta. Széchy Máriával ez is Wesselényi Ferencz birtokába került, kiről a kincstárra szállván szintén a Koháry grófoké lett. Rimaszécestől keletre Bánréve irányában, a vármegye szélén fekszik **Putnok**. Várát IV. László király 1283-ban a Rátot nemzetségnek adományozta. Az ezen nemzetségből származott Putnokyak három századon keresztül birták, míg 1566-ban a Bebek György által szervezett fölkelés miatt császári hadak szállották meg s onnan a Putnokyakat kiszorították. Ettől kezdve királyi kapitányok alatt mint végvár szerepelt. A törökök két ízben (1567 és 1588) is elfoglalták, de tőlük csakhamar visszakerült. 1607-ben Bocskay hajdúi tartották megszállva, majd a karvai Orlay családé lett, s az egész századon keresztül ennek birtokában maradt. A család utolsó tagja, Orlay Borbála, Serényi András gróf nejének halála után a Serényiekre szállott, s ma is birtokukban van. Putnokon született Tóth Ede, a jeles színműirő.* Putnoktól északra van **Pelsücz**. A községet IV. Béla adományozta a Bebek családnak, amely a Sajó partján várat épített. E várat 1558-ban a török elpusztította, de újra felépítették. A Bebek család kihaltával, Bebek Kata révén a Perényi, majd a Rákóczy család birtokába került. Utolsó birtokosa, Rákóczy Ferencz és nővére Aspremont Julia volt. Bebek László sírkövét megtalálták a község templomának restaurálásakor. Pelsücz közelében, Szalócz mellett van **Gombaszög**, ahol Bebek György és László 1371-ben a pálosok számára templomot és társházat alapított. A kolostor később az Eszterházy hercegi család birtokába került; templomának romjai még meg-

*Balogh Béla: Putnok mezőváros multja és ujabb kora 1881-ig.

yannak * Gombaszögtől északra, Rozsnyó közelében fekszik **Krasznahorka**. Vára keletkezését a néprege szerint egy juhásznak köszönheti, aki juhait a szomszédos Sashegyen legeltetve egy csomó aranyat talált, s ezt sajta gyúrva az éppen ott vadászó IV. Béla királynak adta, amiért ez megengedte, hogy ahol neki tetszik építsen hét aklot. A juhász azonban aklok helyett várakat épített. Történetíróink szerint a várat a Bebek család építtette, amelytől 1441-ben a hussziták elfoglalták, de tőlük Bebek István húsz év múlva visszaszerezte. A mohácsi vész után a hatalmaskodó Bebek Ferencznek, Szapolyai hivének birtokában látjuk a várat, de már 1560 körül visszaszállott a koronára, mert Ferdinánd tábornoka Schvendi Lázár elfoglalta. Ezen időből való a várban levő ágyú is, amelyet Bebek Ferencz Lőcsén öntetett 1547-ben. Ideiglenes donáció címén a vár 1535-ben Andrássy Péter tulajdonába ment át s 1642-ben a donáció véglegesítettén, ettől kezdve a mai napig az Andrássy család birtoka. Andrássy Istvánnak II. Rákóczy Ferencz hivének felesége volt az a Serédy Zsófia, akinek holtteste, bár összeaszott, de amelyet teljesen ép állapotban üveg koporsóban ma is látható a krasznahorkai várban, amelynek mai tulajdonosa Andrássy Dénes gróf.

21. Győr vármegye.

A vármegye északnyugati szegletében van **Hédervár**. Benne rendkívül nevezetes a Héderváry család értékes műemlékgyűjteménye, amely hédervári Viczay Lőrincznek köszöni létezését. A várkastély parkjában látható az ugynevezett Kont-fája, amelynek lombjai alatt a hagyomány szerint hédervári Kont István 30 társával titkos összejöveteleket tartotta. Hédervártól délkeletre fekszik **Győr**. A püspöki palota fölött csonkára metszett torony emelkedik, a palota belsejében pedig van a XV. sz.-ból való Dóczy

*Rupp Jakab : Magyarország helyrajzi története II.

kápolna. A püspöki templom főoltára mellett látható a Szentháromság-, vagy Hédervár-kápolna, amelyet 1538-ban Hédervár János püspök építtetett. A káptalandomb tövében van a történelmi nevezetességű frigysekrény-szobor, melyet III. Károly állíttatott. A királyutezai Etlényi-féle házban volt megszállva I. Napoleon a győri csata után 1809-ben, amikor a nemesi fölkelés utóljára adott magáról életjelt. Vára 1594-ben Hardeck gróf és Perlin árulása folytán a törökök kezére került, kiktől Schwartzberg és Pálffy foglalta vissza 1598-ban. 1809-ben a francziák elpusztították.* Győrtől délre van **Ménfő**. 1044-ben itt volt az a nagy csata, amelyben Aba Sámuel király III. Henrik német császártól vereséget szenvedett és menekülni volt kénytelen. Ménfőtől délkeletre esik **Téth**. Itt született 1788-ban Kisfaludi Károly, a költő. Téthtől keletre van Győrszentmárton, ennek közelében pedig **Pannonhalma**. Itt volt hazánkban az első benczés apátság, amelyet 1001-ben Szt. István alapított. Az apátság és székesegyháza, bár sok viszontagságon ment keresztül, ma is egyik dísz hazáknak.**

22. Hajdú vármegye.

Hajdúböszörmény. A XVII. sz.-tól kezdve a Hajdú-kerület székhelye volt; 1682-ben Thököly elfoglalta. Böszörménytől délkeletre fekszik **Debreczen**, Csokonai Vitéz Mihály szülővárosa. 1568 febr. 2-án nevezetes hitvitának volt színhelye, amely a kálvinisták és unitáriusok között folyt. A ref. collegium könyvtárában őrzik a XVI. sz. elejéről származó debreczeni codex eredetijét. A híres collegium 1552-ig ferenczrendi zárdaiskola volt, a reformáció elterjedésével a város ura enyingi Török János a maga részére foglalta le, s azóta, mint protestans iskola szerepelve, ma is egyike a legvirágzóbb s legnépesebb hazai fő-

*Ráth Károly: Győr város története, Győri Közlöny 1864.

**Fejérvataki: A pannonhalmi apátság alapító levele.

iskoláknak, de egyszersmind — gazdag alapítványai miatt — a leggazdagabbaknak is, amelyben sok országos hírvé-
ember tanított, s amely már nem egy derék polgárt adott
a hazának. 1849-ben a nemzeti kormány és az országgyű-
lés a fővárosból Debreczenbe menekülván jan. 4-től july
1-ig itt székeltek és a ref. nagytemplomban apr. 14-én mon-
dotta ki Kossuth Lajos az országgyűlés határozatát, amely
Magyarországnak Austriától való elszakadását és a Habs-
burg uralkodóház trónvesztettségét foglalta magában.
Ugyanazon év aug. 2-án pedig Nagy Sándor tábornok tíz-
ezernyi serege itt tartóztatta fel fél napig Paskievics orosz
fővezér 200.000 emberét. Debreczentől délnyugatra feks-
zik **Szoboszló**. Régi hajdú várának egyik bástyája még
megvan, ahol 1660-ban a hajdúk, mintegy 300-an Ach-
med Seidi basa seregével szembeszállván, hősi halállal hal-
tak meg.

23. Háromszék vármegye.

Kezdjük meg körutunkat az **Ojtozi** szorosnál, a vár-
megye északkeleti részén. A vámházakon túl két hegyfok
meredez az országútra, ezek egyikén volt a »Rákóczy
vár« nevű erőd, másikának neve »Gyilkos«, amely kőfal-
lal és sánczokkal volt erősítve. A festői romot képező vá-
rat kétfelől a hegy meredek oldala, alatta az Ojtoz vize,
felül pedig őserdők veszik körül. A hagyomány szerint a
várat II. Rákóczy György építtette, de a hagyománynak
ezuttal nincs igaza, mert már az 1630-i országgyűlés egy
törvényczikke azt mondja, hogy a háromszékiek építették.
Elpusztulásának körülményeit a nép így beszéli el: Az
utolsó török háború alkalmával 1787-88-ban Horváth ez-
redes a székelőkkel itt őrségen állott. Egy napon azok-
nak, kik a Gyilkoson őrködtek fegyvertisztítást paran-
csolt. Alig szedték szét fegyvereiket, a törökök őket meg-
rohanták, közöttük nagy gyilkolást vittek véghez, s innen
kapta volna a hegyfok »Gyilkos« nevét. A török a várat

is megtámadta, bevette, fölégette s azóta romokban hever. 1576-ban Báthori István fejedelem itt vonult ki az országból a lengyen trón elfoglalása végett.* Az Ojtoz patak folyását követve délnyugati irányban **Bereczkre** érkezünk. Itt született Gábor Áron, a szabadságharcz egyik legnagyobb hőse. Közelében, a hasonló nevű patak mellett van Veneturné vára római castrum maradványaival. A monda szerint e várat Veneturné építteté fia távollétében, s midőn ez hazajött kérkedve mondotta fiának, hogy oly várat építtetett, amelyet maga az isten sem fog bevenni. A fiu anyja káromló szavait hallván, nem akart a várba belépni, s így az anya egyedül lovagolt nagy gögösen a várba, de amint belépett, a vár villámok között tüstént elsüllyedt, Veneturnét pedig Isten vakmerő elbizakodottságáért kőbékává változtatta.* Bereczktől délre van **Ozsdola**. Temploma közelében vannak a Kun grófi család ősi kastélyának romjai. Ozsdola közelében van **Gelencze**, a melynek Szt. László életéből vett freskókkal ékesített templomát romladozó várkastély környezi. A templomtól északra, a hegyoldalba egy másik régi kastély romjai láthatók. Gelenczétől nyugatra a Feketeügy jobb partján fekszik **Ikafalva**. Vára voltaképen ma csak egy őrtorony Csermáton falu közelében, amelyről csak a rege emlékezik meg. A rege szerint óriások építtették, s benne egy oly nagy óriáskigyó lakott, hogy farkát a toronyra csavarta, s úgy hajolt le inni a patakba. A székely krónika szerint a várat a rabonbánok, vagy másként rovobánok korában Sándor rovobán fia Ika építtette, aki minthogy a keresztényen vallást elfogadni nem akarta, atyja őt sereggel támadta meg; a fiú elmenekült, s e várat építteté, ahol meg is halt. Ennek a fia volt Gázon, Kászon-szék alapítója. A vár felső része 1802-ben földrengés következtében leomlott. Orbán Balázs szerint a vár a XIII. sz. előtt épült, s valósággal tipikus mintája az ősi székely várépíté-

*Kővári: Erdély Építészeti Emlékei.

*Kővári: Történelmi Regék 122.

szetnek.* Ikafalva szomszédságában van **Kézdivásárhely**. Itt öntötte Gábor Aron a város és a többi székely községek harangjaiból ama híres ágyúkat, amelyekkel a szabadságharcban a háromszékiek az ellenük vezetett oláhságot visszaverték. Nem messze a Kászon pataka mellett van **Kézdíszentlélek**. Érdekes régi templomát sajtáságos várkastély környezi, Egy másik magaslaton a Mikes kastély romjai láthatók, amelyet Mátyás király Bályogi Lőrincznek, II. Lajos 1517-ben Szapolyai Jánosnak adományozott. Később 1581-ben a vár kecsedi Károlyi István birtokába jutott. Apaffy Mihály Kálnoky Sámuel és Zsuzsannát jutalmazta meg vele. 1634-ben egy könnyelmű kalandszínhelye volt. Mikes Mihály ugyanis beleszeretett Tarnóczy Sebestyénnek, a vár birtokosának leányába, Sárába. Megkérte, de kosarat kapott, s ezért az anya távollétében a kastélyba rontván embereivel, a lányt elrabolta. Az anya, Károlyi Zsófia I. Rákóczy Györgyhez fordult paraszával, aki Mikest jószágvesztésre ítélte, de néhány év múlva megkegyelmezett neki. Sára 1639-ben ment nőül Haller Péterhez, s nemsokára öngyilkossággal vetett véget életének. Maga a szentléleki vár a Perkőhegy azon ormán állott, ahol ma kápolna fehérlik.** A Torjahágó aljában fekszik **Bálványosvár**. Alapítója Apor Sándor rovában volt, s benne a Szt. Istvántól üldözött pogányok menedéket találtak. A tatárok betörésekor a székelyek hősiiesen védelmezték. E várban lakott Apor László is, Erdély hatalmas vajdája. A hagyomány szerint Ottó királyunkat is e várban tartották fogva. A büszke vár azonban 1603 után romba dőlt.*** Bálványostól nyugatra az Olt partján fekszik **Bükszad**. Mellette egy sziklacsúcson Sólyomkő romja meredez ég felé, amely legfeljebb csak őrtorony lehetett, mert várnak igen kicsiny, hanem igenis lehetett a

*Székely nemzet constitutiói 279.

**Szalárdy: Siralmas magyar krónikája 98—99 l.

***Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. — Kővári László: Történelmi Regék.

torony alatt valamelyes erőd, melynek falai még látszanak. A hagyomány szerint ezt is óriások építették, s nevét onnan kaphatta, hogy itt is fogdostak vadászatra szánt selymokat a török porta számára. A faluval szemben az Olt és Rakottyás patak összefolyásával képezett hegyfokon áll **Vápvára**, melynek kapubástyája és ölnyi vsstagságu fala részben még fennáll. Bükszádtól délkeletre fekszik **Dálnok**. Itt született Dózsa György a II. Ulászló alatti pórlázadás vezére. Dálnoktól délre van **Eresztevény**. Templomának kertjében van eltemetve Gábor Áron a székely szabadsághős. Utunkat nyugat felé folytatva az Olt folyó jobb partján találjuk **Ilyefalvát**. A község temploma körül máig is fennáll a kőfal, amely egykor kastélynak, vagy várnak részét képezte. Midőn a szászok 1612-ben Báthori Gábor fejedelem ellen Weisz Mihály brassói királybíró vezérlete alatt fegyvert fogtak, a fejedelem híveit, s a székelyeket szétszórták Szilassy János és Béli az Ilyefalvi kastélyba menekültek előlük. 1658-ban a tatárok foglalták el és rombolták le. Ilyefalvától délre a Tatráng vize mellett van **Bodola**. Várának eredete bizonytalan. A XVII. sz. közepén Apaffy Mihály idejében, ennek tanácsosává Béli Pál volt. A fejedelem neje Bornemissza Anna irigykedett a szép Beldinére, Vitéz Zsuzsannára. Ez irigységet a kegyenczek a Béli család megbuktatására használták fel. Béli Pált azon ürügy alatt, hogy a haza békéjét megakarja zavarni 1676 apr. 23-án este elfogták és börtönbe vetették, de a fejedelemné közbenjárására másnap visszanyerte szabadságát. Az a bilincs, amelyet Béli Pál ekkor állítólag viselt, mint családi ereklye az Erdélyi Muzeumegylet régiségtárában látható. Béli, miután szabadságát visszanyerte, tényleg fellázadt a fejedelem ellen, de rajta vesztett, Oláhországba menekült, majd Konstantinápolyba, míg nejét és gyermekeit a szamosújvári várba zárták, várát pedig ősi székely szokás szerint széthányták.*

*Cserei Mihály históriája 101.

24. Heves vármegye.

Kezdjük el utunkat a vármegye nyugati részén. Pásztó közelében a csaknem 800 méter magas hegycsúcson kőkerítéssel körülvett vár állott, ez volt **Agasvár**, amelynek romjai maig is látszanak. A várat 1265-ben IV. Béla fia, István, felesége főlovászmesterének, Istvánnak, Domonkos mester fiának adományozta egyéb érdemei között azért, mert az Aba nemzetségbeli Lászlót, e vidék urát, elfogta. A hegy oldalában barlang van, többfelé ágazó folyosókkal és csarnokokkal. Ugyancsak Pásztó közelében fekszik **Hasznos**. Váráról, amelyet cserteri várnak is neveztek csak annyit tudunk, hogy ősbirtokát képezte a Rathald nemzetségből származó azon Hasznossy családnak, amelynek egyik tagja Domokos, a XIV. sz. elején nádor volt. Pásztótól délre van **Apcz**, amely régente az Opuz nemzetség birtoka volt. Mátyás király gyakran szeretett itt vadászgatni, amiért vadásztanyát is építtetett. Ma a Ráday és Teleky grófi családok birtokát képezi. Apcztól délre fekszik **Hatvan**. Hatvanban tartották 1525-ben azon zajos országgyűlést, amelyen a rendek, Báthori Istvánt a nádori méltóságtól megfosztván, helyébe Verbőczy Istvánt választották meg. Itt verték meg a magyarok 1849 április 2-án Schlick császári tábornokot. Ma már nem létező vára többször volt török kézen. Kastélyát 1723-ban III. Károly király Stahrenberg Tamás grófnak, Mária Terézia pedig Grassalkovich hercegnek adományozta, míg ma a hatvani Deutsch család tulajdonát képezi.*² Hatvantól délkeletre van **Tarnaörs**. Itt halt meg Vak Bottyán János, Rákóczi generálisa, kinek holttestét innen szállították Gyöngyösre. Utunkat Adács község irányában folytatva **Gyöngyösre** érkezünk. A szentferenczrendiek csúcsives templomának, — amelyet a Báthori család építtetett — sirboltjában pihennek Rákóczi híres kurucz generálisának Vak Bottyánnak és br. Orczy Lőrincznek, a költőnek

*Albert Ferencz: Heves- és Külsőszolnok vármegyék leírása.

hamvai. Gyöngyösön születtek; Vachott Sándor és Imre-
 írók, Zalár József, a költő és 1642-ben Széchényi Pál,
 a híres kalocsai érsek. II. Rákóczy Ferencz 1704-ben a
 husvéti szent ünnepeket e város falai között töltötte.
 1806-ban pedig, marc 20-ikának éjszakáján a szent ko-
 ronát is e városban őrizte 36 koronaőr Almássy
 Pál (ma Kozmári féle) házában. Ez akkor történt, mi-
 dőn a szent koronát Munkácsról Budára szállították.*
 Gyöngyös közelében van **Abasaár**. E községben Aba Sám-
 uel király a benzések részére zárdát és templomot épít-
 tetett. E zárdá és templom sirboltjába, a mely ma egy
 gyöngyösi földbirtokos pinczehelyiségét képezi, temették el
 magát, az alapító Aba Sámuel a ménfői szerencsétlen üt-
 közet után. Haller Sámuel gróf Aba Sámuel sirjának he-
 lyét 1773-ban latin felirásos márvány emléktáblával je-
 lölte meg** Gyöngyös közelében a Mátra bércei között
 látszanak **Benevár** nyomai, amelyet a monda szerint Bene-
 vitéz építtetett. Első ismert ura az Aba nemzettségből
 származó Csobánka volt, aki hihetőleg a tatárjárás után
 építtette lovagvárát, amely a XV- sz. végén már elpuszt-
 ult.*** Ha a Mátrán átkelünk, s utunkat északkeleti irány-
 ban folytatjuk, **Sírok** községbe érkezünk. Romokban
 heverő várához több érdekes monda fűződik, a vár
 nevének keletkezését illetőleg. Egyik monda szerint
 a vár urnőjének dajkája egyik ablakban játszadozott
 a kis gyermekkel, aki az ablakon véletlenül kiesett,
 s a dajka emiatt keservesen zokogva hangoztatia e szót:
 »Sírok« mire a visszhang visszafelelt: »Sírok« — s
 úgy lett a vár, meg a falu neve is Sírok. Egy másik vál-
 tozat szerint a vár egyik birtokosának, az Országh család-
 nak egy ifju tagja beleszeretett egy jobbágy leányba. Az
 ifju atyja a viszonyt ellenezvén fölvitte fiát a visegrádi

*Sebők László: Gyöngyös és vidéke története. — Thaly Kál-
 mán: Bottyán tábornok haláláról és temetőhelyéről, Századok: 1867.

**Thuroczy János krónikája 36 fej. 122 l. Schwandtnernél.

***Márki Sándor: Benevára a Mátrában, Turisták Lapja II.

királyi udvarhoz, azon reményben, hogy szerelmét elfelejti. De az ifju, amint megtudta, hogy a jobbágyleány otthon bánatában hervadásnak indult, tüstént hazament, de már csak a ravatalon láthatta meg a leányt, s ezért elkeseredésében kardjába dőlt. A büszke várúr egymás mellé temetteté az ifjakat, s erről a páros sirról nevezték el a falut és a várat »Sirok«-nak. Sőt a mondának egy harmadik változata is ismeretes, amely szerint a várnak egy igen kegyetlen ura egyik özvegy jobbágyinőt, ennek leányával együtt a vár udvarán felállított bitófához köttetvén, halálra seprőztette, mert betegen nem akart, illetve nem volt képes »ur dolgára menni.« Ezért az özvegy a várurat és családját haldoklása közben megátkozta, hogy soha örömet ne ismerjenek, csak sirjanak az igazságos Istentől rájuk bocsátandó csapások sulya alatt. Az átok a monda szerint be is teljesedett, s innen kapta volna nevét, a falu és a vár, amelyet egyébként némelyek Darnóvárának is neveztek. E naiv szájhagyományokkal szemben tény az, hogy Siroknak első ismert birtokosa 1320-ban a Bodonyi család volt, nevezetesen Bodonyi Demeter, akiől Róbert Károly nádora, Dózsa, hűtlenség miatt elfoglalta. 1372-ben Nagy Lajos a várat kijavíttatván, minthogy a munkálatok költségét Domoszlai Miklós, Hevesvármegye ispánja viselte, ezért zálog czímén az ő birtokába került. 1388-ban Zsigmond megengedte Tari Lászlónak, hogy a várat Domoszlaitól kiválthassa. E Tari Lászlónak volt fia, a „pokoljáró“-nak nevezett Lőrincz. 1389-ben Zsigmond örökre Tari Lászlónak adományozta, s azután ennek utódai birták 1465-ig. Lőrincz unokái, a szépséges Margit és Erzsébet sok deli leventét vonzottak a várba, amelynek termeit víg mulatozások zaja töltötte be. A mulatozások pedig sokba kerülhettek, mert Tari György, a mulatozó lányok bátyja 1465-ben a várat Guthy-Ország Mihály-nak és a Kompolthyaknak zálogosította el, akik 1472-től fogva királyi adomány czímén birták a várat és környékét. 1562-ben Ország Kristóf a vár nyugati részét ujra

építtette. A család férfiágának kihaltával 1567-ben enyingi Török Ferenczé lett, míg 1596-ban Helmeczi és Kotaji várnagyok Eger eleste után kénytelenek voltak átengedni a töröknek, amely 1687-ig birta, amidőn Caraffa ismét visszafoglalta. Ez után a Bruder bárói család kezére került, majd a Károlyiakéba, akik leányágon az Országh családdal állanak rokonságban. A vártól keletre két szarv alaku kőszirt »a barát és apácza« és a »török asztal« látható, amely a legenda szerint onnan kapta nevét, hogy a török basa ott szokta volt meginni fekete kávéját. Legnagyobb valószínűség szerint úgy a »barát és apácza«, mint a »török asztal«, emberi kéz alkotásai, s az egyik pogány bálványpár, a másik pedig őskori pogány áldozótár lehetett.* Siroktól északkeletre, a vármegye szélén van **Szarvaskő**. IV. Béla királyunk a tatárjárás után (1248) engedélyt adott az egri püspöknek a szarvaskői vár felépítésére, amely aztán később az egri püspökök nyaralóhelye volt. 1505-ben az országgyűlés elrendelte ugyan a vár lerombolását, de ez nem történt meg. 1596-ban Eger elestével Szarvaskő várőrsége Gál János várnagygyal együtt a várat odahagyta, amely azóta 1687-ig török kézen maradt. 1687 után Telekessy István egri püspök kijavíttatta, lakta, sőt rabságot is szenvedett benne, azért, mert a félelmes időben volt elegendő bátorsága ahhoz, hogy magyarnak maradjon, s hazaszeretettől lángoló szívének sugallatát követve 1705. február 8-án a káptalan és nemesség élén az Egerbe bevonuló Rákóczyt ünnepélyesen fogadta. Ezért Bécsben lázadónak bélyegezték a 77 éves derék püspököt, s éppen akkor, midőn arany miséjét akarta megtartani a vártemplom azon kápolnájában, hol Imre és III. László királyaink porai nyugosznak, — elfogták, püspöki méltóságától megfosztották s a szarvaskői várba zárták. A vár, mely állítólag a diósgyőri és egri várakkal földalatti összeköttetésben állott, a XVIII. sz. első felében pusztult.

*Bartalos Gyula; Adatok az egri egyházmegye történetéhez.
— Kandra Kabos: Magyar Mythologia.

el, úgy hogy ma csak egy fala daczol az enyészettel, a fal közelében a hegy legmeredekebb részén pedig kereszt áll, mintegy figyelmeztetve a romok között imbolygó halandót, hogy a buzgó áhitat szárnyain Istenhez felemelkedve imát rebegjen a derék Telekessy lelkének üdvéért. Szarvaskőtől dél felé haladva. **Egerbe** érkezünk. E város remek székesegyházát görög stílusban Pyrker László érsek építtette 1831—37-ig. Hatalmas lyceuma pedig Eszterházy Károly gróf püspöknek (mert az egri püspökség csak 1804-ben lett érsekséggé) köszöni létezését. Az irgalmasok templomáa szemben áll a török időből megmaradt 35 méter magas 14 szögletű minaret, a melyet Pyrker érsek 1829-ben renováltatott. A város északkeleti szélén a vár maradványai láthatók. A vár ma honvédkaszárnya, legmagasabb része pedig kalvária. A vár bástyáján van eltemetve Dobó István, Eger hős védője, kinek hotltestét Ruszkáról Pyrker érsek hozatta ide 1833-ban. Egerbe telepítették le először II. Endre idejében a ferenczrendi szerzeteseket, s innen széledtek el az ország különböző részeibe. 1552 szeptember 11-től okt. 18-ig Dobó István védelmezte meg vitézül a várat az egri nőkkel Ali és Achmed basák ellenében. 1596-ban III. Mohamed 200 ezer főnyi sereggel elfoglalta, s ettől kezdve csaknem egy századon át török kézben volt 1687 decz. 12-ig. Ide menekült II. Rákóczy Ferencz 1708-ban, a szerencsétlen trencsényi csata után, de ide menekült 1809-ben I. Ferencz neje is, a trónörökösrel együtt, sőt a szent koronát is ide hozták a francziák betörése alkalmával. Egertől délnyugatra Deménd irányában fekszik **Kápolna**. Itt történt az a híres csata 1849 febr. 26—27-én, amelyben Dembinszky, Görgei és Klapka harczolt Schlick és Windischgrätz ellen, s amely a magyarok visszavonulásával végződött.

25. Hont vármegye.

A vármegye nyugati felső részében fekszik **Bakabánya**, amelynek gót izlésű temploma a XVI. sz. elején épült.

Bakabányától keletre fekszik **Korpona**. 1605-ben itt tartotta Bocskay István ama nevezetes gyűlést amelyen a bécsi béke pontjait előzetesen megállapították. Vára sokáig menedékhelye volt a vidéki nemességnek a török ellen. Thököly és II. Rákóczy Ferencz hadai is megszállották, Ocskay László pedig a várost felgyújtotta. Korponától délre van **Csábrág**, amelynek meredek sziklabérczen épült vára romokban hever. Lytva vár név alatt már a XIV. sz.-ban fennállott s később Bakócz Tamás, majd Balassa Menyhért volt a gazdája. Ez utóbbitól Salm Miklós császári vezér foglalta vissza törvényes ura Pálffy Péter részére. II. Ferdinánd a várat Kohári Péter, érsekujvári kapitánynak és utódainak adományozta, s azóta e család leányági leszármazottjai a Koburg-Koháry hercegek birják. Bethlen, Thököly és a Rákóczyak idejében a fölkelők kezében volt ugyan, de a szatmári béke visszaadta a várat Koháry Istvánnak. A család Mária Terézia kora óta nem lakik a várban, s így a vár azóta romlásnak indult. Csábrágtól délre, Ipolyságtól nem messze esik **Drégely** vára, amelynek csekély romjai a falutól délre most is láthatók. E várat Albert király 1438-ban Palóczi György esztergomi érseknek adományozta. 1552-ben Szondy György hősiiesen védelmezte a törökök ellen, bár sikertelenül, sőt a védelmezés közben maga is életét veszítette. Egyik szájhagyomány szerint Szondy a várba szorult nőket egy alaguton szöktette ki a várból, s ez alagutat ma is »Leányárok«-nak nevezik. Másik szájhagyomány szerint egy nagyoroszi varga Ali basának elárulván a várba könnyűszerrel való bejutás titkát, a basa őt megnyuzatta s bőrét tömte meg arannyal, mert előzőleg annyi aranyat ígért vala neki, amennyi a bőrébe fér. 1593-ig a vár török kézben maradt, de ekkor a törökök Tiefenbach kassai kapitány jövetelének hírére kiszöktek belőle. Köveit már a múlt században építési célokra kezdték széthordani.*

*Acsádi Ignácz : Drégely és hőse, Századok 1887.

26. Hunyad vármegye.

E vármegye egyike hazánk legfestőibb, s legvadregényesebb vidékeinek, de történelmi szempontból is igen nevezetes, mert egymást érik benne a mult dicső emlékeit megőrkítő helyek. Így mindjárt a vármegye északi részében Kőrösbánya közelében fekszik **Brád**. Itt tört ki 1784. nov. 2-án a hirhedt oláh lázadás Hlora és Kloska bujtoztatása következtében. Brádtól délnyuga-ra fekszik **Marosillye**. Romba dőlt vára, hogy mikor épült, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy 1560-ban Dienessy László volt a tulajdonosa. 1574-ben Báthori István fejedelem a várat megerősített, s 1575-ben iktári Bethlen Farkasnak adományozza. Ugy örökölte azt atyjától Bethlen Gábor fejedelem, aki 1580-ban e várban született, s akitől 1603-ban Básta elfoglalta. Bethlen Gábor után a vár Bethlen Istvánra, majd Bethlen Péterre szállott, de a Bethlen család férfiágon való kihaltával előbb a Thököly Istváné, majd ennek fiáé Thököly Imréé lett. I. Apaffy Mihály a török hódítástól való félelmében Kapy György és Olasz Fereucz által 1670-ben lerontatta. Mária Terézia a Bornemissza bárói családnak adományozta.* Marosillyétől keletre van **Branyicska**. Jósika Lajos báró ősi kastélyában úgy Martinuzzi, mint Jósika Miklós báró, a jeles író is, sokáig tartózkodott. E kastélyban fogatta el és konczoltatta fel Báthori Zsigmond 1594-ben Szalánczi Lászlót a török párti főurak egyikét, a kastélyt pedig a faluval együtt kanczellárjának, Jósika Istvánnak adományozta. Kissé tovább délkeletre, a Maros balpartján fekszik **Déva**. E város legrégibb épülete a Hunyadiak korából származó mostani reform, templom. Várát némelyek szerint Decebál dák király építtette. Legelőször 1269-ben említik. 1307-ben Apor László vajda birtokában volt, aki Ottót itt vetette fogságra, s itt vette el tőle a szentkoronát. Az Apor család után Hunyadi Jánosra, mint

*Kővári: Erdély története IV. k.

erdélyi vajdára szállott, s családjának örökös magántulajdonává lett. 1504-ben visszakerült a korona birtokába, s ettől kezdve valóságos állami börtön gyanánt szerepelt. Izabella királyné 1556-ban itt tartotta fogva Dobó Istvánnak, az egri hősnék nejét és gyermekeit. Itt halt meg börtönében Dávid Ferencz unitárius püspök is 1579-ben. 1601-ben Báthori Zsigmond Dévát fejedelmi székhelyül választotta, de már 1605-ben Bocskay vezére Nagy Albert, a császári őrségtől elfoglalta, s ettől kezdve kevés kivétellel mindig az erdélyi fejedelem vára volt 1687-ig, amikor ismét császári őrség telepedett meg benne. II. Rákóczy Ferencz hadai is ostromolták, de sikertelenül. A várat két ízben is megerősítették 1717-ben és 1752-ben, 1773-ban pedig II. József is meglátogatta. 1784-ben ide menekültek az erdélyi nemesek Hora és Kloska embereinek üldözései elől, s a lázadó oláhokat e várban ítélte el az e célra kirendelt bíróság. 1800-ban a vár fölszereléseit a kormány elárvereztetvén, azokat Pogány Francziska vette meg, de a vár pusztulásnak indult. I. Ferencznek annyira megtetszett 1817-i erdélyi körútjában, hogy kijavíttatta. 1849 május 27-ig 200 császári katona lakott benne, a mikor Főrré ezredes elfoglalta, de már aug. 19-én egy régi tűzagnának vigyázatlanságból, vagy árulás következtében való felrobbanása, levegőbe röpítette a várat. Romokban még látható. Dévától keletre fekszik **Piski**. Nevezetes azon fényes győzelemről, amelyet 1849 febr. 9-én az itteni hidnál aratott a magyar sereg Bem tábornok vezérlete alatt az osztrákok és oroszok egyesült seregén. Piski közelében van **Dédes**. A községben van a Fáy Béla kastélya — régebben a Gyulay grófi családé volt, — amely arról nevezetes, hogy benne 1816 nyarán Kazinczi Ferencz négy hetet töltött, mint Gyulay Ferencz grófné vendége. E látogatás emlékére 1881-ben Kún Géza gróf és nőtestvére Fáy Béláné szép obeliszket emeltettek. A dédesi vár szomszédságában van az **aranyi vár**. Régente egyike volt a vármegye hét királyi várának. Ma már nyo-

mait is alig láthatni. Még azt sem tudjuk hogy ki építette. A néprege szerint három tündérleány azon gondolatra jött, hogy mindenikök építsen valamit. Egyikök a vár építését tűzte ki czéljául, míg a másik kettő, midőn tervét előadta, szerényen mondá: »Felépitem egy nap alatt, ha Isten megsegít«, addig az aranyi tündér így szólt: »ha segít, ha nem, egy nap alatt felépitem.« El is készült az aranyi vár, de még azon az éjszakán összeomlott, elsülyedt. A vár történeti multjából csak annyit tudunk, hogy 1590-ben a Macskási Ferencz és örököseinek tulajdonát képezte, s hogy a XVII. sz.-ban a Kapy család birtokába jutott. Utolsó birtokosa az a Kapy György főispán volt, kiről azt regélik, hogy itt lakván, egy napon Mária, Anna és Borbála nevű leányai a vár ablakából a Marosra néztek, amelyen vidám székely tutajosok haladtak lefelé, akik csintalanságból a Kapy leányokra nyertettek, amiért is Kapy utánok küldött, lehuzatta őket s reájuk, mint a lovakra szokás, patkót veretett. Elpusztulásának ideje bizonytalan.* Utunkat északkelet felé folytatva **Algyópyra** érkezünk, amelynek diszes kastélya egykor Korvin Jánosé volt, majd zárda lett, ma pedig a székely eredetű Kún grófi család birtoka. Algyópytól nem messze, a vármegye határszélén van **Bokajalfalu**. Mátyás idejében a Bakaji család birtoka és lakóhelye volt, később ez is Kapy Györgyre szállott. Régi híres kastélyának ma csak romjai láthatók. A nagy termékenysége miatt »Kenyermező«-nek nevezett térség északi felső végében van **Alkenyér**. Itt történt 1479. okt. 13-án az a véres ütközet, amelyben Kinizsi Pál és Báthori István a törököket megverték. Sétáljunk végig a Kenyermezőn, s annak alsó végében előttünk áll **Szászváros**. Hajdani erősségének kőfala és bástyája ma is fennáll, s szebb várromjaink közé tartozik. 1661-ben akkor pusztult el, midőn a II. Rákóczy György lengyelországi szerencsétlen vállalata után a tatárok Erdélyt elözönlötték. Szászvárostól délnyugatra fekszik

*Kővári: Történeti adomák 71. l.

Vajdahunyard, a Cserna és Zalasd vizétől alkotott térségen, s hol a kettő egyesül, ott emelkedik ama híres vár, amely Erdélynek legklasszikusabb, építészeti szempontból legtökéletesebb, történelmi nevezetesség tekintetében pedig egyik legbecsesebb műemléke, ameynek megörökítésében tudósok, költők, festőművészek versenyeztek egymással. Hogy mikor épült, nem tudjuk biztosan megmondani, de annyi kétségtelen, hogy IV. Béla fia, István herceg 1267-ben »Hunod« nevű várnagyának parancsokat osztogat, 1399-ben pedig Stibor vajda ugyancsak várnagyának meghagyja, hogy a kereskedőket a kiraboltatástól védelmezze meg. E szerint a vár 1409-ig királyi birtok volt, s csak akkor lett magánbirtokká, amidőn Zsigmond király Hunyadi Jánosnak és atyjának Voyknak adományozta, aki a régi vár helyére újat építtetett 1452-ben. A vár legnevezetesebb része a nagyszerű lovagterem. Maga a várépület egy folyosó által össze volt kapcsolva a »Nyebojsza« (szláv szó = ne félj) nevű őrtoronnyal. A vár Hunyadi Jánosról fiára, Mátyás királyra szállott, aki azt Korvin Jánosnak adományozta. 1504-ben, Korvin halála után neje Frangepán Beatrix második férjének, György brandenburgi örgrófnak birtokába ment át, aki pazarlásai miatt a várat eladta az enyingi Török családnak, amely csaknem egy századig birta. 1605-ben Bocskay István a szerencsi gyűlésen a Török családot a vár birtokától megfosztotta, s a várra még korábban zálogjogot nyert iktári Bethlen Gábornak adományozta. Báthori Gábor fejedelem azonban Bethlentől az enyedi uradalomért kicserélte 1612-ben, s visszaadta kegyencének enyingi Török Katalinnak, Török István testvérének, akinek halála után ismét a Bethlen család birtokába került. Bethlen Gábor unokaöccsének, ifjabb Bethlen Istvánnak adományozta, kinek halála után neje Széchy Mária, Bethlen Péter részére 1634-ben a várról lemondott. Bethlen Péter özvegyéről Illyésházi Katáról 1649-ben sógornőjére, Zólyomi Dávidné szül. Bethlen Katára szállott. A Zólyomi család 1673-ig birta, mert ak-

kor I. Apaffy Mihály a Bethlen családdal rokonságban álló Thököly István fiának, Imrének és leányainak adományozta. 1685-ben Thököly jószágai elkoboztatván, a várat Apaffy a saját fiának, II. Apaffy Mihálynak adta. 1725-ben a királyi kincstárba szállott. A múlt században két ízben is restaurálták.* Vajdahunyadtól nyugatra van **Alun**. A falu Hunyadi János birtoka volt, aki 1452-ben, annak mintegy középpontjául a vajdahunyadi várat építette. Hunyadi Mátyás, majd Korvin János után Török Bálinté lett; ez utóbbinak hűtlensége folytán előbb Bethlen Gáborra, majd 1673-ban Thököly Imrére szállott. Aluntól délre fekszik **Demsus**. Szép román stílusú templomán egykori falfestmények töredékeit vehetni észre. A templomhoz képest aránytalanul nagy torony az épület közepéből emelkedik ki, míg födelét faragatlan, lapos kövekből alkotott boltív képezi. A torony alaku építményben sem lépcsőzet, sem harang nem található, magassága mintegy 7—8 öl lehet. Tudósaink egy része azt hiszi, hogy római, vagy későbbi korbeli templom volt, mások szerint pedig — ami valószínűbb — sírbolt, amelyet a rómaiak Longinusnak építettek. Demsustól keletre van a Kendeffy család ősi lakóhelye, **Öraljaboldogfalva**. Hajdani zárdatemploma (ma ref. templom) egyike a legszebb román izlésű templomoknak. Megtekintésre méltók még a kastély remek falfestményei. E kastélyban lakott Rudolf trónörökös nejével a retyezáti vadászatok alatt. Délnyugati irányban haladva **Felsoszállaspatakra** érkezünk. E község kastélyának épületmaradványai még annyira épek, hogy a kápolna szentélyének boltozata is megvan. Az Árpádok korában épült, s legrégibb birtokosa a Zerechen család volt, amelynek kihaltával előbb a Keresztesi, majd a Mara családé lett. A XVIII. sz. elején Tige báró a belémenekült kurucokat leölette, a várat felgyújtotta és leromboltatta. **Közelében van Kolczvár**, a Retyezát egy magas s íklacsu-

* Hunfalvi János: Magyarország és Erdély képekben. — Fekér: Cod. dipl. X. VIII. 492.

csán, alatta egy pusztá kápolna. E vár is a Kendeffy családé volt. A rege szerint a vár egyik urnője Kendeffy Ilona kiült a vár most is kivehető erkélyére, s oly finom, hosszú szálakat font, hogy azokat a vár alatti mélységbe eregetheté. Kolczvár szomszédságában van **Malomviz**. Zárdatemploma romjainak csinos freskói több a Kendeffyekre vonatkozó feliratot, s régi vadászatok emlékét őrzik. Malomvitzól nyugati irányban haladva a vármegye szélén találjuk a **Vaskapu** nevű szorost, ahol Hunyadi János 1442-ben fényes győzelmet aratott a törökök fölött. A csata helyét emlékoszlop jelöli, s ezzel bucsut is vehetünk a szépséges Hunyad vármegyétől.

27. Jásznagykúnszolnok vármegye.

A vármegye északi részén a Tisza bal partján van **Tiszaabád**, ahol a hagyományok szerint Szt. István Thonuzobát „nejével együtt élve temetteté az abádi révbe.“ Abádtól nyugatra Jászapátin tul van **Jászberény**, a monda szerint Attila városa, kinek vára a ferencziek kolostorának helyén állott volna. A városházán őrzik a Lehel kürtjét, egy domborművű faragványokkal gazdagon ékesített, hihetőleg byzanci eredetű elefántcsontból készült régiséget, amely egykor a jász kun kapitányok hivatali jelvénye volt. Eredetiségét többen kétségbevonták. Ott, ahol a Zagyva a Tiszába ömlik, ott fekszik **Szolnok**. Régi földvárának helyén 1549—50-ben Dobó István tervei szerint a török támadások ellen új vár épült. E várat 1552-ben Ali és Amhat basa ostrom alá vette, s miután idegen várőrsége gyáván megszökött, a Nyári Lőrincz parancsnoksága alatt álló 50 magyar katonától könnyen elfoglalta. Ettől kezdve — azon öt év leszámításával, míg Thököly kezén volt — 1685-ig a törökök birták, de ekkor Heiszler visszafoglalta. 1703-ban II. Rákóczy Ferencz kerítette hatalmába. Utolsó falmaradványait az 1879-i nagy árvíz tette tönkre. 1849. márcz. 5-én Damjanics az ő hi-

res vörös sipkásaival és Vécsei tábornok Szolnoknál szétverte az osztrákokat. Szolnoktól délre a Tisza jobb partján van **Tiszavárkony**. I. Endre király 1058-ban itt tette próbára öcsésének Béla hercegnek önzetlenségét, szabad választást engedvén neki a királyi korona és a vezérséget jelképező kard között. 1103-ban pedig Kálmán király és Álmos herceg fegyveresen állottak itt szemközt egymással, de később ugyanitt fegyverszünetet is kötöttek, Ugyancsak a Tisza partján, valamivel lejjebb esik **Czibakháza** 1849 febr. 24-én a szabadságharcz egy ütközetének színhelye, amelyben Jellasich egy zászlóalja csellel elfogta Leiningen gróf honvédőrnagyot, akit aztán Talabér hadnagy hősiess elszántsága szabadított ki fogságából.

28. Kisküküllő vármegye.

Balázsfalvától északkeletre a Kis Küküllő folyó jobb partján fekszik **Bethlenszentmiklós** község, amelynek eredetileg két kastélya volt, egyiket Bethlen Farkas, a másikat 1668-ban francia izlés szerint *Bethlen Miklós* kancellár építteté a glogovici vár romjaiból.* Északkeletre haladva a Küküllő bal partján találjuk **Küküllővárt**, amelynek kastélya kapuján egy kigyós Bethlen czimer s a Csákyak czimere látható. A kastély helyén tekintélyes királyi vár volt, amely már 1352-ben fennállott. 1431-ben Mátyás király Pongrácz vajdának elzálogosította, majd a moldvai vajdák birtokába került, a kiktől Szapolyai János 1538-ban vissza vette. A Szapolyai család kihaltával a fejedelmek kezére került és Apaffy alatt Thököly Imre birtokába jutott. 1686-ban a rendek a várat II. Apaffy Mihálynak adományozták, kinek halála után a korona Bethlen Gábor gróf udvari kancellárnak adta 1764-ben. A jelenlegi kastélyt Bethlen Gábor testvére Bethlen Miklós 1769-ben építtette a régi várból lett kastély helyére s ma is a Bethlen család birtoka. Küküllő-vártól északra a Maros balpartján fekszik **Rad-**

*Bethlen Miklós önélet-irata I. 372.

nót. Kastélyát 1630-ban **I. Rákóczy György** építtette **Serena Agoston** velencei építész által. A kastély ma szintén a **Bethlen család** birtoka. 1610-ben e kastélyban jött létre **Kornis és Kendi összeesküvése** **Báthori Gábor** fejedelem ellen. Radnóttól keletre esik **Kerelőszentpál**. Várát és annak kastélyszerű emeletes részét 1610-ben **Haller István** kezdte építtetni s a múlt század közepén tulajdonosa **Haller Ignác** volt. A kastélytól délkeletre terül el az aróna, a hol **Báthori István** fejedelem 1571. júl. 8-án teljesen leverte ellenfelét **Békési Gáspárt**, a kinek hívei e kastélyba menekültek. **Báthori** elől **Balassa Bálint** tal a költővel együtt, a hol végre is meg kellett magokat adniok. Ma is »Békési dombnak« hlvják a halmot, a mely az elesettek testeit borítja.* **Szentpáltól** keletre van **Kórod**. **III. Károly** uralkodása alatt **Kornis Zsigmond** gróf gubernator lakóhelye volt a kastély, mely ma romokban hever. **Koródtól** délnyugatra van **Bonyha**. Kastély a **XVI. században** épült s azóta mindvégig a **Bethlen család** tulajdonát képezte és képi. A **Nagyküllő folyó** jobb partján fekszik **Erzsébetvaros**. **Ösidóktól** fogva az **Apaffy család** birtoka volt, amelynek kihaltával visszazállott a koronára s a korona 1758-ban eladta az örményeknek. Kastélyát 1452-ben **Bethlen Gergely** dobokavármegyei főispán építtette, a mely már a következő évben visszazállott az **Apaffy családra**. A kastélyt, melynek egy része ma is fennáll **Bocskay István** fölkelése idejében 1604-ben a medgyesi német őrség megrohanta, ostromolta, de bevenni nem bírta. Ide menekült 1660 **Bethlen János** a történetíró **Kemény János** fejedelem üldözései elől. 1661-ben e kastélyban született **I. Apaffy Mihály** fia is egy nappal az előtt, hogy őt **Ali basa** **Marosvásárhelyen** fejedelemmé választatta **Erzsébetvárostól** nem messze esik **Darlacz**, a melynek gót stílu templomában szép faragványok és freskók vannak. A festmények eleven színezése és csoporto-

*Szadeczky Lajos: **Kornyáti Békés Gáspár**. — **Bethlen Farkas** hist. II. 316.

sítása arra enged következtetni, hogy azok a bizanci iskolának a török elől ide menekült valamelyik tagjától származnak. Faragványai között egy igen sikerült Krisztusfőt is lehet látni.

29. Kolozs vármegye.

A vármegye északnyugati szögletében fekszik **Csucsá**. A népmonda szerint e községnek a Körös vizén épült malomban szolgált Kinizsi Pál mint molnár legény s innen csapott fel katonának Mátyás seregébe. 1848 decz. 18-án Dobay őrnagy magyar csapatai itt verték meg Urbán hadait. Nem messze a Sebes Körös partján fekszik **Kis-sebes** falu, felette pedig ott a hol a Sebespatak a Körösbe ömlik, láthatók Sebesvár festői romjai. Hogy mikor épült nem tudjuk, de 1330-ban már mint tekintélyes erőd szerepelt, a midőn várnagyja Elefánti Dezső, 1462-ben pedig szentannai Török István volt. E várban töltött egy éjszakát II. Rákóczy György 1660-ban, a midőn Gyalu és Kolozsmonostor között kapott életveszélyes sebével Nagyváradra szállították. 1703-ban még épségben fennállott s hihetőleg a Rákóczy kor lezajlása után rontották le; falai azonban még meglehetősen épek s csonka tornya maig is daczol az enyészettel. Kissebestől északkeletre van **Nagy-almás** az Almás vízének balpartján. Várának még meglevő nyugati szöglete a szebb romok közé tartozik. Már a XV. században fennállott, mert e korból két várnagyjának neve is reánk maradt a Szentkirályi Jánosé és az Ecselő Tamásé. II. Ulászló király Battányi Benedeknek adományozta ez pedig Somi Józsaival cserélte el a XVI. század elején. Ennek a fia volt Somi Gáspár a kinek leányát Balassa Imre nőül vevén vele e várat is megkapta. Balassa Imre Szapolyai János ellen pártot ütvén, a királyt e várától megfosztotta s 1540-ben királyi várrá tette. Izabella királyné lemondása után Castaldo kerítette hatalmába. 1602-ben Básta hadai ostromolták s be is vet-

ték. 1658-ban a II. Rákóczy György üldözése végett Erdélybe betört tatárok a várat felgyújtották.* Nagymáستól délkeletre fekszik **Egeres**. A falu közepén egy kis dombon áll az egeresi várkastély, a melynek egy része még lakható. Hogy ki és mikor építteté nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy előbb benczés szerzetesek, majd a Bocskay család voltak tulajdonosai s hogy Bocskay István végrendeletében Bánffy Lászlónak s a Haller fiuknak hagyományozta. E kastélyhoz fűződik a Miczbánról s annak 7 fiáról szóló rege, a melynek azonban történeti alapja nincsen.** Egerestől északkeletre fekszik **Drág**, a melynek kastélya kőfallal van körülvéve és bástyákkal megerősítve. Mátyás király idejében azon Drági család birtoka volt, amelynek két tagja 1467-ben Mátyás ellen fellázadt. A XVI. század közepén Szentgyörgyi Erzsébettel ennek férjére Kamuthi Balázsra s így a Kamuthi családra szállott, 1651-ben pedig Kamuthi Kata férjére Serédi István krasznai főispánra. Ma a Wesselényi bárói család birtoka. Drág közelében kelet felé van **Esküllő**. Anonymus szerint Töhötöm magyar vezér Erdély elfoglalása után itt eskette fel az oláhokat a magyarok iránti hűségre. Esküllőtől kelet felé haladva **Bonczhidára** érkezünk. A községben levő remek kastély Apaffy Mihály korában Bánffy Dénes tulajdona volt a kit, midőn el akartak fogatni, az üldözésére küldött székelyek e kastélyban igen mulatságos jelenetet idéztek elő. Bánffy azalatt éppen Koppándon volt keresztelőben, de onnan is elmenekült. A székelyek körülfogták a kastélyt s Bánffyt keresve felkutatták minden szögletét anélkül, hogy akit kerestek megtalálták volna. Kutatás közben beverték a borral és mézzel telt hordók fenekét s hogy a kifolyt bor kárba ne menjen alaposan hozzáláttak. Eközben előtáncrog egy székely aki a pinczében előbb mézbe majd az

* Istvánfi 147. — Szalárdi siralmas krónikája 394—395.

** Kővári: Történeti Regék 136. l.

ágynemüekből kirázott tolltengerbe heveredett. A mint ezt a többiek meglátják, ijedtökben mámoros fejjel azt hiszik, hogy ez nem lehet más, mint Bánffy Dénes ördöge. E látvány oly nevetséges zavart idézett elő a székelyek között, hogy Cserei Mihály jónak látta e kedves anekdotát megörökíteni Históriája 79-ik lapján. Innen származik amaz ismeretes szálló ige is: »Henczidától Bonczhidáig foly a lé.« A kastély jelenlegi tulajdonosa Bánffy György gróf. Bonczhidától keleti irányban haladva a vármegye északnyugati szögletéig egy falucskába érkezünk, a melynek neve **Paszmos**. Benne egy magaslaton ódon kastély áll szeszélyes tornyokkal. Hajdan lovagvár volt s a XIII. században épülhetett. Mátyás király 1464-ben Zobi Péternek adományozta. Ma a Teleki grófoké. Paszmostól délnyugatra fekszik **Kozmatelke**. Itt van eltemetve a Kemény János fejedelem által Görgényben 1661-ben elfogott Barcsay Akos fejedelem. Haladjunk most egyenesen nyugat felé a Mezőségen át s tekintsük meg Erdély legnevezetesebb városát **Kolozsvárt**. A piacz közepén álló plebánia templomot a XIV. század végén vagy a XV. sz. elején építették. Előbb a kálvinisták majd az unitariusok birtokába ment át s csak 1716-tól kezdve lett ismét a katolikusoké. Belsejében nevezetes a sekrestye ajtaja, XVI. századbeli remek faragványával. E templomban adta át Izabella 1551-ben I. Ferdinánd követeknek a koronát. Az Uvárbán van az a ház, amelyben Heltai Gáspár állítása szerint 1443 febr. 27-én Mátyás király született. Legujabban azonban Rácz Károly lelkész e köztudomásúvá vált tényt nemcsak kétségbe vonta, hanem Heltai korát megelőző időből való okmányokkal igyekszik bizonyítani, hogy nagy királyunkszülő városa nem Kolozsvár, hanem a torontálvármegyei Hollósvár volna. A bizonyítási eljárás folyamatban van. A fönnebb említett ház közvetlen közepében van Bocskay István fejedelem születési háza, a melynek kapuja alatt kőtáblák láthatók a falba illesztve. E

kőtáblákon föl vannak sorolva ama nevezetes tettek, a melyeket a fejedelem péntek napon vitt véghez. A péntek nap épen ezért ma is a hajdú városok lakóinak legszerencsésebb napja a közhiedelem szerint. E házban volt egykor Heltai Gáspár nyomdája is. Az Óvártéren áll a ferenczrendiek régi temploma és kolostora. A kolostornak eredeti állapotában megmaradt refektoriuma igen becses műemlék. Az unitárius templomban van az a kerek kő, amelyről első püspökük Dávid Ferenez az unitárius vallást hirdette. A reformátusok farkasutczai templomát Mátyás király építtette 1486-ban a minoriták részére; 1581-ben Báthori István a jezsuitáknak adta, Bethlen Gábor pedig 1622-ben a reformátusoknak, s ma is az ő templomuk. Kolozsvár temetőjében a »Házsongárdon« alusszák öröklőimukat: Mikó Imre gróf, Apáczai Cseri János, Szenczi Molnár Albert, Kriza János, Szabó Károly történettudós stb. Fellegvárát, amelyhez lépcsőzet vezet, 1715-ben kezdte építtetni Steinville tábornok. A vár ma katonai laktanya és börtön. A városban mintegy 80 országgyűlést tartottak. 1575-ben a város piacán fejeztette le Báthori István, Békési Gáspár pártjának főembereit, 1594-ben pedig Báthori Zsigmond egész sorát a törökpárti főuraknak u. m. Kendy Sándort, Iffju Jánost, Forró Jánost stb. 1600-ban itt tette le Bocskay a fejedelmi esküt. Bethlen Gábort is itt választották fejedelemmé 1613-ban. 1467-ben itt tört ki a Veres Benedek és Sukf László féle lázadás, a melynek részesei közül háromat Mátyás Kolozsváron fejeztetett le. 1902 október havában ment végbe nagy ünnepélyességgel az egész ország részvétele mellett Mátyás király művészi ihletséggel alkotott remek szobrának leleplezése. A mesterművet Fadrusz János hírneves művészünk készítette. A városházán van egy régi vaskorona, a melyről azt tartják, hogy Szapolyai ezzel koronáztatta meg Dózsa Györgyöt a pórlázadás elfojtása után.* Kolozsvárral ma már teljesen össze is van

* Jakab Elek : Kolozsvár története.

Építve s annak mintegy folytatását képezi **Kolozsmonostor** amelynek a »Kálvária« melletti kápolnája nem egyéb, mint egy régi benczés kolostor szentélyének maradványa. Hajdani apátságát még I. Béla király alapította. Templomának köveiből építtette Rudnai erdélyi püspök a kolozsvári kath. lyceumot 1818-ban. A községből Gyalu felé vezető út mellett emlékszóp jelöli a helyet, a hol 1660-ban máj. 22-én II. Rákóczy György megsebesülve elesett. Kolozsmonostor közelében van **Gyalu**. Kastélya, mit a nép várnak nevez, a régi vár helyén egy dombon áll. Homlokzata és bal szárnya még a régi vár maradványa, többi része újabb építmény. A régi várat I. Rákóczy György helyezte lakható állapotba.* A XVI. századig a váradi majd az erdélyi püspökség birtoka volt, de 1587-ben a fiskus már Géczy Jánosnak adta, a kitől Báthori Endrére szállott. Báthori Zsigmond 1598-ban Náprádi Demeter erdélyi püspöknek adja, de 1604-ben ismét állami birtok gyanánt szerepel. Későbbi tulajdonosai: Csáky István, Sennyei Pongrácz, Bocskay István és Rácz György voltak. Báthori Gábor 1610-ben a szép Mojzes Kata férjének Kamuthi Farkasnak adta kárpótlásul. Bethlen Gábor idejében ismét állami vagyon volt, majd Zólyomi Miklós és I. Rákóczy György fia Zsigmond kezére jutott. II. Rákóczy György testvérének Zsigmondnak kezében hagyta ugyan, de úgy, hogy halála után a György fiára Ferenczre szálljon. 1663-ban a rendek losonczy Bánffy Dénesnek inskribálták 35000 frtért. A Bánffy család leányági örököse Komáromy Györgyné a diszes kastélyt, a melyet Eszterházy Kálmán gróf építtetett, jelenlegi tulajdonosának Rosenberger Bernátnak adta el. E várban fojtatta meg, vagy némelyek szerint fe ezette le Báthori Zsigmond Kendy Ferenczet és Bornemissza Jánost 1594-ben.** Gyalutól délnyugatra Marisel és Hideghavas községek között a Hideg-

* Szalárdy: Siralmas krónikája 239.

** Lásd még Kemény János emlékiratát és Bethlen Farkas historiáját.

Szamos mellett terül el a **Funtinelli** mő. Itt ölték meg 1849 jun. 13-án az oláhok Vasváry Pált 200 honvédtársával együtt; sirdombjukat fakereszt jelöli.

30. Komárom vármegye.

Győrtől keletre a Duna jobbpartján fekszik **Ács**. Itt történt 1849 jul. 2-án ama híres csata, a mely a magyarok fényes győzelmével végződött; 1809-ben pedig a vasvármegyei nemes lovasezred itt verte meg a francziákat. Ács közelében terül el **Herkály** pusztja. E pusztán írta alá 1849. ápril 26-án a komáromi vár őrségének választmánya és Haynau azt a kapitulációt, amelynél fogva a vár 1849 szept. 27-én az osztrákok kezébe került. Herkálylyal átellenben a Duna balpartján fekszik **Komárom**. Régi várát Szunyoghely név alatt már Anonymus is említi. Az új várat, a mely oly erős, hogy ellenség még soha be nem vehette s belsejében mintegy 60000 ember fér el, III. Ferdinánd idejében kezdték építeni. A szabadságharc alatt a kapituláció aláírásnapjáig Klapka tábornok védelmezte. Az Erzsébet sziget arról nevezetes, hogy szeretett királyasszonyunk Erzsébet itt lépett először hazai földre 1857 május 4-én. A Vármegye utczában született 1825-ben Jókai Mór. Komárom közelében van **Ószöny**. A közelében levő Forró szigeten kötötte meg II. Ferdinánd a szőnyi békét 1627-ben a törökkel a Zsitvatoroki béke alapján, a mely alkalommal a századnak három nagy magyarja Bethlen Gábor, Pázmány Péter és Eszterházy Miklós nádor mérte össze diplomáciai fegyvereit. Ószonytól keletre a vármegye szélén van **Neszmély**. Itt halt meg 1439-ben Albert magyar király. A község református temploma állítólag a XI–XII. századból való. Neszmélytől fél óra járásnyira van **Tata**. Tata és Tóváros között egy tó partján emelkedik régi vára gazdag képtárral, a melyben Lionardo da Vinci egy műve is látható. Kastélyában, a mely az 1897-ben elhalt Eszterházy Miklós grófé

volt, írta alá Ferencz király a bécsi békekötést 1809-ben. Tata várát Zsigmond király építtette, a ki szívesen tartózkodott benne. Zsigmond halála után a Rozgonyiak kezébe került. Mátyás király magának itt új palotát építtetett, II. Ulászló pedig 1510-ben országgyűlést tartott. Szolimán szultán 1543-ban a palotát és várat feldulta, de 1597-ben Pálffy Miklós visszafoglalta a töröktől. Bástyáit 1707-ben rombolták le miután a várat Rákóczy hadaitól visszafoglalták. 1727-ig a Krapf család birtoka volt s ettől Eszterházy József gróf vette meg. Tatától keletre Zsámbék közelében van **Szomor**, a hol 1046-ban Péter király három napon át védekezett Endre hivei ellen, a kik végre is kíséretét levertek, őt magát pedig elfogták és megvakították. Ott, a hol a Zeitva a Vág folyóba ömlik, azt a helyet nevezik **Zsitvatoroknak**. Bocskay István 1606-ban itt kötötte meg a törökkel 20 évre azt a békét, a melynek értelmében a magyar király nem tartozott többé évi adót fizetni a szultánnak.

31. Krassószörény vármegye.

Keressük fel a vármegye legregényesebb vidékét, **Mehadiát**. A híres fürdőt környező hegyek egyikén Myhárd várának tornya és falmaradványai láthatók az Árpádok korából. A községen alul a Priboji hidnál volt a szabadságharcz utolsó csatája az osztrákokkal 1849 aug. 23-án. Mehadiától délre közvetlenül a Duna partján fekszik **Orsova**. A község mellett a Cserna folyón túl látható az ugynevezett koronakápolna, amelyet 1855-ben építettek azon a helyen, a hol 1853-ban a szent koronát megtalálták. No és most ülünk hajóra s haladjunk fölfelé a Dunán mindaddig, a míg a Duna két partján egymással szemközt két híres erősséget találunk. Bennünket ezek közül csak **Szentlászlóvár** érdekel ezuttal, minthogy az átellenben fekvő Galambóc már Szerbiához tartozik. Szentlászlóvára 1427-ben épült a galambóczvári török őrseg

fékekentartására s már a következő évben belőle lövöldöztek Gajambóczota magyarok. 1525-ben a törökök elfoglalták s azóta nevezetesebb szerepet nem játszott. Romjai ma is láthatók Omoldova közelében a Babakaj nevű szikla mellett.*

32. Liptó vármegye.

A vármegye nyugati részében Koritnicza közelében fekszik **Rózsahegy**, ott, ahol a Revucza a Vágba ömlik. Egykori diszes kastélyát Báthori István nádor özvegye Zsófia massoviaai hercegnő építtette, később Krusich Jánosé, 1586-ban Illésházy Istváné lett. E kastélyban vendégelte meg Illésházy, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelmet midőn a Rudolf látogatására Prágába utazott. Révai Péter koronaőr 1622 márcz. 30-án éjjel a szent koronával itt halt meg, midőn a koronát Trencsénbe akarta vinni. 1626 febr. 22-én itt éjszakázott Brandenburgi Katalin is, midőn Németországból Kassára hozták. E kastély ma részben honvédkaszárnya, részben törvényszéki épület. Rózsahegy közelében a Vág folyó jobb partján láthatók **Likava** várának romjai. A várat a templariusok építették s Róbert Károly 1312-ben Donch mesternek ajándékozta. A XIV. sz. végén e nemzetség kihalása után a Bebek család birta, melytől Detre hűtlensége miatt Zsigmond király elvette s Garai Miklósnak adta. Majd Komoróczy Péter parancsnoksága alatt a hussziták egyik főfészekként szerepel. Hunyady Mátyás, fiára Korvin Jánosra ruházta, mint liptói hercegre, 1496-ban Szapolyay István kerítette kezére a várat. A Szapolyay családról a Thurzó családra szállott. 1531-ben Pekry Lajos vette meg, kinek özvegye révén Báthori Andrásé lett. Ez Krusith Jánosnak zálogosította el, akitől leányágon 1580 után Illésházy István és utódainak birtokába jutott. 1650 táján megvette Thököly István, s ez időben élte rövid fénykorát, mert Heisler tábornok

*Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza II.

1670-ben elfoglalta, 1690-ben Széchényi György esztergomi érsek, mint kamarabirtokot zálogba vette. 1707-ben Rákóczy hadai foglalták el. A szathmári béke után ismét kincstári birtok lett, s azóta pusztulásnak indult.* Likava közelében emelkedik a **Baráthegy**, amelyen hajdan kettős sánczú pogány vár állott, az Arpádok korában pedig a templariusok ide építették zárdájukat s erről nevezték el a hegyet Baráthegynek. A zárda romjait már alig lehet felismerni, de a régi templom a hegyen épült Kísszentmárton nevű községben ma is megvan.** A Baráthegytől Keletre a vármegye közepe táján fekszik **Liptóújvár**. A községtől mintegy félórányira északfelé eső várat a XIII. században Donch mester fia Csorba építtette. IV. Béla a Pongrácz családnak adományozta, amelynek tagjai 1574-ig birták, amikor királyi birtokká lett. 1433-ban a hussziták foglalták el, de Borbála királyné Zsigmond felesége már 1435-ben Tarkői Rikolf Lászlónak adta s ettől kezdve rablólovagok tanyája volt 1453-ig, amidőn Szentmiklósi Pongrácz kapta meg, aki a csehektől el nem vehetvén a Rozgonyi Sebestyéné lett, mert Rozgonyi alaposan eltudott bántani a csehekkel s őket a várból kiszorította. Mátyás király 1459-ben Komorovszkynak adta, akit 1464-ben féktelenkedései miatt onnan elűztek s Rikolfy Fogas Zsigmond kapta meg a királytól. Új birtokosától azonban Komorovszky ismét elfoglalta, s őt csak 1474-ben sikerült Mátyás királynak a várból kiűzni. 1476-tól Trenka, majd Tarczy Tamás, 1479-től pedig a Szapolyai család birtoka volt 1527-ig, a midőn Katzianer Ferdinánd király részére foglalta el. Későbbi birtokosai Paczolt, Batthyány Ferencz, Basó Mátyás voltak, míg 1533-ban Pekry Lajosnak adta a király. Pekry után Malatesta majd Balassa János kezébe került, akinek utódai 1601-ben jogukat Sándorffyra ruházták, ennek özvegye pedig Zay Magdolna — négy férje

*Századok 1884. — Lovcsányi: A Vág és vidéke.

** Majláth Béla az Archeologiai Közlemények IX-ik kötetében.

volt — 1623-ig birta. Ekkor zálogként Ostrosich Istvánra szállott. 1670-ben Spork tábornok német katonákkal rakta meg. 1678-ban Thököly, majd tőle császári katonák foglalták el s ma is kincstári birtok.*

33. Marostorda vármegye.

Szászrégentől északra a Maros jobb partján festői várrom tekint alá egy magaslatról a Maros hömpölygő vizére: **Vécsvára**, amelynek délnyugati bástyái alatt egy góth íves kápolna, az északnyugati alatt egy kis fogház, az északkeleti alatt régi kaszatömlőcz látható. A várban található feliratokból az tűnik ki, hogy a XVI. sz. közepén Kendy Ferencz erdélyi vajda tulajdonát képezte. Hogy mikor épült nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy II. Endre egy 1228-ban kelt adomány levelében már mint várat említi.** Azt sem tudjuk, valjon királyi, vajdai vagy magán birtok volt-e, de az már kétségtelen, hogy nemzeti fejedelmünk alatt zászlós urasági vár volt. A hagyomány szerint Verbőczy István ítélő mester e várban dolgozta ki a Tripartitum egy részét. A mohácsi vész után Szapolyai Verbőczynek adományozta, majd tőle visszaváltván szárhegyi Lázár Ferenczre ruházta. Minthogy pedig Lázár Ferdinándhoz pártolt, Szapolyai a várat Artándi Pálnak és Balázsnak adományozta. Ezeket azonban Gritti 1532-ben kivégeztetvén a vár Balassa Imre, 1540 körül pedig Kendy Ferencz, Ferdinand vajdájának birtokába ment át. Itt élt a hatalmas vajda 1558-ig, a mikor Izabella gyanakodván reá őt megölette, a vár pedig a fiskusra szállott, s mint az ország tulajdonát Báthori Kristóf fejedelem 1578-ban Kerecseni Juditnak adományozta, férje, Hagymási Kristóf hű szolgálataért. Báthori Zsigmond nagybátyjának Bocskay Istvánnak adta, de 1599-ben, midőn Báthori Endre javára lemondott, Vécsét visszavette, illetve magának adományoztatta; itt is lakott egy darabig, s innen ment Lengyelországba.*** Későbbi birtokosai Bocskay Miklós és Wesse-

*Majláth Béla, Századok 1884.

** Fejér Cod. dipl. V. 129.

*** Borsos Tamás, Erdély Történeti Tára II. 23.

lényi István: majd Bethlen Gábor fejedelem Bethlen Péternek adományozta s tőle örökségként nejére Illésházi Kátára szállott. I. Rákóczy György 1648-ban Kemény Jánosnak és nejének Kállai Zsuzsánnának hagyta, a kiket e birtokukban II. Rákóczy György is megerősített. Ezen jogalapon birja most is a Kemény bárói család.* Vécstől délre a Maros jobbpartján van **Gernyeszeg**. Diszes kastélyát Teleky Mihály gróf kanczellár építtette 1686-ban. A kastélyról a nép egykor azt hitte, hogy annyi ablaka van, a hány nap van egy esztendőben, pedig 42 szobájának mindössze 144 ablaka van. A kastély helyén egy régebbi kastély állott, amelyet somkerekí Erdélyi Antal a XV. sz. elején építtetett s amelyben az Erdélyi család csaknem 200 évig lakott. Erdélyi István özvegye Mindszenti Krisztina Csáky Istvánhoz menvén nőül, a kastélyt egész haláláig 1667-ig birta s Apaffy fejedelem 1674-ben adta Teleki Mihálynak, akit miután Zernyestnél elesett, a gernyeszegi templomban temették el 1691-ben.** Tegyük most egy kis kirándulást a festői szép görgényi havasok közé, s onnan visszatérve pihenjük ki magunkat **Görgényszentimrén**. E község felett levő vár már a XV. században fennállott s gyakran szolgált lakóhelyéül nemzeti fejedelmeinknek. 1708-ban Rabutin elfoglalta s lerombolta, de a hegyet ma is Rákóczy hegynek nevezik. A hegy alatti csinos kastélyt a Bornemissza család építtette, amelytől az állam 1880-ban megvásárolván, boldogult Rudolf trónörökösünk a kastély környékén gyakran rendezett nagy medvevadászatokat. Térjünk vissza ismét a Maroshoz és keressük föl a vármegye székhelyét a tőzsgyökeres magyarságáról híres **Marosvásárhelyt**. Vára eleinte a domonkosok kolostora volt s Báthori István vajda a XV. sz. második felében alakította át várrá a székelyek ellen, hogy őket féken tartsa. Ez a vár azonban elpusztult s helyére a Básta zaklatásai miatt Borsos Tamás vásárhelyi főbíró

* Kemény János Önéletirása 488 l.

** Cserei Mihály története 167 l.—168 l.

1602-ben építtetett egy másikat, a melyik csak 1757 körül ment át a katonaság kezébe. E vár közelében folytak le a mohácsi vész előtt a szokásos — vásárral egybekötött ökörsütések, (egy neme a nemesi adónak a király trónralépése, nősülése, vagy első fia születése alkalomával. 1540-ben János Zsigmond születésekor volt az utolsó). A vár góth stilü ref. temploma 1446 körül épült s előbb a ferenczrendieké volt. Igen érdekes középkori műemlék. E templomban mondták ki. Erdély rendei János Zsigmond fejedelem jelenlétében 1568-ban a szabadvallásgyakorlatot; sirboltjában Bethlen János kancellár és történetíró van eltemetve. Az 1631-ben épült Teleky ház, a melyben a híres Teleky könyvtár van, egykor fejedelmi szállásul szolgált. A város falai között mintegy 30 országgyűlést tartottak. Az 1659-i országgyűlésen itt ültették II. Rákóczy Györgyöt harmadizben a fejedelmi székbe Barcsay Ákos helyett, 1661-ben pedig Ali basa itt választotta meg az Erzsébetvárosról ide hozatott Apaffy Mihályt fejedelemnek. A város közelében elterülő Postaréten iktatták be II. Rákóczi Ferenczet 1707 ápr. 5-én az erdélyi fejedelemségbe. A városon kívül egy granit obeliszk jelöli azt a helyet, ahol a szabadságharcz három vértanuját: Törököt, Horváthot és Gálffyt 1854 márcz 10-én kivégezték. Valósággal műemlék számba megy az a művésziiesen alkotott s zenélő szerkezettel ellátott kut is, a mely a Bem téren máig is látható, de zenélő szerkezete nem működik. A kutat a szájhagyomány szerint egy Bodor Pál nevű fegyencz készítette, a ki ezért szabadságát nyerte vissza, de előbbi bűnébe visszaesvén, ismét börtönbe került. Tudván, hogy ezuttal kegyelemre nem számíthat, engedélyt kért arra, hogy még egyszer közvetlenül ihassék az önalkotta kút vizéből. Midőn kérését teljesítették, állítólag csak egy csavart mozdított ki helyéből s azóta a zenélő szerkezetet — bár sok híres mester próbálta — soha senki sem tudta többé működésbe hozni. Vásárhely közelében van **Nyárádszereda**. Itt választották meg a szé-

kelyek 1605-ben Bocskay Istvánt fejedelmökké. Nyárad-szeredától délre a Kisküküllő folyó partján fekszik **Erdő-szentgyörgy**. A folyó jobb partján levő magaslaton a Zeyk család udvarháza áll, a mely hajdan nem csekély jelentőségű erősség lehetett, mert 1612-ben menedékhelyül szolgált. Ez időben Kornis Farkasé volt, akitől, mivel Székely Mózes párthive volt, Básta elvette s 1603-ban Kornis Boldizsárnak adta. Hogyan jutott a Zeyk család birtokába, bizonytalan.

34. Máramaros vármegye.

Egyetlen történelmi nevezetességű helye a vármegyének **Huszt**, a melynek dombon álló régi temploma 1553 óta a protestánsoké. Vára hihetőleg a tatárjárás után közvetlenül épült. Lakói a XIV. sz. elején a Kanizsayak voltak. Jósika két regényében (Zöld Vadász és Jósika István) és Gaál József Szirmai Ilona című regényében is szerepel. 1670-ben I. Rákóczy Ferencz hadainak egy része benne talált menedéket Spork tábornok elől, de 1703-ban Ilosvay Imre II. Rákóczy Ferencz hive a várba lopóztatva a német őrséget Rákóczy pártjának nyerte meg. 1706-ban a várban ismerték el Rákóczyt Erdély fejedelmének a magyarok is. Ide hívta össze Rákóczy végső tanácskozássra a szövetséges Károkat és Rendekeket 1711 apr. 27-re; de még mielőtt e gyűlés megtörténhetett volna, létrejött a szathmári béke, amelynek értelmében a vár a kormány kezébe került, s nemsokára e vár is áldozata lesz a lassú enyészetnek.

35. Modrusfiume vármegye.

Kezdjük el utunkat a tengerparton és sétáljunk fel Fiuméből akár a 410 lépcsőn, akár a kényelmes Lujza úton **Tersattó** községbe, ott pedig keressük fel a Frangepánok ősi várát, amely romladozó félben is büszkén te-

kint alá a Recsina völgyének szédítő mélységébe. Az egykor hét tornyu vár a Frangepán családé volt, de miután 1671-ben az utolsó Frangepánt a Wesselényi-féle összeküvésben való részesség miatt 1671-ben kivégezték, a kincstárra szállott. 1826-ban I. Ferencz király Nugent gróf tábornagnak ajándékozta, aki nejével együtt a várban van eltemetve, amely ma is a Nugent grófok tulajdona. A vár udvarán hatalmas obeliszk áll Napoleon marengói győzelme emlékére. A várból gyönyörű kilátás nyílik a tengerre, Fiuméra és a Recsina völgyébe. Érdemes a megtekintésre a községben levő és Frangepán Miklós által építtetett fogadalmi templom is, amelynek fölépítéséhez igen szép legenda fűződik. Manapság is alig van ember, aki mielőtt Fiuméből a tengerre indulna, szent áhitattal föl ne keresné e híres templomot. Tersattótól a tengerparton dél felé haladva szemünkbe ötlük **Buccari**. E községben is egy régi, roskadozó várkastély emlékeztet bennünket a mulandóságra. E várkastélyt még IV. Béla király adta a Frangepán családnak, de a XVII. sz.-ban a Zrinyi család birtokába került, s Zrinyi Péternek is, mielőtt kivégezték volna, ez volt utolsó lakóhelye. A Kapella hegységen túl Buccaritól keletre fekszik **Ogulin**. Régi vára 1493-ban épült, s szintén a Frangepán család tulajdonát képezte, de mivel Frangepán István nem volt képes azt a töröktől megvédeni, már 1563-ban átadta Ferdinánd királynak. E várnak egyik kapitánya volt a szerencsétlen véget ért Zrinyi Péter is. Ogulintól délkeletre fekszik **Szluin**, amelynek várát a Szluini grófok építették, s habár többször volt kitéve a törökök ostromlásának, mindannyiszor dicsőségesen kiállotta az ostromot, sőt 1572-ben falai alatt nagy vereséget is szenvedtek a törökök. 1822 óta romokban hever.

36. Moson vármegye.

A parndorfi pusztaság déli részén van **Féltorony**, amelynek Erlachi Fischer által épített kastélya III. Ká-

rolynak és Mária Teréziának kedvencz nyári tartózkodási
 helye volt. A kastélyban kegyelettel mutogatják azt a
 szobácskát, amelyben III. Károly vadászaton meghűlvén,
 súlyos betegen feküdt, s ahonnan már csak meghalni szál-
 lithatták Bécsbe. 1839-ben V. Ferdinánd király is gyö-
 nyörködött nejével Karolinával együtt a kastély falai kö-
 zött a pusztasomorjaiak deli tánczában. A Fertő tavától
 északkeletre, a Lajta folyó jobb partján fekszik **Zurány**.
 Itt született Fessler Ignácz, hazánk jeles történetirója
 1756-ban. Zuránytól északkeletre, a Duna közelében van
Köpcsény, ahol Ottokár cseh király 1271-ben megverte
 az V. István vezérlete alatt Habsburgi Rudolf segítségére
 siető magyarokat. 1454-ben V. László, illetőleg Czilley
 ide akarta törbe csalni Hunyadi Jánost, 1620-ban pedig
 Bethlen Gábor verte meg itt a kozákokat. Közelében van
Csuny. Ennek birtokosa volt az a Szapáry Péter, aki
 1657-ben a csákvári ütközetben megsebesülván, török fog-
 ságba esett, ahol négy évig sinlődött, mialatt a török a
 szájhagyomány szerint őt eke elé fogatta, s szántatott is
 vele. A fogságból közadakozás útján összegyűlt 22.000 frt
 váltságdíj fejében nyerte vissza szabadságát. 1686-ban
 személyesen résztvett Budavár visszafoglalásában. Ő maga
 bárói, fia pedig 1722-ben grófi címet kapott. Köpcsény-
 hez közel, ugyancsak a Duna partján van **Oroszvár**. A
 XII—XIII. sz.-ban épült román stílű templomának tornya
 és kórusa még meglehetősen épségben található. Érdekes
 továbbá a megtekintésre Henckel-Donnesmark grófné, szül.
 Kászonyi Laurának renek, várszerű kastélya, amely szép-
 ségre nézve páratlan a vármegyében. Oroszártól délre esik
Magyaróvár. Történelmünkben Kálmán király alatt szere-
 pel első ízben, midőn 1096-ban az első keresztes hadjárat
 seregei hazánkon átvonultak. II. Ottokár cseh király 1271-
 ben Ovárt is lerombolta. 1437-től 1516-ig a Wohlfart
 család és a bazini grófok birtokában volt. Ekkor a koro-
 nára szállván a vár, II. Lajos azt nejének, Máriának ado-
 mányozta. 1529-ben a cseh várórség Szolimánnal szemben

ellenállásra nem számíthatván, a várat felgyújtotta. Ujra felépülvén, Amadé István nevű kapitánya Szapolyai kezére játszta. 1605-ben Bocskay seregei, 1619-ben Bethlen Gábor szállotta meg, akinek hadi szállása, a mai »Feketesas« vendéglőben volt. A XVIII. században Mária Terézia, kedvelt leánya Krisztina főhercegnő részére vette meg az óvári uradalmat. 1818 óta a várban van elhelyezve a híres gazdasági főiskola, amelyet Albert tescheni herceg, Krisztina főgnő férje, Wittmann Antal uradalmi igazgató tanácsára, illetve javaslatára alapított, s amely 1874 óta akadémiai jelleget nyert. Magyaróvártól dél felé haladva, a vármegye délkeleti szögletében találjuk **Lébényszentmiklóst**, amelynek benczés apátságát a Héderváry család alapította, s az alapítványt 1208-ban II. Endre is megerősítette. Román stílusú temploma legnevezetesebb műemlékeink egyike. 1638-ban a jezsuitáké lett, de a rend eltörlése óta plebánia templom.

37. Nagyküküllő vármegye.

Vízaknától északkeletre körülbelül egy órajárásnyira fekszik **Bólya**. Régi kastélya 1324-ben Bólyai Gáspáré volt, azóta többször cserélt gazdát, míg 1598-ban Mihály vajdáé lett. Bethlen Gábor 1629-ben szalontai Toldy Györgynek adományozta, s ennek családja bírta a múlt században történt kihaltáig. A kastély melletti rozszant templomban Mihály vajdának tulajdonított falfestmények vannak. Itt született a híres matematikus, Bólyai Farkas 1775-ben. Bolyától északra a Nagyküküllő folyó jobb partján van **Medgyes**. E város a következő nevezetesebb történelmi események színhelye volt: 1534-ben Grítti Lajos Czibak Imre nagyváradi püspököt meggyilkoltatván, a székelyek bosszuja elől Medgyesre menekült, de ott a város piacán végzete mégis utólérte, mert lefejezték; 1576-ban innen hívták meg Báthori Istvánt a lengyel trónra, s mint lengyel király, itt tette le az esküt a len-

gyel követek, s az erdélyiek jelenlétében; az 1588-i országgyűlésen tiltották ki a jezsuitákat Erdélyből; 1599-ben Báthori Zsigmond a medgyesi országgyűlésen adta át a kormányt bátyjának, Endre bibornoknak; 1605-ben itt tette le Bocskay fejedelmi esküjét, 1613-ban Báthori Gábor fejedelem gyilkosait Nadányit és Szilasit a nép a ferenczrendiek tornyába szoritotta és felkonczolta; 1658-ban megfosztották II. Rákóczy Györgyöt fejedelemségétől, de 15 nap mulva Rhédey Ferencz után abba ismét visszahelyezték. Templomkastélyát, amelybe Gritti a nép dühe elől menekült, a réginek helyére 1509-ben építették. Medgyes közelében, a Küküllő bal partján fekszik **Ozd. Kastélya** a XVI. sz. közepén épült, s I. Apaffy Mihály alatt Pekri Lőrincz birtokában volt, s birta is azt 1709-ben bekövetkezett haláláig. Mielőtt Pekri birtokába került volna, a Radák családé volt, amely családra Radák Istvánné, Talmácsi Zsófia hozományaként szállott. 1626-ban Pekri Lőrincz egyik leánya Polixena a XVIII. sz.-ban Radák Ádámmal menvén nőül, a kastély ismét a Radák család birtokába került. Ozdtól keletre van **Berethalom**. Temploma a XVI. sz. első felében épült egy hegyen, s háromszoros várfallal volt körülvéve. Rákóczi kuruczai 1704-ben a várat bevették és a templomot kirabolták.* Berethalomtól keletre van **Almakerék**, amelynek 1582-ben épült templomában aluszsza örök álmát II. Apaffy Mihály és neje Bethlen Kata. Az Apaffy család sírboltja a szemben levő »Kilie« dombon épült ősrégi udvarházban van. Almakeréktől negyedórányira van **Keresd** község. A község fölött domb emelkedik, e dombon setétlik festőileg a sokszögű vár, amely legépebb, s legérdekesebb műemlékeink egyike, ma is mint régen, a Bethlen család birtoka. Építtette Bethlen Márk a XV. sz.-ban, mai alakját pedig 1683-ban Bethlen Elektől nyerte. Ugyancsak ő állított fel itt nyomdát 1684-ben a torony melletti pinczében, amelyen kinyomatta testvérének az 1679-ben elhalt

*Bethlen Farkas históriája VI. 234.

Bethlen Farkasnak Históriáját, amely azonban Thököly betörésekor félben maradt, s a meglevő példányok egy részét ládába zárva a vár pinczéjében befalazták, más részét a nyomdával együtt Segesvárra szállították. Földalatti csucsíves kápolnájában egy kőből faragott szőszék látható. Van még a kastélyban egy 1578-ból való ágy is, s a kapunál ledőlve egynehány öl hosszú, hegyben végződő, gerenda alaku kődarab, amely némelyek szerint a pallosjogot (jus gladii) jelképezte. Kereadtól északra, a Nagyküllőn túl fekszik **Nagyszőlős**. A községben emléktorony jelöli azon helyet, ahol állítólag Kemény János fejedelem 1662-ben a Kucsuk basa seregével vívott ütközetben elesett. Nem messze keletre van **Fehéregyháza**. A mellette elterülő sikon folyt le részben az 1849-i szerencsétlen segesvári csata, amelyben némelyek a falu végén levő hidon látták utoljára Petőfi Sándort, akinek épen ezért a fehéregyházi sikon állítottak emlékoszlopot. A segesvári csatának egyetlen élő szemtanúja Czecz tábornok emlékirataiban határozottan tagadja azt, hogy Petőfi a segesvári csatában esett volna el, hanem szerinte többedmagával a havasok felé vette útját, s valószínűleg valahol a havasok között gyilkolták meg az oláhok. Keljünk most át a Küllő folyón, s menjünk be **Segesvárra**. A városhoz közeledve egy hegyfokkal megyünk szembe, amelyre a völgyből várfal kigyózik fel. A krónika szerint Segesvárt a szászok 1198-ban kezdték alapítani. Várának csak északi és nyugati részét kimélte meg némileg az enyészet. Nincs adatunk arra, hogy e várat mikor építették, annyit tudunk róla, hogy a törökök 1438-ban feldúlták. Sokszor fenyegette veszély, így 1529-ben Szapolyai János serege, 1603-ban a trónkereső Székely Mózes, 1662-ben pedig Kemény János részéről, de mindannyiszor megmenekült a veszélytől, amely csak 1601-ben nehezedett reá súlyosan, amidőn Báthori Zsigmond Goroszlónál csatát vesztvén Bástá katonái a várost és várat megszállották. Ali basa Apaffy Mihályt fejedelemmé választatván 1661-ben Segesvárra

hozta, hogy Kemény János elől biztonságha helyezze. 1706-ban Pekri Lőrincz elfoglalván, bástyáit és falait annyira lerontatta, hogy védeni ne lehessen. János Zsigmond miután a székelyek lázadását leverte 1562-ben Segesváron a várbeli alsótemplomban országgyűlést tartott, amely alkalommal a székely lázadás főnökeit elfogatta és kivégeztette. Volt ezen kívül e várban három fejedelm-választó országgyűlés is, az egyik 1600 nov. 14-én, amidőn Bethlen István helyébe I. Rákóczy Györgyöt; a második 1657-ben, amidőn II. Rákóczy György helyébe Rhédey Ferenczet, s végül 1658 okt. 10-én, amidőn Barcsay Ákost választották meg. A vár felett gót stilű luth. templom áll, amelyet 1429-ben kezdtek építeni.* Segesvártól keletre van **Szászkézd**, benne I. Ápaffy Mihály 1663-ban, mikor a török adó igen magasra hágott, országgyűlést tartott, amelyen még a nemességet is — ami eddig szokatlan volt — megadóztatták. Délkeleti irányban haladva **Kóhalomra** érkezünk. A város felett, egy sziklacsucson festői várrom látható. Mikor épült, nincs feljegyezve, de 1323-ban már mint erőd szerepelt, amelyben Tamás vajda megostromolta a Henning szász ispán vezetése alatt Róbert Károly ellen fellázadt szászokat.** A vár egyik bástyájában a múlt sz. elején még látható volt két vasbilincs. Hogy ki viselte, hogyan került oda, nem tudjuk. Egy kőbe be van ugyan vésve; »Én, Bánfi András itt fogva voltam 1678 dic. 25 julii«, de ebből még biztosat nem tudhatni, csak annyit következtethetünk, hogy állami börtönül is szolgált, amennyiben Bethlen Gábor is ide záratta az ellene összeesküdött Orendi Márton, segesvári polgármestert. A rege már többet tud a bilincsről. A rege szerint ugyanis a török világ idejében Helvig királynőt elfogták s Konstantinápolyba hurczolták. Egy Menenges nevű bűvész hírében álló ember tanácsot adott neki a szabadulásra. A bűvész kék köpenyét a földre

* Cserei Mihály históriája 366 l.

** Fejér: Cod. dipl. VIII. II. 589.

terítvén, reá ült, s kérte Helviget, hunyja be a szemét és fogozzék belé. Helvig úgy cselekedett. Ekkor mindketten repülni kezdének, s mire Helvig szemét kinyitotta, a kőhalmi erdőben találta magát. A szökevények bilincseit levetvén, emlékül a bástya mélyében felakasztották.* Kőhalomtól keletre a Vargyas patak mellett fekszik **Alsó-rákos**. Régi várkastélyát 1624-ben Sükösd György építette, míg lovagtermének domborművei a XVIII. sz.-ból valók. Később Budai Péter kezébe került, aki Bethlen János kancellár egyik fiát, Sámuel fiává fogadván, a kastélyt is reá hagyta. Ma a Bethlen Mihály gróf örökösei.** Tovább keletre, a vármegye szélén van **Agostonfalva**. A község felett emelkedő Monasteria hegycsúcson a kalugerek híres zárdája állott, amelyet Mária Terézia korában Bukow tábornok leromboltatott. E romokból építették a község templomát. Agostonfalvától délnyugotra a Bogáth patak bal partján fekszik **Mévíz**. A községben levő kastélyszerű Haller udvarban lakott egykor Bethlen Kata grófnő, írónő és udvari papja, Bod Péter. Menjünk tovább délnyugot felé, s mielőtt a vármegyéből távoznánk, keressük fel **Felmér** községet. Itt gyilkolta meg Dóczy, Gritti parancsára Czibak Imre vajdát és Erdélyi püspököt 1534 aug. 10-én.

38. Nógrád vármegye.

A vármegye nyugati részén a Paloja patak balpartján fekszik **Kékkő**, a melynek sziklás hegyen épült vára részben még ép. A vár belső kapuján egy négyszögletű kék-kőbe vésett 1612 felirat szerint alapját a Balassa család vetette meg 1237-ben s a legujabb időkig e család birtoka volt. Balassa Bálint a költő is itt született. Ma a Károlyi Tibor grófé. Kékkőtől délre van **Szklabonya**. Mikszáth Kálmán jeles elbeszélő írónk születési helye. Ott, a hol a

* Kővári : Erdély építészeti emlékei 247.

** Bethlen Miklós önéletirása 188.

Kürtös patak az Ipolyba ömlik, fekszik **Balassagyarmat**. Kékkőttől déli irányban. Várát 1552-ben Ali budai basa elfoglalta s 1626-ban itt kötött békét II. Ferdinánd a törökkel, valamint 1849 jul. 8-án Pöltenberg tábornok is itt ütközött meg az oroszokkal. A várnak csak romjai láthatók. Balassagyarmattól nem messze van **Vadkert**, a hol II. Rákóczy Ferencz 1710-ben eldöntetlen csatát vívott a császáriakkal. Vadkerttől délnyugatra esik **Nógrád**. Romokban levő várát Anonymus szerint Árpád hódító serege már itt találta, s ősidőktől fogva a váci püspökök birtoka volt. 1544-ben a török kezébe került, s ott is maradt 1594-ig, de Pálffy Miklós ekkor visszafoglalta. Másodszor 1663-tól 1685-ig volt a törökök birtoka, amidőn egy villámcsapás a puskaporos tornyot felrobbantván, a török őrség a várat odahagyta. Nógrádtól délkeletre van **Alsópetény**. Hajdan a híres jogtudós Verbőczy István birtoka volt, aki állítólag itt írta az ugynevezett Hármas Törvénykönyvet (Jus Tripartitum). Vadkert közelében van **Romhány**, a hol Rákóczy fölkelő serege 1710-ben vereséget szenvedvén, e vereség egyik sürgető oka volt a szathmári béke megkötésének. Romhánytól keletre van **Szanda**. Romokban heverő várának eredete ismeretlen, csak annyit tudunk róla, hogy 1460-ban Zéchen László a cseheket e vár mellett annyira megverte, hogy csak kevesen menekülhettek el. Szandától délkeletre van **Buják**. Romokban heverő várának délfelöli fala, most is mintegy 40 méter magas. Udvarán négyszögű kut van a sziklába vágva. Följegyzéseink szerint a várat Albert király 1438-ban Báthori István országbirónak adományozta, de már a következő évtől kezdve majd a törökök birtokában volt, majd a magyarokéban, míg Murtuzán aga a XVII. sz. második felében felgyújtotta és pusztán hagyta.* Buják közelében van **Ecseg** kisebbszerű vára, amely a Zách család után Csák Máté birtoka is volt. Ecsegtől északra esik **Felsőtold**. Egykor a már régen kihalt Toldy nemzetség birtoka. A helyi hagyomány szerint ezen községben született ama híres Toldy

*Vasárnapi Ujság 1861. és 1868.

Miklós, akinek tetteit előbb Ilosvay Péter, majd Arany János oly szépen megörökitette. Forduljunk most kissé északnyugat felé s keressük föl **Hollókő** várát, amely már a XII. században fennállott s IV. Béla alatt a tatárok ellen menedékhelyül szolgált. Állítólag egy Mikus nevű vitéz volt, a ki Csák Máté párthive levén 1313-ban a várat elveszítette s azt Róbert Károly széchenyi Farkas Tamásnak adta. 1552-től 1593-ig a törökök kezében volt ugyancsak 1663-tól 1683-ig is, ma már romokban hever. Hollókőtől északnyugatra van **Szécsény**. Várának keletkezését némelyek a cseh husszitáktól származtatják, mások a templariustól. IV. Béla 1229-ben tehát még atyja életében Bonza grófnak adományozta. A várat Zéchen Ferencz országbíró építtette újra a XV sz. elején, de tőle 1433-ban Horka husszita vezér elfoglalta; nemsokára ismét visszavette a Zéchen család s birta 1514-ig, amidőn a törökök kezébe került, akiktől Nádasdy Ferencz és Zrínyi Miklós foglalta vissza. 1550-ben Losonczy István birtokában volt, de ismét a török lett benne az ur 1593-ig, mert ekkor Tiefenbach és Pálffy kiveték belőle a törököt. 1605-ben Bocskaynak hódolt meg. A várat többször megerősítették így 1622, 1625, 1635, 1640 és 1655-ben, 1663-ban pedig ismét a török foglalta el. Thököly Imre 1683-ban Gyürky Pált nevezte ki a vár kapitányává, de tőle és a töröktől Szobjeszky János kerítette hatalmába kozákjaival. Itt tartotta II. Rákóczy Ferencz 1705-ben ama nevezetes országgyűlést, amelyen a nemzeti szövetséggé alakult rendek őt vezérlő fejedelmükké választották. 1709-ben Heister a várostól fél órányira fekvő térségen törte meg a kurucok erejét. A régi várból később csak egy gömbölyű torony s egy bástyafal maradt meg. A városban a Forgách grófok szép kastélyt építtettek, a mely most Pulszky Agost egyetemi tanár tulajdona. Szécsényben született Haynald Lajos biboros és volt kalocsai érsek.* Szécsénytől kelet felé esik **Baglyasalja**. Vára egy

* Hazánk s a Külföld 1866. — Századok 1870.

kerek kőszálon mutogatja még faltörmelékeit. XIII. századbeli urai a Kácsith nemzetségbeli Illésnek, Péter nevű fiától származott unokái, Csák Máté párthívei levén, hűtlenségbe estek, s ezért Róbert Károly várukat elvevén rokonuknak, Tamás vajdának adományozta. Közvetlen közelében van **Salgótarján**. Határában vannak Salgó várának romjai. A sziklás hegyen egykor torony is állott. A várat Istváni szerint a Balogh nemzetségből származó Derencsényi család bírta, de, hogy a csehek építették volna s csak 1462-ben szállott volna a családra, kiderítve nincs. 1554-ben Arszlán baka csellel bevette, s csak 1592-ben foglalta vissza Tiefenbach és Pálffy Fülekkel együtt. A Derencsényiek után Balassi Bálint a költő bírta, kinek halála után a kincstárba szállott. — Későbbi birtokosai királyi adomány folytán Volkra Ottó gróf, Szluha Ferencz báró, majd a jeszeniczei Jankovich család voltak. Petőfi »Salgó« című költemény elbeszélésének történeti jelentősége nincs. Salgótarjántól északra van **Somoskő**. Várának romjai, amelynek birtokosai 1340 táján Kachich Péter, 1342 óta a Zichen nemzetség, majd a XVI sz. közepéig a Losonczy család voltak. Somosujfalu határában egy meredek hegy ormán állanak a vár romjai. 1576-ban török kézre került ugyan demár 1593-ban a török kitakarodott belőle. 1659-ben mint végvárat az állam költségén megerősítették. **AXVIII.** sz. elejétől a Forgách családé majd a Péterffy báróké lett; ez utóbbi család kihaltával pedig 1808-ban Stahrenberg gróf birtokába került. Tovább északra haladva **Fülek** meredek sziklán épült vára esik utunkba. Legrégibb birtokosa az Árpádok korában az a rabló, hitszegő, hamis pénzverő Folkus nevű várur volt, akit 1245-ben halálra ítélték, de megszökött, s a várat a király Móricz főpohárnok mesternek adományozta, majd 1262-ben IV. Béla fiának István hercegnek. 1383-ban Nagy Lajos özvegyéé volt. 1438-ban Albert király neje Perényi Péternek adván zálogba a család birtokában volt 1483-ig, amidőn a Perényiek, mint pártütők elvesztették. II. Lajos 1518-

ban Ráskay Balázsnak adta, akinek leányával Dorkóval 1548-ban a Bebek családra szállott. Későbbi birtokosa Koháry István gróf volt, akit Thököly fogságra hurczoltatott 1683-ban. 1554-ben árulás folytán török kézbe jutott, miután Bebek Ferencz nógrádi főispán és Perényi Gábor belőle kivonultak. A töröktől 1593-ban Pálffy Miklós foglalta vissza. 1682-ben Thököly foglalta el a kit szept. 29-én e várban kiáltottak ki a szultán nevében királylyá. Festői romjai még megvannak. Fülektől északra van Ipolybolyk. Itt született 1732-ben Katona István, hazánk egyik legnagyobb történetírója. Meghalt 1811-ben. Fülektől nyugatra a Sztregova patak partján fekszik **Alsósztrégova**, amelynek 1802-ben épült tornyos kastélyában született és lakott Madách Imre a költő. Ugyanitt született Severini János történetíró (1716) és Rimay János a költő (1564), aki itt van eltemetve is. Az evang. templom oltára fölött a Rimay család czimere is látható. Fülektől északnyugatra Losonc közelében van **Gács**. Vára Hunyadi János idejében elpusztult s később 1544-ben az ország rendei széthányatták, mivel a király engedélye nélkül épült fel újra. 1612-ben Forgách Zsigmond gróf újra felépíttette s azóta még ép állapotban van, habár 1703-ban Rákóczy kuruczaitól is sokat szenvedett. Gáctól északra fekszik **Divény**. Romokban heverő vára Mátyás koráig a Losonczy családé volt, de a Losonczyak hűtlenségbe esvén 1473-ban előbb a nádasdi Ongoroké, majd a XVI. sz. elején a gyarmati Balassáké lett. 1593-ban az időközben török kézre került várat visszafoglalták a törököktől s már 1606-ban német őrség szállotta meg, később Balassa Imre garázdálkodott, tivornyázott benne. Wesselényi nádor I. Lipót alatt Sándor Gáspárt küldte Balassa megfenyítésére, de ez nem boldogult vele sőt megsebesülve vonult el a vár alól. Lipót 1679-ben a várat mégis elvétette Balassától, őt bebörtönöztette, a várat felgyújtatta, bástyáit pedig felrobbantatta.

39. Nyitra vármegye.

A vármegye déli részén a Tormás patak mellett fekszik **Érsekújvár**. Itt bűnhődött árulásáért halállal Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz brigadéros a 1710-ben. Várát III. Károly 1725-ben lerontatta s ma még romjai sem láthatók. A ferencziek kolostorában őrzik állítólag II. Rákóczy Ferencz buzogányát. Érsekújvártól északra a Nyitra folyó jobb partján fekszik **Berencs**, Szobotisztól egy mértföldnyire eső vára romokban hever. 1674-ben e vár börtönébe vetették a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézett protestans papok egy részét mielőtt gályarabságra huzolták volna. Utolsó birtokosa a múlt században az Amadé család volt. Okleveleink e várat 1335-ben említik először. Berencstől északra van **Nyitra**. Erős kőfalakkal kerített várában van a szt. Emeránnak szentelt régi templom (állítólag szt. István neje Gizella építtette) és egy régi torony, amelyben egykor Vazul herceg volt elzárva. A szomszédos Zobor hegyen vannak a szt. István alapította benzés apátság (később kamalduli kolostor) romjai. Nyitrától északnyugatra van **Ghymes**. Ma is látható várának alapítója a Forgách család őse, Ivánka Endre volt, aki 1256-ban építtette. A XV. sz. elején Csák Máté elfoglalta, de a rozgonyi csata után Róbert Károly Forgách Balázsnak adta. A töröktől sokat szenvedett várat Forgách Zsigmond gróf restauráltatta, de Bethlen Gábor és a törökök ismételten feldúlták. Forgách Simon gróf, mint Rákóczy párthive a várat elveszítette és I. József azt Vratiszláv cseh grófnak adta el, akitől 1712-ben Forgách Pál püspök visszaváltván, most is a Forgách család birtokát képezi. Tovább északra van **Appony**. A falu közelében a Hangyás hegy oldalában azon régi vár romjai láthatók, amelyben Zsigmond király többször megfordult. Ugyanő adta 1392-ben Eöry Miklósnak Cseklészért cserébe s azóta e család az Apponyi nevet viseli. Ma is az Apponyi grófi család birtoka. Apponytól nyugatra a Vág

balpartján fekszik **Galgócz**. Hajdani végvárának ma is látható Lehel tornya, a népmonda szerint Lehel kun vezértől nyerte nevét, de inkább török minaretnek látszik. A XIV. században Csák Máté birtoka volt, halála után a koronára szállott és 1456-ban V. László Ujlaky Miklósnak adományozta. Az Ujlaky család kihalása után (1613) az államtól Thurzó Elek vette meg. 1663-ban a törökök elfoglalták, 1703-ban pedig Schlick császári vezér tette rá a kezét, akitől azonban a szövetséges rendek már egy hó múlva visszafoglalták. A király 1715-ben Erdődy György grófnak adományozta, akinek utódai ma is birják. Galgóczytól északnyugatra van **Kosztolány**, amelynek vára egyik főfészke volt Giskra cseh martalóczainak, s különösen a hirhedt Dzvela rabló vezérnek, akit Mátyás király innen 1466-ban kiostromolt. Kosztolánytól tovább északnyugat felé haladva **Jókó** várának romjait találjuk. E várat egykor Országh Mihály, majd a Czobor család és az Erdődy grófok birták, s erős börtöneiben az uradalmi rabokat tartották. Tovább északnyugatra **Korlátkő** várához érkezünk, amely a XIII. században az **Aba** nemzetség birtokában volt majd Csák Máté kerítette hatalmába, később pedig Stibor vajda és a lendvai Bánffy család birtokában látjuk. Romjait ma a nép a közelében levő Cerova községről cerovai romnak nevezi. Korlátkőtől nyugatra van **Sasvár**, benne azon remek kastély, amely az 1902 évi őszi hadgyakorlatok alkalmából Felsőéges Királyunkat és Németország ifju trónörökösét látta vendégeül, egykor pálos kolostor volt. Hajdan mint határerőd Stibor vajda kezében volt, de legfényesebb napjait a Czobor család idejében élte. E család nevezetesebb tagjai voltak: Imre, Márk és ennek unokája a szertelen pazarlásai miatt tönkre ment Czobor József, akitől Mária Terézia a várat megvette vagy némelyek szerint kártyán elnyerte. Sasvártól északra fekszik **Holics**. Várát Zsigmond király Stibor vajdának adta, később a Czobor család kezébe került, amelytől Ferencz toskánai nagyherczeg váltotta ma-

gához, a későbbi német császár, Mária Terézia férje. A régi vár helyén ma csinos francia stílű kastély áll. Holicstól északra fekszik **Szokolca**, amelynek nevezetesebb műemlékei: A szt. György kápolna, a szt. István korabeli szt. Mihály templom, a ferencziek XV századbeli góth stílű temploma s a Király-utca 2-ik számú háza, amelyben állítólag II. Béla király született. Folytassuk utunkat délkeleti irányban s keressük fel a kis **Csejthe** községet a Dubova patak mellett. A községtől délnyugatra emelkedő hegyen van a ma már romokban heverő vár, amelynek kapuja előtt akasztatta fel Magyar Balázs 1465-ben Svehla rablóvezért és társait. Később az Ország grófi család birtoka lett s mikor e család kihalt, visszajött a koronára. Miksa király a kanizsai várért Kanizsai Orsolyának adta cserébe, a kinek fia Nádasdy Ferencz nőül vette Báthori Erzsébetet. Nádasdy Ferencz hasonló nevű fia az országbíró, 1671-ben lefejeztetvén, Csejthét a királyi kincstár foglalta le. Lipót király a várat fele részben a Homonnay Drugetheknek, fele részben az Erdődyeknek adta. II. Rákóczy Ferencz korában kurucz kézen volt a szerencsétlen trencsényi csatáig. A végkép elhagyott vár azóta romlásnak indult és ma Springer Gusztáv báró és Graevenitz grófné tulajdona. Báthori Erzsébet nevéhez fűződik az a bűnper, amelyet Thurzó György nádor indított elene, amiért több mint 600 ártatlan leányt udvarába csalogatott s megöletett s e szerencsétlen áldozatok vérével mosakodott mindaddig, míg a nádor erről értesülvén a vérszomjas asszonyt elfogatta, aki ott is halt meg a fogásban. Pörét sokáig huzták, halasztották, a családja való tekintetből úgy, hogy az csak a XVII. sz. második tizedének elején ért véget, mire nemsokára Báthory Erzsébetet is megváltotta szenvedéseitől (1614) a halál.* Csejthe közelében van **Temetvény**. Vára eredetileg királyi vár volt s azt Nagy Lajos király 1368-ban pohárnokának Tóth Miklósnak adományozta. 1453-ban Újlaky Miklós birta

*Péchy: Kalauz a Vág völgyében.

majd Thurzó György, akinek magvaszakadtával (1638) több
 ízben cserélt gazdát. Ezek között volt Bercsényi Miklós
 is, aki 1710-ben innen menekült ki Franciaországba. A
 XVIII. században birtokosai ismét sűrűn váltakoztak s
 ma már teljesen romokban hever. Romjai közül elragadó
 kilátás nyílik a környékre. Nem messze tőle van **Brunócz**.
 Kastélyában, amely előbb Bercsényié, majd a Sándor csa-
 ládé volt, most pedig az özv. Ghiczyné birtoka, szerzette
 egy Bohus nevű jezsuita a kurucz háborúk marseillaisét,
 a »Hej Rákóczy-Bercsényi« kezdetű híres nótát. Brunócz-
 tól délkeletre van **Nagytapolcsány**, amelynek vára hajdan
 királyi birtokot képezett, s azt a császáriak 1701-
 ben csak nehezen tudták a kuruczoktól elfoglalni. Most az
 Erdődy grófok birtoka. Tovább északkelet felé van **Zsám-
 bokrét**, amely arról nevezetes, hogy midőn Róbert Károly
 Csák Máté ellen háborút viselt, a Zsámbokréti várkastély-
 ban tartózkodott. Még tovább északkeletre Privigye köze-
 lében van **Bajmóc**. Várát Venczel király Csák Máténak
 adta 1321-ben, Amadé Miklós Róbert Károly rézére visz-
 szafoglalta, aki aztán jutalmul Lesták nádorra és utódaira
 ruházta. Mátyás idejében a koronára visszaszállván, a ki-
 rály, fiának Korvin Jánosnak engedte át, de ennek halála
 után ismét vissza szállott a koronára. I. Ferdinand Thurzó
 Eleknek adományozta, akinek utódaitól 1637-ben zálog-
 ezimén, 1720-tól pedig örökbirtokul a Pálffy család bir-
 tokába ment s most is annak tulajdonát képezi. Bajmócz-
 tól délre van még **Kesselokő** villámsujtotta vára, a Majt-
 hényi család törzsfészke. Ezzel aztán egyelőre búcsút ve-
 hetünk, a regényes Vágvolgyétől.

40. Pestpilissoltkiskun vármegye.

Kezdjük meg körutunkat a vármegye déli részében
Kiskőrösnél, ahol 1398-ra Zsigmond király országgyűlést
 hirdetett. Egyébként arról is nevezetes, hogy itt született
 1823 jan. 1-én Petőfi Sándor a szabadság lánglelkű dal-

noka. Kiskőröstől északkeletre Félégyháza és Kecskemét között terül el **Alpár** mezeje, ahol a monda szerint Zalán fejedelem erős vára állott, akit Árpád hadai itt megvertek. Alpár mezejéről menjünk be **Kecskemétre**. Itt született Katona József a »Bánk bán« szerzője. Kecskeméttől Lajosmizsén és Ölkényen át **Alsódabasra** érkezünk, amelynek református ugynevezett öreg temetőjében alussza örök álmát Kossuth László, Kossuth Lajos édesatyja. Dabastól északkeletre van **Ócsa**, amelynek bizanczi stílusban épült templomát Brankovics György fejedelem építtette a XV. sz. elején, Zsigmond király idejében. Ócsáról igyekezzünk hazánk fő és székvárosába **Budapestre** s vizsgáljuk meg röviden a hozzá fűződő nevezetesebb történelmi eseményeket és műemlékeket. 1279-ben, Fülöp fermoii püspök itt tartotta ama híres nemzeti zsinatot Kún László uralkodása idejében. 1424-ben Zsigmond király a várpalota közelében volt templomot prépostsággá emelte s káptalant is csatolt hozzá. Ebben a templomban temették el 1464-ben Mátyás király első nejét Katalint, 1490-ben itt tanácskoztak a főurak a királyválasztásról; 1514-ben itt hirdette ki Bakócz Tamás primás a keresztes háborút. A prépostság őrizetére volt bízva szent István Jobbja is. Nevezetesebb műemlék a várban a Csonka torony IV. Béla idejéből. A török uralom némi nyomait a Császár — és Rudasfürdőben és Gül haba sírjában lehet még látni. Valósággal műemlék számba megy a Budát Pesttel összekötő lánczhíd, amelynek eszméjét Széchenyi István gróf pendítette meg s magát a hidat a Clark testvérek készítették el 1838-tól 1848-ig. Nevezetesebb szoborművek: József nádoré, Deák Ferenczé, Eötvös Józsefé, Széchenyi István grófé, Petőfi Sándoré, Arany Jánosé, »Baross Gábor és a budai honvédszobor. Ezekon kívül Ő Felsége, dicső királyunk nagylelkű áldozatkészsége hazánk ezeréves fennállása emlékére történelmünk tiz kiváló alakjának szobrával ajándékozta meg a fővárost és a nemzetet. Nevezetesebb templomok: a Boldogasszonyról nevezett plebánia temp-

lom (Mátyás templom) IV. Béla korából való csúcsíves épület, amelynek déli tornyát Mátyás király 1470-ben ujonnan építtette. Ebben koronázták meg Róbert Károlyt 1310-ben, dicsőségesen uralkodó mostani királyunkat I. Ferencz Józsefet is 1867. juni 8-án; itt esküdött meg Mátyás király is második nejével Beatrixal. — A Mária Magdolnáról nevezett helyőrségi templom (épült 1253-ban) amelyben III Endre királyunk hamvai nyugosznak. — A Szt. Zsigmond templomban (vártemplom) őrzik Szt. István jobb kezét, s a koronázás jelvényeit. — A belvárosi plebániatemplom, amelynek építési idejét nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a XVI. sz. elején már meg volt. — Az egyetemi templom, amely hajdan a pálosoké volt; a román stílusban épült ferenczvárosi templom remek festmények- és szoborművekkel; végül a talán valamennyinél nevezetesebb Lipót templom (bazilika). A Mária Terézia idejében (1748—77) a török uralom alatt romba dőlt régi vár helyén épült francia-barok izlés szerint a királyi palota, amelynek kibővítése, s részben ujja alakítása a folyó évben nyert befejezést. Nevezetesebb középületek: az országház, Nemzeti Múzeum, magyar tudományos Akadémia, m. kir. Operaház, stb. A Kerepesi-úti temetőben Batthyány Lajos gróf és Deák Ferencz művészi becsü mauzóleuma, s nemzeti művelődésünk legkiválóbb alakjainak (Vörösmarty, Arany, Kisfaludy, Horváth Mihály, Kossuth Lajos stb.) siremlékei láthatók. A Krisztina városban van a szabadságharcban Buda falai alatt elesett honvédek sirja. — 1046-ban a fellázadt pogányok a mai Gellérthegyéről taszították a Dunába Gellért csanádi püspököt. A Nyulak szigetén levő kolostorban nevelkedett szt. Margit IV. Béla leánya, akiről a szigetet ma Margit szigetnek nevezik. Róbert Károly Budán verette az első aranyforintot, a florenczi aranyak mintájára. Nagy Lajos király Budát az árumegállitás jogával ruházta fel (1347); Zsigmond alatt, ő mint császár Budán lakván, Buda császári székhely is volt. 1457 márcz. 16-án a Szentgyörgy téren fe-

jezték le Hunyadi Lászlót. 1478-ban Mátyás király a Zsigmond alapította óbudai főiskola helyébe ujat állított fel. A mohácsi vész után Szolimán innen csalta le Török Bálintot, s vitte magával szomoru fogságba, Budát pedig 1541-ben elfoglalta, s azóta 1686-ig török kézen maradt.

III. Károly Pestre helyezte a hétszemélyes- és a királyi táblát, Mária Terézia pedig az egyetemet Nagyszombatból Budára, II. József Budáról Pestre tette át. Budán a Vérmezőn végezték ki a szabadság eszméjének előharczosait Martinovicsot és társait 1795-ben. 1838-ban borzasztó ár-viz pusztította hazánk fővárosát. 1848. marc. 15-én Pesten született meg a nemzet óhajtasát magában foglaló 12 pont, s juli 5-én itt nyitotta meg a király nevében István főherczeg nádor az első népképviselőti országgyűlést. 1848. szept. 28-án a császári biztossá kinevezett Lambergert a lánczhidon szurták le. 1849. maj. 21-én Görgei Budát elfoglalta, miközben a Pest védtelen lakosságát bombáztató Hentzi és a lánczhidat felrobbantani szándékozó Alnoch ezredes is életét vesztette. Az oroszok betörése után a vár ismét a császáriak kezébe került, s csak az 1867-i kiegyezés után nézhetett fővárosunk bizalommal egy jobb jövő elé, mióta királyunkat megkoronázták, s mióta Pestet 1872-ben Budával egyesítették.* Fő- és székvárosunk közelében terül el a **Rákos mezeje**, ahol csaknem három századon át tartották az országgyűléseket; az elsőt 1286-ban, az utolsót 1540-ben. E mezőre hívta egybe, Napoleon is a magyarokat 1809-ben, hogy az uralkodóház iránti hűségtől eltántorítsa, de sikertelenül. Rákostól északkeletre van **Isaszeg**. 1267-ben István herczeg itt verte le atyjának IV. Bélának seregét; 1849 ápril. 6-án nagypénteken pedig Klapka és Aulich tábornokok arattak fényes győzelmet Jellasics serege fölött. Isaszegtól északra van **Besnyő**. Kapuczinus kápolnájának sirboltjában a Grassalkovics család tagjai aluszszák örök álmukat. A kolostort és kápolnát a régi templom helyén

* Göcz. József: Budapest története.

Grassalkovics Antal építtette a XVIII. sz. közepén. Az építéskor a romok között egy csontból készült Mária szobrot találtak, s azóta a templom híres bucsujáró hely. Besnyőtől nyugatra van **Gödöllő**, a királyi család kedvelt nyaraló helye, ahol évenként nagy vadászatokat szokott tartani. Remek kastélyát Grassalkovics építtette 1744—47 az akkor uralkodó francziás izlés szerint, s 1751-ben e kastély Mária Teréziát is vendégül látta falai között. A Grassalkovics család után több gazdája volt, míg 1867-ben a magyar állam vette meg, s a koronázás alkalmával szeretett királyunknak I. Ferencz Józsefnek ajándékozván, törvényeink értelmében az elidegeníthetlen koronajóságok közé iktatta. Gödöllő közelében van **Mogyoród**. 1074-ben itt vívták azt a csatát, amelyben Salamon király vereséget szenvedett. Géza és László, a győztes hercegek a zsákmányból építtették a község templomát. Mogyoródtól negyedórányira fekszik **Fót** község, amelynek kastélyát és templomát Károlyi István gróf építtette a mult sz. első felében. E templom hazánk legdiszesebb falusi temploma, amelyben Canova tanítványának, Temerinának három szobája is ékeskedik. Fáy Andrásnak Fót közelében levő szőlejében olvasta fel először Vörösmarty híres »Fóti dal“-át 1832-ben. Fóttól északkeletre van **Mácsa**, a Károlyi grófok parkjában vannak eltemetve Damjanich és Lahner, a szabadságharcz vértanui. Mácsától északra, a vármegye szélén fekszik **Csövár**. Sziklás hegy tetején látszanak várának omladékai, amely a XVI. sz. a Ráska családé volt. Forduljunk most nyugat felé, s menjünk egyenesen **Vácra**, amelynek falai között Árpádházbeli királyaink sokat tartózkodtak. Itt folyt le ama heves jelenet is Imre király és Boleszló váci püspök között 1199-ben, amely Imre és Endre összetűzését megelőzte. Mátyás király Vácson 1485-ben országgyűlést tartott, amelyen a nádori méltóságra vonatkozó törvényeket alkották. Itt született Beniczki Péter XVII. sz.-beli költő és Füredi Mihály a mult sz.-nak jeles népsziuműnekese; itt nyugosznak hamvai a ma-

gyar tud. Akadémia legnagyobb mecenásának Hammer-
nyik Jánosnak és Karcsu Antal Arzénnek, a város törté-
netirójának.* Átellenben, a Duna jobb partján van **Viseg-
rád**. Szt. István korában épült várában tartotta fogva
Szt. László Salamont. 1310-től kezdve a mohácsi vészig
itt őrizték a Székesfehérvárról elhozott szent koronát azon
23 év kivételével, míg III. Frigyesnél volt zálogban. A
romoknak ma is legnevezetesebb része a koronázási terem.
Itt őrizték még Nagy Lajos korában a lengyel, Zsigmond
korában a német birodalom koronáját. A vár legfényesebb
korszakát Róbert Károly és Mátyás királyaink alatt élte.
Itt volt Róbert Károly góth stilü palotája, amely a ki-
rályi udvartartás teljes fényében ragyogott. A nevezetes
visegrádi kongresszus is itt folyt le 1335-ben, s Róbert Ká-
roly itt tartotta menyegzőjét harmadik nejével Lokietek
Erzsébettel. Kedvelt mulató helye volt Nagy Lajosnak és
Zsigmondnak is, aki lányát Erzsébetet is itt jegyezte el
Albert osztrák herczegnek. Pastelli püspök IV. Sixtus
pápához intézett levelében a várat földi paradicsomnak
nevezte. Nevezetes politikai foglyai is voltak a várnak ;
így maga Zsigmond király, Podjebrád Viktorin és Vitéz
János váradi püspök, később esztergomi érsek. A mohácsi
vész után török kézre került, s csak 1684-ben foglalta
vissza Károly lotharingiai herczeg. 1702-ben I. Lipót ren-
deletére felrobbantották, s csak a »Salamon tornya«, s a
felső vár maradtak meg. A mult sz. vége felé a romokat
országos költségen restauráltatták. Visegrádtól délre Po-
mázon tul van **Üröm**. A község szélén csinos kert közepén
diszes gör. kel. templom áll, amelyben József nádor első
neje Alexandra Pavlovna van eltemetve. A templomban
még becses orosz festmények is láthatók. Ürömtől ayugatra
van **Solymár**. Környékén volt Mátyás királynak nagyszerű
vadas kertje, amelyet hajdan fal vett körül. Ma is látha-
tók ott egy várnak csekély romjai, amelyet »Szarkavár«-
nak neveznek. Solymártól délre a budai hegyek között

* Karcsu Antal Arzén : Vác város története. 1880—88.

fekszik **Budakesz**. Közelében, egy kies völgykatlanban **Makkos Mária** részben még ép templomának romjai vannak, amely hajdan a trinitarius szerzeteseké volt. **Budakesztől** nyugatra, a vármegye szélén van **Zsánbék**, amelynek a XIII. sz.-ban épült premontrei prépostsági temploma egyike hazánk legbecsesebb műemlékeinek, amennyiben átmenetet képez a román stílből a csúcsívesbe. Régi vára helyén **Zichy Péter** gróf emeletes kastélya áll.

41. Pozsony vármegye.

Kezdjük meg körutunkat a vármegye székhelyén, **Pozsonyban**. A városnak egyik legnevezetesebb műemléke a **Szt. Márton** székesegyház gothikus épülete, a hajdani koronázási templom (**Szt. Mártin**nak **Donner Rafaeltől** készített olomba öntött lovasszobrával); továbbá a **Mihály** utcában van az 1753-ban épült régi országház, amelyben 1802-től 1848-ig az országgyűléseket tartották; a főtéren áll a XIII. sz. végén épült városház értékes, régi faragványaival; ugyancsak a főtéren van a **Miksa** korából való érdekes diszkút; a **ferenciek-terén** áll a jezsuitáknak 1636-ban épült temploma. A téren, hol 1870-ig a koronázási domb állott, amelyről a megkoronázott király a négy kardvágást tette, ma **Mária Teréziának Fadrusz János**, jeles szobrászunk által alkotott remek lovasszobra áll. 1052-ben **III. Henrik** német császár hajóit egy **Zothmund** nevű bűvár Pozsonynál furta ki és süllyesztette el. **Salamon** király, midőn őt **Géza** és **László** hercegek ostromolták, Pozsony várát megerősíttette. 1162-ben **III. István** **Manuel** elől e várba menekült, sőt 1189-ben **Barbarossa** **Frigyes** és keresztes vitézei is itt időztek. 1211-ben itt történt meg **II. Endre** leányának, **Erzsébetnek** eljegyzése **Lajos thüringiai** fejedelemmel. **IV. Béla** a tatárok kivonulása után a várát ismét megerősíttette, s itt békült ki 1261-ben **Ottokár** cseh királylyal, de a vár nemsokára mégis a csehek kezébe került, s ott is maradt mindaddig.

mig IV. László nevelője, Együd mester 1273-ban csellel visszavette. A morvamezei győzelem emlékére építtette IV. László a ferenczrendiek goth stílus templomát és kolostorát annak helyébe, amelyet a csehek elpusztítottak. Itt mondta ki Lászlóra az átkot 1279-ben Fülöp fermoi püspök, a pápa követe. Róbert Károly gyakran és szívesen időzött falai között. Gentilis bibornok az itt tartott zsinaton átkozta ki László erdélyi vajdát és Csák Mátét 1309 és 1311-ben. Ugyancsak 1311-ben épült a Katalin kápolna. Zsigmond több országgyűlést (1405. 1410. 1411. 1429 és 1435) tartott Pozsonyban, s ugyanott tartotta meg leányának, Erzsébetnek kézfogóját Albert osztrák herczeggel. Hunyadi János is többször időzött Pozsonyban, amelynek falai között 1452 és 1453-ban is tartottak országgyűlést. Ez utóbbi országgyűlésen nevezte ki V. László Hunyadi Jánost beszterczei örökös gróffá. 1477—78-ban az osztrák háboru alatt Mátyás felesége Beatrix Pozsonyban lakott a venturutzai kuriában (Wittmann épület), hol előbb Albert neje, Erzsébet is lakott. 1467-ben építtette Vitéz János érsek a pozsonyi egyetemet, amelyet 1491-ben már fegyverraktárrá alakítottak át. I. Ferdinánd a kormány székhelyét Budáról áttette Pozsonyba. Ide menekült Mária, özvegy királyné is Budáról, s az Auer-féle házba költözött. 1526 decz. 11-én választották királylyá Ferdinándot hivei a ferencziek templomában, akinek uralkodása alatt mintegy 20 országgyűlést tartottak Pozsonyban, s 1552 óta a várban őrizték a szent koronát is, csekély megszakítással 1784-ig. 1563-ban történt az első koronázás Pozsonyban, midőn Ferdinánd fiát, Miksát koronázták meg, de itt koronázták Rudolfot is 1572-ben. 1577-ben restaurálták a városházát renaissance stílusban. Az 1608-i országgyűlés segélyt szavazott meg Mátyás királyi herczegnek Rudolf király ellen. Itt koronázták meg II. Mátyást valamint II. Ferdinándot is. Pázmány Péter a jezsuitáknak 1622-ben kollegiumot alapított. 1626-ban Bethlen Gábor itt kötött békét II. Ferdinánddal. 1635-ben kezd-

ték ujjaépíttetni a roskadozó várat, s 1637-ben III. Ferdinánd, 1659-ben pedig Lipót tart országgyűlést Pozsonyban. 1670-ben alakult meg a pozsonyi vértörvényszék a prot. papok és tanítók üldözésére. Az 1687-i országgyűlésen ismerték el a reudek a Habsburg ház örökösödési jogát hazánkban, míg az 1722–23-i országgyűlés elfogadta a *pragmatica sancti*ót. 1741-ben Pozsonyban koronázták meg Mária Teréziát. 1770-ben találták meg a Halotti Beszédet a kaptalan levéltárában, s 1780-ban itt jelent meg Ráth Mátyás Magyar Hirmondója. II. József a szent koronát innen már Bécsbe vitette, a helytartó tanácsot, királyi táblát, udvari kamarát pedig Budára helyezte át. Itt koronázták meg a mondottakon kívül II. Lipót, I. Ferencz és V. Ferdinánd királyainkat is. Pozsony várát az 1811-i nagy tűzvész teljesen elpusztította. Maga a város a XIX. sz. első felében igen nevezetes reform-országgyűlések színhelye volt, amelyek között talán legnevezetesebb volt az a primási palotában 1848. ápr. 11-én a király jelenlétében tartott utolsó rendi országgyűlés, amelyen az 1848-i törvények szentesítést nyertek.* A vármegye, s egyszerűs mind az ország nyugati határszélén Pozsonyhoz közel van **Devény**. Ott, ahol a Morva a Dunába szakad egy meredek sziklacsucson vannak várának festői romjai. A vár eredete bizonytalan. 1234-ben Babenbergi Frigyes osztrák herczeg elfoglalta, de nemsokára visszaadta IV. Bélának. Azután Ottokár cseh király, majd a XVI. sz.-ban a Bazini és Szentgyörgyi grófok birtokába jutott. I. Ferdinánd 1535-ben Báthori István nádornak adományozta, s a családé volt 1609-ig. Ettől kezdve a Keglevich és Palocsay családok birták, míg Pálffy nádor magához váltotta, s ma is a nádor utódaié t. i. a Pálffy hercegeké. 1809-ben a francziák felrobbantották. Dévénytől északkeletre van **Borostyánkő** község. Fölötte meredek sziklán állanak Borostyánkő várának romjai, I. Ferdinánd óta a Pálffy grófok birtokában. Innen alig egy órányira van Szent-

* Ortway Tivadar: Pozsony város története.

györgy. Közelében az erdő sűrűjében vannak **Fehérkő vá-**
rának romjai, amely vár szintén a hatalmas Bazini és
 Szentgyörgyi grófoké volt. Szentgyörgytől keletre van
Szempcz. Itt verte meg Bethlen Gábor 1619-ben Tiefen-
 bach tábornok hadait, s itt született Szenczi Molnár Al-
 bert a XVII. században élt jeles nyelvészünk és zsolnárfordítónk. Szempcztől északra esik **Cseszte.** Fölötte emel-
 kedik egy festői magaslaton a Pálffyak szép, de már
 részben romszerű kastélya Vöröskő vára, amely 1230 tá-
 ján épült I. Ottokár cseh király nejének, III. Béla leá-
 nyának, Konstánziának rendelkezére. Csesztétől északnyu-
 gatra, túl a Kis Kárpátokon van **Detrekőváraja.** Várának
 romjai egy 400 méternél magasabb hegyen fekszenek.
 Már 1296-ban királyi vár volt, s mint ilyen 1398-ban
 Zsigmond király Stibor vajdának adományozta. A XV.
 sz.-ban e vár is a Bazini és Szentgyörgyi grófoké volt,
 akiknek kihalása után a Korona zálogba adta a Fugge-
 reknek. Ezekből I. Ferdinánd váltotta vissza, s Balassa
 Menyhértnek adta, akinek kezében valóságos rablófészekké
 lett. Bakics Péter a vár egyik részbirtokosa itt tartotta
 fogva Révai Péternek holicsi várából elhabolt fiatal, szép
 nejét, Forgách Zsuzsannát. A várat III. Ferdinándtól
 Pálffy nádor vette meg, s ma is utódainak a Pálffy her-
 czegeknek tulajdonát képezi. 1707-ben Stahrenberg itt verte
 meg Ocskay Lászlót, Rákóczy vezérét, mire utolsó pa-
 rancsnoka Sztupovszky feladta a várat.* Detrekőtől dél-
 keletre, a Kis-Kárpátokon innen van **Nagyszombat.** Falai
 között halt meg Nagy Lajos király 1382 szept. 11-én.
 1547-ben országgyűlés színhelye volt, 1561-ben ide tele-
 pítettek először jezsuitákat, s itt nyílt meg a jezsuita aka-
 démia, amelyből aztán később egyetem lett, s mint ilyen
 Budára került. 1619-ben alapította itt Pázmány Péter a
 Pazmaneum nevű papnevelő intézetet. Itt kötötte meg
 Bethlen Gábor is II. Mátyással 1615-ben a híres nagy-
 szombati egyességet, amely az erdélyi fejedelmeknek füg-

* Ipolyi Arnold, Vasárnapi Ujság. 1869.

getlenséget. Erdély rendeinek pedig szabad választási jogot biztosított.

42. Sáros vármegye.

A vármegye északi részén a Tapoly folyó balpartján fekszik **Zboró**. A községben van az Erdődy-féle kastély, hajdan Rákóczy György kastélya, mögötte a híres száz hársfa. A kastély udvarán érdekes templom vonja magára a figyelmet, az Aspremont család siremlékeivel. A községtől északra emelkedő hegyen **Makovicza** várának festői romjai láthatók. A várat IV. Béla 1240-ben Makónak, Detrik atyjának adományozta, a XVI. sz.-ban a Tárczay család birta, de I. Ferdinánd Tárczay Györgyöt, Szapolyai párthívét 1548-ban a vártól megfosztotta s azt a saját hívének Serédy Györgynek adta, de 1601-ben Serédy Gáspár unokáinak gyámja, Janusius a várat a Rákóczyaknak adta el, s benne is halt meg 1676-ban I. Rákóczy Ferencz fejedelem. 1684-ben Schultz tábornok Zrinyi Ilonától elfoglalván, leromboltatta. Később a vár házasság útján az Aspremont családra, majd midőn ez kihalt, az Erdődy grófi családra szállott. Zborótól délre fekszik **Bártfa**, Piaczának közepén áll egy gothikus plebánia templom, Szentegyed temploma a XIII–XIV. sz.-ból, számos értékes műkincscsel és a XVI. sz.-ból való, s eredeti állapotában fenntartott városháza értékes levéltárral. Valószínűleg a XII. sz.-ban keletkezett benne egy cisztercita apátság, Bártfán tartották a magyar protestánsok első általános zsinatjukat 1590-ben.* Bártfától délnyugatra a Poprád mellett fekszik **Palocsá**. Várának eredete alig nyomozható messzebb a XVI. századnál. Keletkezését a Szapolyai családnak köszönhetette, amely a Palochay-Horváth bárói családnak adományozta, s e család utódai bírták ma is. Palocsától délkeletre a Tárcza folyó közelében fekszik

* Bővebben Miskovszky Viktor: Bártfa középkori műemlékei, Monum. Hung. Archeol. IV.

Tarkó. A községben a Tárczay család romokban heverő vára látható. Tarkótól délkeletre van **Péchujfalu.** A péchujfalusi hegyek lábainál egy dombon várrom látható, amely 1209-ben Rátkay Demeternek II. Endre neje pohárnokának tulajdona volt. Később a Tárczayak, Zudarok és Perényiek birták 1512-ig, amidőn csere folytán ismét a Tárczayaké lett, akik közül a bátor Tárczay Anna hőiesen védelmezte 1555 és 56-ban I. Ferdinánd katonái ellen, de végre mégis kapitulálnia kellett. A vár egy részét ekkor levegőbe röpítették, a területet pedig 1559-ben a Péchy család kapta meg, amely máig is birja.* Péchujfalu közelében van **Kisszeben.** Régi várfalai nagyrészt még fennállanak. Góth stílusú plebánia temploma a XV. sz.-ban épült. A város és a vár nevét a regeszerint Sabinától II. Béla leányától vette, aki Sárosvárában lakván, Szeben vidékét nagyon szerette; más verzió szerint pedig egy tárczai szép leánytól, akit IV. Béla innen Znió várába vitt magával. Történetileg annyi bizonyos, hogy csak Nagy Lajostól kezdve szerepel mint város. 1460-ban Ujlaki Miklós erdélyi vajda a várost Mátyás király engedelmével a Rozgonyi családnak adta, amely várat is építtetett benne. 1506-ban II. Ulászló zálogba adta Perényi Imrének, de ettől II. Lajos visszaváltotta. A mohácsi vész után egyik menedékhelye volt az üldözött prot. lelkészeknek. 1684-ig több gazdája volt, így Bocskay, Bethlen Gábor, Rákóczy György, Thököly és Sobjeski János lengyel király, de 1684-ben Rákóczy Ferencz Rácz Ádám-tól elfoglalván 1703-ig a labanczok birtokában maradt, amikor II. Rákóczy Ferencz előtt megnyitotta kapuit, aki a város közelében a császáriak fölött győzelmet aratván, innen indult Eperjes elfoglalására. A szabadságharc alatt tanúsított hazafias hűségével szerezte meg magának a „Hű Szeben” nevet, Kisszebentől délnyugatra van **Szinyelipócz Vára** II. Endre koráig szintén királyi vár volt, azután a Keczer családé lett, amely azt a kurucz mozgal-

* Potemkin Ödön: Sárosvármegye leírása.

mak lezajlásáig jó karban tartotta. Lipóczytól délre, Szepesváralja közelében Szepes és Sáros vármegyéknek épen a határán van **Branyiszko**, ahol 1849 febr. 5-én honvédekink Guyon tábornok vezérlete alatt és egy Erdősi nevű piarista lelkesítése mellett fényes győzelmet arattak az osztrákokon. — Branyiskótól keletre van **Nagysáros**. Ide, mint jelentékeny erősségbe menekült IV-ik Béla a tatárok elől, s ezentul királyi vár maradt 1436-ig, amidőn Zsigmond a Perényieknek zálogosította el. 1439-ben pedig örök birtokul a Perényiekre szállott. Gískra a várat elfoglalta, s 1461-ig birta, míg Mátyás vezérei tőle visszafoglalták. Ezután 1483-ig ismét a Perényieké, de Perényi István hűtlenségbe esván 1490-ben a vár Korvin Jánosé lett. 1528-ban János király ismét a Perényieknek ajándékozta, de 1542-ben Ferdinánd elvette tőlük. 1560-ban Thúrzó, majd 1642-ben a béke értelmében Rákóczy György lett a vár ura, míg 1681-ben tüzvész pusztította el. Benne fogták el II. Rákóczy Ferenctet. Utolsó kapitányát Székelynek hívták. Sáróstól nem messze van **Eperjes**. Főutcájára közepén áll a XIV. sz.-ban épült rom. kath. csúcsíves templom 70 méter magas tornyával. Azon a helyen, ahol Karaffa 1687-ben 23 prot. embert kivégeztetett, ma a Szt. Háromság szobra áll. A Vilecz hegyen levő csinos márványemlék Tompa, Petőfi és Kerényi 1845-i találkozását juttatja eszünkbe. Sok érdekes régi épülete között említésre méltó az ág. ev. kollegium, amely 1531-ben keletkezett, s 1713-tól 1773-ig a jezsuitáké volt. Eperjest a monda szerint II. Béla alapította. 1633-ban itt kötött békét I. Rákóczy György II. Ferdinánddal, azóta aztán felváltva, hol a katolikusok, hol a protestánsok birtokában volt. Eperjes közelében van **Tótsóvár**, amelynek romokban heverő várát Baksa György a Soós család őse építtette a XIII. sz. végén, s minthogy 1537-ben Szapolyai János király híveinek gyülekező helyül szolgált, Ferdinánd leromboltatta.*

*Kosztka Vilmos: Sóvár története.

Sóvártól északkeletre esik **Sebesváralja**. Romokban heverő vára 1307-től 1500-ig a Synka nemzetség tulajdona volt, s 1550-ben az eperjesi polgárok bosszúból felgyújtották. Tovább északkeletre a vármegye keleti szélén van **Kapi**. A község felett emelkedő Maglód nevű hegyen láthatók híres várának romjai. E várat 1347-ben Nagy Lajos király nevelőjének, Poharos Péternek Abaujvármegye alispánjának adományozta, akinek magvaszakadtával Zsigmond, Tétényi, vagy másként Kókai András diáknak adta cserébe 1410-ben egyéb birtokokért. Ez volt a híres Kapy család alapítója. 1440-ben I. Ulászló Kapy Jánostól, András fiától hűtlenség miatt elkobozta, s a Rozgonyiaknak adta, de ezek úgy látszik sohasem vették birtokukba, mert már 1464-ben egy másik Kapy János a vár ura. Mátyás király alatt lengyel rablók kezébe került, akiktől Szapolyai Imre foglalta vissza. Ettől kezdve nyugodtan birták a Kapyak 1537-ig, amikor tőlük, mint Szapolyai párthiveitől Ferdinánd vezére Wels elfoglalta. 1685-ben rövid ideig Thököly birtokában volt, de e század végén Keczer András felgyújtotta, s azóta pusztulóban van.

43. Somogy vármegye.

E vármegyében mindössze két történelmileg nevezetes hely van, mindkettő a vármegye déli részében. Az egyik **Babocsa**, amelynek a Rinya partján romokban heverő vára sok viszontagságon ment keresztül a török háborúk idejében, s azt 1664-ben a törökök rombolták le. Jelenleg a Someich grófok tulajdona. Benczés rendű apátsága a legregőbbiek egyike volt. Babócsától keletre, a vármegye ellenkező részében van **Szigetvár**. Híres vára a községtől északra az Almás pataktól alkotott szigeten feküdt. E várat védelmezte a hős Zrinyi Miklós a török ellen 1566 aug. 5-től szeptember 7-ig bámulatos elszántsággal, s midőn látta, hogy azt már többé meg nem védelmezheti, megmaradt őrségével a várból kirohant, s karddal kezé-

ben hősiess küzdelem közepette esett el a »Holtak hidján« Emlékét kis kápolna örökíti meg; a plebánia templom kupoláját pedig az ő végső viadalát ábrázoló festmények ékesítik*

44. Sopron vármegye.

A Fertő tava nyugati felső végénél van **Feketeváros**, amelynek régi körfalai és hatalmas kapui még állanak, harangtornya pedig nevezetes műemlék. Közvetlen közelében, tőle északra van **Széleskút**. Főterén áll még azon nagy torony, amely pellengérül (Pranger) szolgált. A pellengérekhez szokták kikötni világ csufjára, főképen az olyanokat, akik valamely botrányt okozó erkölcsi vétséget követtek el. Ez volt állítólag hazánkban a legnagyobb pellengér. Nyugatra a Lajta folyó mellett fekszik **Lajtapordány**. A Temetőhegyen romokban heverő templomát a monda szerint még Szt. István alapította; 1529-ben a törökök lerombolták, s ekkor épült a községbeli templom. Pordánytól délre van **Szarvkő**, közelében egy alacsony hegy tetején látszanak várának romjai, amely vár a XI. sz.-ban királyi birtok volt, később a Kanizsaiak birtokába ment át, akik szarvkői grófi címet viseltek. A XV. sz. vége felé Kanizsai László elzálogosította Pottendorf Györgynek; ennek magvaszakadtával pedig 1486-ban Mátyás király Graffenek bárónak adományozta. 1590-ben már a Stotzing Ruprecht báróé, akinek utódai 1650-ig birták, míg Nádasdy Ferencz gróf, mint a Kanizsaiak utóda pénzzel magához váltotta. 1671-ben Nádasdy kivégeztetése után előbb Windischgrätz Gottlieb gróf, majd Széchenyi György érsek, utána Althan Mihály gróf volt a birtokosa, akitől Eszterházy Pál herceg vette meg, s ma is az Eszterházy család tulajdonát képezi. Szarvkő közvetlen közelében a Naphegy keleti oldalán van **Fraknó vára**, egy meredek dolomit sziklán emelkedő hatalmas vár, amely

*Századok 1876.

az Eszterházy hercegek tulajdona, s egyike az ország leg-
szébb, s legnagyobb teljes épségben fenntartott várainak.
A hercegi család régiség-, kép-, fegyver- és kincstára
megbecsülhetlen műkincseket foglal magában. A vár leg-
régibb ura a francia származású Gilet család volt a
monda szerint. Valószínűbb azonban, hogy már a XIII-
XIV. sz.-ban a Fraknoi grófoké volt. Mátyás király 1466.
ban Weiszpriach Zsigmond várnagynak adományozta. Má-
tyás halála után Miksa osztrák hercegre szállott, s csak
1622-ben került vissza, amidőn II. Ferdinánd, Eszterházy
Miklós grófnak adta, aki azon sz. közepén a szerviták
számára a községben a maig is meglevő társházat alapí-
totta. Ettől kezdve az Eszterházy család birtokában van.
A vár udvarán áll Eszterházy Pál hercegnek a vár res-
taurátorának lovasszobra.* Negyed óra járásnyira van.
Kismarton. A ferencziek 1629-ben épült kolostorában van
az Eszterházy család sírboltja, benne Eszterházy Pál ne-
jének, Orsolyának holtteste üveg szekrényben. A hires
kastélyt Eszterházy Pál nádor 1683-ban építtette. A Leo-
poldina csarnokban Lichtenstein Leopoldina hercegnőnek
Canova által készített carrarai márványszobra látható. A
kálvária templomban van Haydn Józsefnek Eszterházy
herceg karmesterének síremléke 1820-ból. Az 1713-i nagy
dögvész emlékét szép Szent-Háromság-szobor örökíti meg.**
Kismartontól délfelé haladva **Sopronba** érkezünk, amely-
nek a XIII. sz. végén épült Benczés temploma a gothi-
kus építészet egyik nevezetes emléke. Ugyancsak a XIII.
sz.-ból való a szintén gothikus Szt. Mihály plebánia tem-
plom, s mellette a Szt. Jakab kápolna. IV. Béla két iz-
ben (1240 és 1243) is tartózkodott falai között, valamint
IV. László is 1277-ben, továbbá Nagy Lajos 1364 és
1372-ben, majd Zsigmond, aztán Mátyás király, 1482
december 28-tól 1483 februárig, mialatt III-ik
Frigyes császárral megkötötte a soproni békét, s házat

* Stessel J. F. Századok XXIII. köt.

** Századok: 1868 és 1883.

a városnak adományozta. Tartózkodási helyét képezte még II. Ulászlónak és II. Lajosnak, aki 1523-ban itt érkezett Ferdinánd osztrák herczeggel, 1553-ban pedig I. Ferdinánd király itt tanácskozott az ország rendivel a törökkel kötendő békéről. 1619-ben Bethlen Gábor is bevonult a városba. II. Ferdinánd Sopronban koronáztatta meg nejét, Eleonórárt. Az 1625-i országgyűlésen koronázták meg III. Ferdinándot, s ugyanakkor választották nádorrá Eszterházy Miklós grófot. 1681-ben az országgyűlés visszaállította az alkotmányt, s nádorrá választotta Eszterházy Pált. 1683-ban a város Thököly Imrének hódolt meg, majd Bécs felmentése után Dampierre tábornok vonult be falai közé. II. Rákóczy Ferencz 1705-ben ostromolta, 1809-ben pedig egy francia hadosztály szállotta meg.* Sopron közelében van **Bánfalva**. A falu fölötti dombon álló kolostort Sopron városa 1481-ben alapította a pálosok számára, de maga az épület csak 1643-ból való. II. József a Pálos rendet eltörülvé, a kolostor és birtokai az országos vallásalap tulajdonába mentek át. Bánfáltól délkeletre van **Nagyczenk**, amelynek Széchenyi István gróf által építtetett, remek templomát Blaas Károly gyönyörű oltárképe díszíti; a templom melletti temetőben van a Széchenyi család sírboltja, amelyben Széchenyi István gróf is aluszsza örök álmait ősei között. Egy 3 kilométer hosszú hársfasor végén pedig Széchenyi Béla gróf nejének, Erdődy Hanna grófnőnek művészi kivitelű síremléke (piros granitból készült hatalmas szarkofág bronz domborművekkel) áll.** Nagyczenktől délnyugatra van **Doborján**. Itt született Liszt Ferencz világhírű zongoraművészünk. Nagyczenktől nyugatra esik **Lakompak**. Várát, amelynek helyén a XVI. sz.-ban is állott valami épület 1618-ban Eszterházy Miklós építtette. 1620 szept. 30-án itt esett el Bethlen Gábor hadvezére, Tamódy Má-

* Nagy Imre: Sopron multja, Századok 1883.

** Thirring Gusztáv: A Fertő és Vidéke, Földrajzi Közlemények 1886.

tyás, akinek siremléke a vár közelében levő dombtetőn látható, Tovább nyugatfelé, a vármegye szélén fekszik **Lánzsér**, amelynek romokban levő vára eredetileg királyi vár volt a XIII. sz.-ban. 1263-ban Lőrincz soproni főispán az Aba nemzetségből kapta ajándékul, később a Garai családé, majd a Fraknóiaké lett. 1466-ban Weiszpriach Zsigmond, 1553-ban pedig Oláh Miklós esztergomi érsek tulajdona volt, aki Császár Miklós grófnak ajándékozván, ennek leányával Dersfy Ferenczre szállott. Midőn Dersfy Orsolyát Eszterházy Miklós gróf vette nőül, a vár az Eszterházyak birtokába került, s ma is ott van. 1707-ben robbanás következtében a levegőbe repült, de újból felépült, s lakható volt 1772-ig, amidőn teljesen leégett. A szomszédos hegyek egyikén egy kamalduli kolostor romjai is látszanak, amelyet 1701-ben Eszterházy Pál herceg alapított, de II József a kolostort 1781-ben feloszlatta. Lánzsértől délkeletre, Kőszegtől egy órajárásnyira fekszik **Borsmonostor**. Hegyen álló cisztercita apátságát a Bors nemzetséghez tartozó Domonkos bán alapította a XII. sz. végén. Királyaink és a pápák gazdag javadalmazással látták el, s különös védelemben részesítették. 1529-ben a törökök lerombolták. Későbbi birtokosai Majláth Gábor, Nádasdy Tamás nádor özvegye és Eszterházy Pál herceg voltak. Ma a lilienfeldi cisztercitaké és látogatott búcsújáró hely.* Borsmonostortól északra van **Németkeresztúr**, amelynek ma raktárul szolgáló régi váránál kemény ütközet volt 1707-ben Vak Botyán és Nádasdy Ferencz között. Délkeletre fordulva **Horpácsra** érkezünk. E község hajdani prépostságának temploma mellett a kolostor nyomai még látszanak. A horpácsi kastély tulajdonosát Széchenyi Imre grófot 1893-ban a kőszegi őszi hadgyakorlatok alkalmával Felséges Uralkodónk és II. Vilmos német császár látogatásával tisztelte meg. Horpáctól északkeletre a Hanság szélén fekszik **Eszterháza**, amelynek remek kastélyát a XVIII. sz. második felében Eszterházy Mik-

*Wittinger Antal ; Kőszeg város és vidéke.

lós herczeg építtette, s temérdek műkincscsel rakta meg. Halála után azonban a kastély pusztulásnak indult, s ma holnap romhalmazzá fog válni. Menjünk most kelet felé, s keressük föl még e vármegyében **Csornát**, amelynek Szt. Mihályról nevezett premontrei prépostsága az Osi grófi családnak köszöni eredetét a XII. sz.-ban. 1849. júni 13-én Kmetty ezredes Csorna alatt megverte az osztrákokat, s e győzelem egyszersmind utolsó győzelme volt a magyaroknak az oroszok beavatkozása előtt.

45. Szabolcs vármegye.

Tokaj közelében a Tisza mellett van **Rakamaz**. Itt verte meg Bocskay István fejedelem 1604-ben Belgiojoso Jakab császári vezér és kassai kapitány seregét ugyszintén I. Rákóczy György is 1630-ban II. Ferdinánd seregét. Rakamaztól keletre esik **Kemecse**. Itt verte meg 1074-ben Salamon király Géza herczeg seregét, akitől övéi hűtlenül elpártoltak. Kemecsétől délkeletre, a vármegye szélén van **Nyírbátor**, amelynek csúcsíves templomát, ősi birtokosai, a Báthoriak építték. A reform. templomban megtekintésre méltók a tölgyfából faragott renaissance korbeli székek és a Báthori család két szépen faragott szarkofágja.

46. Szatmár vármegye.

Induljunk ki a vármegye közepéből, de előbb tekintsük meg annak székhelyét, **Szatmárt**. E városnak vára már az Arpádok korában királyi erősség volt, s 1411-ben Belgrádért cserébe adták György szerb despotának, akitől 1535-ben Szapolyai János vezére, Kun Kocsárd foglalta vissza, I. Ferdinánd 1543-ban Szatmárt a három Báthori testvérnek (András, Kristóf és István) adományozta, akik a várat a Szamoszigeten újra felépítték. 1558-ban Izabella, Balassa Menyhért gondjaira bízta, de ez átadta Fer-

dinándnak és János Zsigmond hasztalan ostromolta török segítséggel, mert visszavenni nem tudta. Ez csak 1564-ben Báthori Istvánnak sikerült, aki ugyanakkor Balassa nejét és gyermekeit is megölte. 1565-ben, nehogy Schwendi Lázár kezébe kerüljön, Báthori István felgyújtván, odahagyta, de Schwendi újra felépíttette, s 1622-ben a nikolsburgi béke értelmében a vár a Bethlen Gáboré lett, 1645-ben pedig Rákóczy György nyerte el. 1659-ben Lipót megbízottai vették át és szállották meg 1682-ben Thököly hadi csellel birtokába kerítette, de már a következő évben kivonult belőle, s már 1686-ban Karaffa volt benne az ur. 1703-ban Károlyi Sándor a vár falai alatt verte meg a kuruczokat, s ugyanő 1711-ben a várat leromboltatta. Itt kötötték meg a nevezetes szatmári békét ápr. 29-én. 1834-ben a vármegyei közgyűlés alkalmával itt tartotta Wesselényi Miklós azt a beszédet, amelyért őt fogságra ítélték. Szatmárról Csengeren keresztül nyugat felé haladva **Ecsedre** érkezünk. Ecsednek vára a Kraszna vizétől táplált ecsedi láp egyik szigetén épült Róbert Károly korában. A Guthkeled nemzetségbeli Báthoriak építették. A kezdetben „Hivség“ nevű vár csaknem 300 évig volt a Báthoriaké, mindaddig, míg 1528-ban János király a családtól elvétette, de nemsokára ismét visszakapták. Ide hozták az 1613-ban Nagyváradon meggyilkolt Báthori Gábor fejedelem holttestét, amely a krónika szerint szakadatlanul veritékezett. Bethlen Gábor 1619-ben Pozsony elfoglalása után ide hozatta a szent koronát, s mint biztos helyen itt őriztette. A vár 1648-ig az iktári Bethlen család birtokában volt, amikor Bethlen István fejedelem itt meghalván, a várat a linczi béke értelmében Rákóczy György kapta meg, aki újjáépíttette s bástyákkal erősíttette meg. Ide hozták II. Rákóczy György holttestét is Nagyváradról. 1672-től kezdve királyi vár volt, de I. Lipót 1701-ben leromboltatta, csak hogy 1707-ben Rákóczy újra felépítteté. A szatmári béke értelmében átadták a királyi biztosaiknak, s az udvari hadi tanács már 1818-ban elren-

delte, hogy bontsák le, minek következtében a szomszédos községek lakossága a vár köveit széthordta, s építkezési célokra fordította. A Károlyiak is ebből építették a nyírbátori minorita templomot. A babonás nép képzelete boszorkányokkal népesítette be a romokat. Ecsedtől délre, az ecsedi láp alsó részén van **Nagykároly**, a Károlyi család ősi fészke, amely Hunyadi Mátyás idejében itt várkastélyt épített. E kastélyt a XVII. sz. harczai között várrá alakították. A kastély parkjában látható a híres Rákóczi-fa. Nagykárolytól keletre s Kraszna folyó mellett van **Kismajtény**. Itt tették le a fegyvert a kuruczok 1711-ben, s e fegyverletételnek következménye volt a szatmári béke. Kismajténytől délkeletre van **Erdőd**, amelynek csinos góth izlésű templomában 1545-ben a reformátusok zsinatot tartottak. A községnek Szatmár felé eső végén puszta kastély áll, négy szögletén kerek tornyokkal. E kastély helyén állott a régi vár, amelyet 1481-ben kezdett építtetni Drágffy Bertalan, erdélyi vajda. Izabella 1556-ban a Drágffy család kihaltával Báthory Györgynek adományozta, de már 10 évvel később Miksa fővezére Schvendi Lázár lerontatta. Az uradalmat később Károlyi László kapta meg a királytól, s ma is ennek utódai, a Károlyi grófok birják. 1730-ban Károlyi Sándor a várat újra felépíttette. E vár kápolnájában esküdött meg Petőfi Sándor Szendrei Juliával. Erdődtől északkeletre fekszik **Szinyérváralja**. Itt született Erdősi (Sylvester) János, az első reánk maradt magyar nyelvtan írója. Szinyérváraljától délkeletre Nagysomkút közelében van **Kóvárremete**. Várát másként Aranyosvárnak is nevezték. Romjai egy a Lapos folyótól körülfolyt magaslaton láthatók. A várat Zsigmond király 1390-ben a Drágffy családnak adományozta, s e család után Szapolyai János vajda birtokai között találjuk. 1538-tól kezdve mint állami végvár szerepel, még a XVII. sz. végén is. I. Rákóczy György Zólyomi Davidot, aki őt a fejedelemségre segítette, gőgös és zsarnoki bánásmódja miatt e várba záratta 1633-ban, Zólyomi

18 évi fogság után itt is fejezte be életét. Báthori Zsigmond neje, Mária Krisztina férjétől elváltan sokáig élt a vár falai között, 1713 óta a vár pusztulásnak indult.*

47. Szeben vármegye.

A vármegye északnyugati részében, nem messze a Kenyérmezőtől van **Szászsebes**. Ma is fennálló várát az 1566-i országgyűlés határozata értelmében építették és pedig úgy, hogy a költség egynegyed részét a fejedelem, többi háromnegyed részét pedig Erdély három nemzete, a magyar, székely és szász viselte. Nagyobb ostromot nem állott ki, s így könnyű szerrel juthatott hozzá Szapolyai János 1530-ban, aki 10 évvel később itt is halt meg, majd 1551-ben Izabella királyné keresett benne menedéket, de még ugyanazon évben Castaldo tüzte ki benne Ausztria lobogóját. 1556-ban Petrovich, Izabella vezére országgyűlést tartott falai között, amelyen a rendek Ferdinándnak a hűséget felmondták, s kimondották Izabella és János Zsigmond visszahozatalát. A vár török támadásnak is volt kitéve két ízben, 1658-ban amidőn a lakosok a törökkel kiegyeztek és 1661-ben, amidőn a törökök a várat felégették. 1708-ban Károlyi Sándor bevétette és felgyújtatta. Minthogy Gyulafehérvárhoz közel fekszik, a fejedelmek onnan gyakran kirándultak Szászsebesre. A város piacán levő templom hajója, szentélye és tornya különböző időkben épült, a torony alja a XIV. sz. előtt, a szentély a XIV. sz. vége felé, a templom hajója pedig a XV. sz.-ban. E templomban sok időn keresztül egy Mária-szobor állott, amelynek csodálatos jósló erőt tulajdonítottak. E szobrot a város Kornis Zsigmond gróf, főkormányzónak ajándékozta 1731-ben, aki innen jószágára, Kóródra vitette, ahonnan a piaristák kolozsvári templomába került, s most is ott van, de jósolni megszűnt. A

*Fejér: Cod. Dipl. X, I. 634. — Joannis de Bethlen, Commentarii.

piacz keleti oldalán áll a többek között azon ház, amelyről azt hiszik, hogy Mátyás király építtette, aki 1467-ben lakott is benne, mikor a Veres Benedek-féle lázadás után Moldva megfőkezésére készült. E házban adta ki lelkét Szapolyai János is 1540-ben, s innen vitték aztán Székesfehérvárra. Szászsebestől délkeletre van **Kereszténysziget**, ahol Thököly Imrét 1690-ben Erdély fejedelmévé választották. Mellette a Steinberg nevű hegyen várrom van amelyet a hajdani Winnsberg vár romjának tartanak. Keresztényszigettől északkeletre van **Szelindek**. Csonka várának romja kellemesen lepi meg a közeledőt, hanem ez a vár csak 1715-ben épült, mert a régi várat Pekry Lőrincz kurucz vezér romboltatta le a XVIII. sz. elején. A régi vár már 1529-ben történeti esemény színhelye volt, amennyiben Szapolyai János vajdája, Báthory István a várat ostrommal bevette, Ferdinánd híveiből álló őrségét pedig szétszórta. 1658-ban a várba menekült a nép, a II. Rákóczy György ellen bejött törökök és tatárok elől, akik a községet felgyújtották ugyan, de a vár a bennelevőkkel megmaradt. Szelindektől délre fekszik a vármegye székhelye, **Nagyszeben**. A város 1160 körül kezdett épülni. Vára több ízben volt ostromnak kitéve. Az ország megosztásának idejében Ferdinánd pártján állott, s ezért Szapolyai megtámadta, majd Kún Kocsárd Majláthot, Ferdinánd vajdáját benne sokáig ostromolta, s a vár csak 1535-ben hódolt meg a Szapolyaihoz pártolt Majláth Istvánnak. Midőn Izabella Ferdinánd részére Erdélyről lemondott, Castaldo tanácsára a várat 1551-ben megerősítették. 1599-ben ide menekült Báthori Endre fejedelem a sellembergi szerencsétlen ütközet után, de a szebeniek a vár kapuját becsapták orra előtt, s e miatt a fejedelmet üldözői agyonverték. Báthori Gábor, hogy a szebenieket ezért megbüntesse 1610-ben a városba bevonult seregével, a várost lefegyverezte, mire a szászok kivonultak a városból. 1613-ban Bethlen Gábor itt lakott egy darabig, mert a fejérvári fejedelmi palota le volt égve, 1659-ben heves ostromnak volt kitéve II. Rákóczy György

részeről, aki a Szebenbe szorult Barcsait akarta onnan kiszorítani. 1685-ben ide menekült Apaffy Mihály is a német seregek elől. 1688-ban itt irták alá a rendek Karaffa tábornoknak azon nevezetes okmányt, amelyben megígérték, hogy a töröktől végkép elszakadnak, s Erdélyt a magyar király védelme alá helyezik. 1703-ban Rabutin a főkörmányszéket Gyulafehérvárról ide tétette át, s az 1790-ig itt is maradt. Nagyszeben a szabadságharczban is nevezetes szerepet játszott. A várfalaknak jó része két nagy bástyával és 5 toronnyal máig is fennáll. Nevezetes műemlék a városban a XIV.—XV. sz.-ban épült góth stílusú evang. templom 73 méter magas tornyával és Krisztus keresztre feszítését ábrázoló falfestményével (Rose-nauer szász festő műve 1445-ből.) Nevezetes továbbá a Bruckenthál-féle, képtár, amelyben Van Dyk egy műve, s több olasz, németalföldi és német mesterek művei láthatók. Városházát 1545-ben vásárolták meg Penfflinger Márk királybirótól, amelynek gyönyörű renaissance följárója nevezetes műemlék.* Nagyszeben közelében van **Sellenberg**. Itt verte meg Mihály vajda 1599-ben Báthori Endre erdélyi fejedelmet. Sellenbergtől délnyugatra van **Kisdisznód**. Mellette a Michelsbergen XIII. sz.-beli várom van négyszögű faragott kövekből építve, benne régi román stílusú templom, amely ma raktárul szolgál. Kisdisznódtól délkeletre az Olt folyó közelében fekszik **Talmács**. Vára helyén eredetileg megerősített kolostor állott; V. László 1453-ban leromboltatta, s a szászoknak ajánlódkozta, akiktől 1535-ben Szapolyai János hívei foglalták el.** Talmáctól délre, a vármegye déli határán van **Vöröstorony**. Vára a hasonló nevű szoros védelmére épült, gyönyörű vidéken. Alatta az út, azon belül az Olt folyó siet a hegyek közé; az Olton túl ismét a kettémetszett hegyláncz folytatása következik százados erdőkkel borítva. Az első ezázadokban a vár nem itt állott, hanem ott, ahol az Olt

*Seivert G. Die Stadt Hermannstadt.

*Balassy Ferencz, Századok 1873.

partja és az országut között egy bástyatorony romja áll, amelyet a nép hasadt toronynak, vagy trójai toronynak nevez. E várat azonban 1533-ban az Olt árja elsöpörvén, Szapolyai János 1538-ban újra építtette, de ez is elpusztult, s ekkor építették aztán a szászok a mai vöröstoronyi várat. A szoros másik erőssége a **Latorvár**. E szorosban támadták meg az oláhok 1530-ban Róbert Károly seregét, aki ez alkalommal csak Szécsi Dezső önfeláldozásaak köszönhetően, hogy megmenekült Bazarád vajda seregének orvtámadása elől. 1395-ben itt ment ki Zsigmond király Mircse oláh vajda ellen, s itt jött be az oroszok első csapatának bal szárnya is 1849-ben.

48. Szepes vármegye.

A vármegye északi részén a Dunajecz folyó mellett fekszik **Nedeczvár**, szemben a galicziai Csorsztin várral. E várban fizették ki 1412-ben a zálogösszeget a Zsigmond által elzálogosított 13 szepesi városért. Később itt lakott a hírhedt Mynkovitz rablóbandájával, míg a vár előbb a Palocsai Horváth család, s innen mai urának Salamon Tivadarnak birtokába ment át. Közelében van **Szepesófalú**. Itt kötöttek szövetséget egymással 1107-ben Kálmán magyar és III. Boleszláv, lengyel király, V. Henrik német császár és Szvatopluk cseh király ellen. 1474-ben pedig Mátyás magyar és Kázmér lengyel király itt kötöttek meg azon békét, amelynek értelmében Mátyás galicziai hódításairól lemondott. Ofalutól délkeletre a Poprád partján van **Lubló**. A községtől északra mintegy félóránnyira vannak várának romjai. A vár alapításának ideje ismeretlen, de III. Endre uralkodása alatt már megvolt. 1412-ben e vár is zálogba került Lengyelországhoz, s ettől kezdve itt székelt a lengyel starosta (kormányzó tisztviselő.) Ponyatovszky Szaniszló öcsésének, Kázmérnak adta a várat. 1772-ben Csáky János gróf királyi biztos visszafoglalta, s ettől kezdve kamarai urada-

lom volt 1827-ig, amikor I. Ferencz eladta Raiss György szepesvármegyei táblabírónak. Raisséktól Zamojszky András lengyel gróf vette meg.* Lublótól délnyugatra, ugyan- csak a Poprád partján fekszik **Nagyeőr**, amelynek vár- kastélyát gradecki Stansith-Horváth Gergely építtette a XVI. sz. végén. E kastély ma a Mednyánszky bárói család tulajdona. Közéleben van **Késmárk**. E városnak nevezetesebb műemlékei: a tornyos városháza, a XVII. sz.-ban egészen fából épült evang. templom, amelynek tetejét négy fenyőoszlop tartja; a XV. sz.-ban épült csúcsíves kath. templom, amelynek öntött keresztelő medenczéje 1472-ből való; a régi Thököly-féle kastély és kápolna. A XV. sz. elején a hussziták és lengyelek ellen védelmül épült egy királyi vár, amelyet Szapolyai 1530-ban Laszky Jeromnak adományozott. A várnak ettől kezdve több gazdája volt, míg Thököly hűtlensége folytán a kincstárra szállott, amelytől 1703-ban a város magához váltotta. 1709-ben Heister, Rákóczy vezérétől Bajtzi Györgytől elfoglalta, s Rákóczy párthivein (Kray Jakab, Lányi, Toppercz) véres bosszút állott. 1741-ben a vár tűzvész áldozatává lett.** Késmárktól délnyugatra van **Nagyszalók**, amelynek szép gothikus temploma a XIV. sz.-ban épült. Itt született Hunfalvi János és Hunfalvi Pál. Szalók közelében van **Szepesszombat**, amelynek régi harangtornya érdekes műemlék. Nem messze tőle van **Poprád**. A város egyik nevezetessége az 1245-ben épült róm, kath. templom különálló harangtornyával. A templomban régi falfestményeken kívül egy 1484-ből való szárnyas oltár, s egy XIV. századbéli szép csúcsíves kehely látható. Poprádtól délkeletre van **Csütörtökhely**. A falu mellett állókettős (u. n. Szapolyai) kápolna hazánk csúcsíves építészetének legremekebb alkotása. Utunkat északnyugat felé folytatva **Löcsére** érkezünk. E városnak nevezetesebb műemlékei: a nagy piacon a Szt. Jakabról címzett plebá-

*Szepesmegyei tört. társ. millen. kiadványa I. kötet.

**Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története II.

nia templom becses szobrászati és festészeti régiségekkel, a Thúrzó család síremlékeivel, s 1510-ben épült főoltárával; az 1615-ben épült s árkádokkal diszitett városháza; a régi Thurzó ház. Bethlen Gábor Lőcsén 1626-ban írta alá a második bécsi békekötés neve alatt ismert okmányt. 1710—11-ben Löffelholtz tábornok három hónapig ostromolta a várost, s ez ostrom képezi tárgyát Jókai egyik regényének, »A lőcsei fehér asszony«-nak. Lőcsétől délre esik **Márkusfalva**. Benne a Máriássy család régi vára csak romjaiban látható. Lőcsétől délkeletre van **Szepeshely**, amelynek érdekes régi freskókkal ékeskedő temploma a XV. sz. második felében épült. Az ugynevezett Szapolyai kápolna, amelyet Szapolyai István 1499-ben építtetett és Samassa József jelenlegi egri érsek 1873-ban, mint szepesi püspök restaurált, első rendű gothikus műemlék. Szepeshely közvetlen közelében van **Szepesváralja**, amelynek székesegyházában XIV. sz.-beli híres falfestmény van. A község fölött egy különálló hegyen láthatók festői várának nagy kiterjedésű romjai. E vár a XI. sz. végén, vagy a XII. sz. elején épült, s egy ideig Giskra és a hussziták birtokában volt. 1465-ben Mátyás király Szapolyai Imrének adományozta. Itt született Szapolyai János király 1487-ben. Későbbben Katzianer, a Thurzó család, majd Csáky István gróf birta a várat. 1703—1710-ig Rákóczy őrsége tartotta megszállva. 1780-ban egy tűzvész, lakhatatlan rommá tette. Szepesváraljától délnyugatra van **Zsegra**. Középkori temploma régi falfestményeinek egyike a cserhalmi ütközetet ábrázolja.

49. Szerém vármegye.

A Duna jobb partján Palánkával átellenben fekszik **Illók** (Ujlak). Régi híres vára ma Odescalchi Boldizsár herceg tulajdonát képezi. Fénykorát Ujlaki Lőrincz alatt élte, aki ott van eltemetve is. A mohácsi vész után a XVII. sz. végeig a törökök birták, míg Dünéwald tábor-

nok őket elüzte. Ekkor I. Lipót 1689-ben a ssörényi herceggé kinevezett Odescalchinak adta. Ujvidékkal átellenben fekszik **Pétervárad**, hazánk egyik legnagyobb erőssége, amely állandóan, mint fontos végvár szerepelt. 1463-ban Mátyás király e várban kötött szövetséget Velenczével a törökök ellen, Savoyai Jenő és Pálffy János pedig 1716-ban fényes győzelmet arattak a törökökön. Péterváradtól délkeletre van **Karlovitz**. A XV. sz.ból való régi várának romjai a várostól délre láthatók. Első tulajdonosa Maróthi Morovics László macsói bán volt. Itt kötött meg 1699. jan. 26-án a hazánkra nézve káros béke I. Lipót, II. Musztafa, Velence és Lengyelország között. 1848. máj. 13-án a lázongó szerbek Rajasics érsek elnökelete alatt tartott gyűlésen mondták ki függetlenségüket, s vajdává Suplikáczt Istvánt választották meg. Karlóczától délre Belgráddal átellenben fekszik **Zimony**. Mellette, a Czigányhegy tetején Hunyadi János egykori várának romjai láthatók; benne halt meg Hunyadi János a belgrádi győzelem után. Ma is látható Zimonyban az a kis ház, amelyben II. József lakott azalatt, míg vezére, Laudon tábornok Belgrádot ostromolta.

50. Szilágy vármegye.

A vármegye keleti részén, a Szamos folyó bal partján fekszik **Zsibó**, amelynek pompás kastélyát Wesselényi Miklós báró építtette. 1705-ben Rákóczy hadai itt vereséget szenvedtek; 1849-ben pedig Kazinczy tábornok honvédei itt tették le a fegyvert az oroszok előtt. Zsibótól nyugatra a Kraszna folyó partján van **Magyargaroszló**. Itt verte meg Básta és Mihály vajda egyesült serege Báthori Zsigmond vezéreit, Székely Mózes és Csáky Istvánt 1601-ben. Goroszlótól délnyugatra van **Szilágyssomlyó**. E város a Báthori családra Pók Annával, Báthori László nejével szállott, aki testvérével Pók Simonnal kölcsönös öröklési egyezségre lépett 1351-ben. Mint ezen okmány mutatja Somlyón már ekkor vár volt, amelyet a Báthoriak

zászlós urasággá emeltek. A Báthori családból az utolsó birtokos Báthori Zsófia, II. Rákóczy György felesége volt, aki Gyerőfi Györgynek adta, s ettől Bánffy Dénes váltotta magához. E szerint nem királyi vár volt, hanem a fejedelmek korában mint végvár szerepelt. Idő folytán két vár is épült ide, egyik a város piacán, amely ma is legszebb romjaink egyike. Midőn Básta 1600-ban Erdélyt Báthori Zsigmondtól el akarta foglalni, e várat is ostrom alá vette, s Báthori István kénytelen volt azt feladni. Apafi Mihály, hogy a törökök terjeszkedését megakadályozza, 1666-ban e várba 1200 főnyi őrséget küldött. A szatmári béke után német őrség költözött beléje. A másik vár az ugynevezett Várhegyen állott, romja most is megvan, s amint kiterjedése mutatja, tekintélyesebb váraink közé tartozott. Állítólag Báthori István építtette, de hogy mikor pusztult el, nem tudjuk. Némelyek állítása szerint az alsó várral alagut kötötte össze. Szilágyssomlyón született Báthori István, a lengyel király és II. Rákóczy Györgyné, Báthori Zsófia is.* Somlyótól délkeletre van a ma romokban heverő **Valkóvár**. 1316-ban a fellázadt Barsa Kopasz nádoré volt, s ennek fia Bekcs védelmezte a királpártiak ellen, azonban Elefánti Dezső bevette. 1341-ben Dancs, krasznai főispán és fiai kapták a királytól, s e család kihalása után a losonczy Bánffyak kezére jutott. A hozzátartozó uradalom részben ma is ezé a családé. 1404-ben a Bánffyak engedetlensége miatt Zsigmond király Jakcs Jánost, Albisi Dávidot és Csáky Györgyöt küldte ki a vár megvívására.** Valkóvártól északkeletre van **Zilah**. E városban a Király-utcában ma is megvan az a ház, Kerekes gym. nyugalm. igazgató háza, amelyben 1711-ben XII. Károly svéd király megpihent, midőn a benderi vesztett csata után Erdélyen keresztül menekülve Zilahon átlovagolt.

* Fejér Cod Dipl. IV. 847. IX. IV. 660. — Cserei históriája 473.

** Fejér Cod. Dipl. X. 2.

51. Szolnokdoboka vármegye.

A Nagy-Szamos jobb partján, Deéstől egy órányira fekszik **Csicsóujfalu**, fölötte egy meredek hegyen állott Csicsóvára, amelyből ma már nagyon kevés részlet látható mert a vár alapját képező sziklától malomköveket vágnak s e miatt a vár találól is koronként le-letöredezik egyegy darab. Körülbelül a XIII. sz.-ban épült. Legelőször Róbert Károly alatt említik, mint amikor Apor László vajda az Ottótól elvett korona kiadása után sem akart meghajolni, s Csicsóvárárt megerősítvén, annak védelmét fiára bizta, de már 1321-ben kénytelen volt azt feladni. Mátyás korában losonczy Bánffy László birta, aki a Veres Benedek-féle fölkelésben részt vevén a várat elvesztette s azt a király Szerdahelyi Jánosnak adományozta. 1484-után a moldvai vajdák birtokába ment át, akiket e birtokukban II. Ulászló is megerősített. Szapolyai János a várat ostrom alá vétette, s Péter moldvai vajdától elfoglalván 1539-ben jegyajándékuul nejének, Izabellának adta. Később Izabella 1566-ban nehogy ismét a moldvai vajda kezére kerüljön, a várat lerontatta.* Csicsóujfalutól délnyugatra van **Alparét**. 1434-ben néplázadásnak színhelye volt, amidőn a fellázadt nép Nagy Antalt választotta vezérül és királyul. A lázadás elfojtása után a vezért Kolozsmonostornál darabokra vágták. A táborsánczok nyomai még láthatók. Alparéttól délkeletre, a vármegye déli részén van **Kendilóna**. Teleki Miksa gróf özvegyének kastélyával, amely hajdan a Kendi családé volt. E kastély udvarán van az a hatalmas, ma már levágott 600 éves körisfa, amelynek lombjai alatt fogatta el Teleki Mihály kanczellár Kendi Sándort 1594-ben Báthori Zsigmond parancsára. Az egyenesre fűrészelt fatörzs fölött ma mintegy 200 embert befogadható diszes gloriett áll. Kendilónától északra a Kis Szamos jobb partján fekszik **Szamos-**

* Székely István krónikája 188. — Bethlen Farkas históriája I. 269.

ujvár, amelynek örmény-katholikus templomában egy eredeti Rubens-kép (Krisztus levétele a keresztfáról) látható. Várát egy régebbi vár fölébe 1540-ben Martinuzzi György Bánk Pál nevű építőmester által, illetve ennek felügyelete alatt építteté a lebontott Bálványosvár romjaiból. E vár volt a gazdag főpap kincseinek lerakó helye, s halála után 1551-től kezdve a fejedelmi háztartás jószágaihoz tartozott. Midőn 1553-ban I. Ferdinánd egyik vajdáját, Dobó Istvánt a nemzeti párt, Izabella pártja üldözőbe vette, Dobó e várba huzódott, s azt csak 1556-ban adta fel, de mivel akkor sem bocsátották szabadon, 1557-ben éjjel a várból kötélén leereszkedett és elmenekült. A várban II. Rákóczy György is megfordult, sőt a vár egy részét ő építtette. 1594-ben a vár gyászos eseménynek színhelye volt. Báthori Zsigmond ugyanis midőn az ő törökellenes politikáját kárhóztató főurakat Kolozsvár piacán kivégeztette, rokonát Báthori Boldizsárt Kovacsóczy Farkas kanczellárral együtt e várba küldötte, s a vár parancsnokának, Ravazdinak meghagyta, hogy tétesse el őket láb alól. Ravazdi végre is hajtotta a parancsot, mert mindkettőjüket börtönükben megfojtatta. Báthori Boldizsár bilincse a szamosujvári fegyház igazgatóságánál bármikor megtekinthető. Báthori Boldizsár börtöne a vár azon részének földalatti helyiségében volt, amelynek bejárata fölöött Bethlen Gábor neve és az 1619. évszám olvasható. Báthori Gábor 1609-ben Kendi Istvánnak adta ugyan, de ez alig két év múlva elveszítvén, visszazállott az államra. Rákóczy hadai elfoglalták ugyan, de a zsibói csata után ismét a császáriak kezébe került. 1786-tól kezdve állami börtönül szolgált, katonai felügyelet alatt, csak 1807-től kezdődött benne a polgári kormányzat. Ma állami fegyházul szolgál. A városban II. Rákóczy György országgyűlést is tartott.* Tovább északra, a Nagy-Szamos bal partján fekszik **Deés**. Főterén áll a reformátusoknak 1450-ben épült góth stílű temploma. Régi várának ma már nyo-

*Bethlen Farkas históriája I. 512, III. 477.

mai is alig ismerhetők fel. Pedig 4 vára volt: Deésvár (a mai ref. paplak helyén, egy a Rózsahegyen, egy a Cziczhegyen s egy a Bélahegyen. Temploma hajdan az augusztinusoké volt. Nevezetes műemléke Deésnek a Rákóczy épület, amelyről csak annyit tudunk, hogy a Báthori család czimere és Báthory Zsigmond nevének kezdőbetűi ma is láthatók az épület homlokzatán; I. Rákóczy György fejedelem Szalárdy krónikája szerint, mint régtől puszta házat fedél alá vétette. A XVIII. sz. elején II. Rákóczy Ferencz birtoka volt. Az egyemeletes épület közelében van egy másik épület — az elemi iskoláé, — amelynek kőkéményét a nép ma is Rákóczy konyhájának nevezi, tehát valószínű, hogy régen e telek is a Rákóczy épülethez tartozott. Deés nevét Bonfinius, Thuróczy és Heltai nyomán onnan származtatják, hogy Árpád és honfoglaló magyarjai innen egyezkedtek Szvatoplukkal, s mikor az egyezkedés sikerült örömeikben 3-szor »Deust« kiáltották volna. Ma is mutatják az Ovárbán ama nagy követ, amelyen ülve tanácskozott a hét vezér a honfoglalásról. Egy másik műemléke az ugynevezett Csonka torony, ugyancsak az Ovárbán. Hogy ez eredetileg mi volt, nem tudjuk, mert a hagyomány ezt is a honfoglalással hozza kapcsolatba, ami a történeti kritikával szemben meg nem állhat. A tornyon látható felirat alatt 1578 év szám áll. Deés nevét hihetőleg Belső Szolnok-vármegye egyik Deső, vagy Dienes nevű főispánjától kapta. 1848 nov. 22-én az osztrákok itt Katona Miklós honvéd őrnagyot megverték, decz. 23-án és 1849. jan. 6-án pedig Bem verte meg az osztrákokat. Itt született 1820-ban Czákó Zsigmond magyar dráma-író. Deés közelében van **Szentbenedek**. Kastélya régebben a benczés szerzeteseké lehetett, később Mátyás király korában Csiszovárhoz tartozott. Báthori Zsigmond kedvelt hívének, Keresztúri Kristófnak adományozta, akinek leányát Katát Kornis Boldizsár vette nőül, de ezt Báthori Gábor 1610-ben kivégeztette, neje és leánya pedig 1624-ben ko-

lostorba ment. Innen származik talán az a balhiedelem, hogy e kastély urai természetes halálra nem igen számíthatnak. A teljesen jó karban levő kastély a Kornis Viktor gróf birtoka. Szentbenedektől keletre van **Bálványosvár**alja. Fölötte egy hegyen azon várak egyikének nyomai látszanak, amelyekről a hagyomány azt tartja, hogy őseink bennök még a keresztyénség behozatala után is pogány isteneknek áldoztak. A romokban heverő várat a hagyomány szerint Gyula vezér építtette, s némelyek azt hiszik, hogy a Torja melletti Bálványosvárból elkövetett leányrablásnak e vár lett volna színhelye, minthogy az elrabolt leány Mike leány volt, Mikeháza község pedig e vár közelében fekszik. 1333-ban a vár Tamás vajda és belső-szolnoki várispán birtokához tartozott. Egy századdal később a losonczy Bánffy László tulajdonát képezte, de csak 1467-ig, mert Mátyás király Bánffytól a Veres-Benedek-féle lázadásban való részessége miatt elvette, s a váradi püspökségnek adományozta. Később a moldvai vajdák kezére került 1538-ig, mert már a következő évben Martinuzzinak megengedtetett, hogy a sok ostrom által megrongált várat lebontassa s köveiből magának Szamosújváron egy másik várat építtethessen.* Bálványosvártól északkeletre van **Bethlen**. Midőn a Bethlen család ez ősi fészkébe belépünk, jusson eszünkbe Bánffy Dénes tragédája, akit sógora Apafi Mihály osztrák érzelmei miatt 1674-ben e várban lefejeztetett, mire a fejedelemtől kegyelmet hozó futár a várhoz érkezett, épen akkor hullott le Bánffy Dénes feje a harmadik csapásra. Holttetését az ev. ref. templom sírboltjába temették. A ma már alig fölismerhető régi várat Bethlen Gergely építtette Albert király engedélyével 1438-ban. Egyik unokája, Bethlen Erzsébet kezével 1493-ban Patócsi Miklós birtokába jutott, s utódai meg is tartották azt 1575-ig, Békési Gáspár bukásáig, mert őket mint Békési hiveit Báthori Ist-

* Pray, Annales II. 25 — Magyar Tört. Emlékek. Okmánytár II. 176.

ván a vártól megfosztotta, s azt unokaöccsének, Báthori Boldizsárnak adta. Báthori Boldizsár után több kézen fordult meg. Birtokosai voltak: Tahy, Csáky István, Kendi István, ennek veje Haller Zsigmond, majd 1632-ben I. Rákóczy György adománya folytán Kékedi Zsigmond. Ez utóbbiról Béli Pálra szállott, akinek bukása után 1679-ben a Bethlen család vissza kapta. A régi vár helyén ma a Bethlen családnak diszes kastélya áll. Bethlentől délkeletre a Sajó folyócska mellett van Kerlés, ennek közelében pedig **Cserhalom**. Itt történt 1070-ben ama nevezetes csata, amelyben Salamon király unokaöccsei. Géza és László herczegek megverték az Ozul vezérlete alatt betört kunokat, amikor László herczeg egy magyar leányt a kunok körmei közül hősieen kiszabadított.

52. Temes vármegye.

A Maros balpartján, a vármegye északkeleti részén fekszik **Lippa**. Várát, amelynek ma már alig van nyoma, IV. Béla király építette. E várban talált menedéket egy darabig Izabella királyné fiával és kincseivel 1541-ben, de már 1552-ben Aldana parancsnok a várat levegőbe röpítette, s gyáván elmenekült a török elől.* Lippától délnyugatra, a Béga csatorna mellett fekszik **Temesvár**. Innen indult ki Zsigmond király 1396-ban a nikópolyi harciba. 1552-ben a török elfoglalta, mert az idegen őr-ség a vár parancsnokát, Losonczy Istvánt a vár feladására kényszerítette. 1716-ban Savoyai Jenő herczeg foglalta vissza a töröktől, s ettől kezdve katonai kormányzáság alatt állott, amely csak 1778-ban szűnt meg Mária Terézia idejében. Itt esküdött meg V. László király is Szilágyi Erzsébetnek az evangeliumra (1456 nov. 23-án), hogy Hunyadi Lászlót és Mátyást bántani nem fogja.** Menjünk most a vármegye legdélibb szögletébe, s a Duna

* Márki Sándor: Arad története.

** Ortway Tivadar: Temesvármegye és Temesvár története.

partján ott találjuk **Gyurgyevót**. Itt verte meg 1595-ben **Báthori Zsigmond** és **Mihály vajda** egyesült serege a törököket.

53. Tolna vármegye.

A vármegye délnyugati szélén fekszik **Ódombóvár**. Várát a **Kapos** folyó egyik bozót-szigetén a XVI. sz. elején **Dombay Pál** jogtudós építtette. A mohácsi vész után egy basa székhelye lett, ma azonban csak romjai vannak meg, s az **Eszterházy** hercegi uradalomhoz tartozik.* **Dombóvártól** északkeletre van **Cőbrököz**. Régi várából, amely **Németujvári Henrik**, majd a **Rozgonyiak**, **Szerecsenyek** és **Verbőczyek** birtoka volt, ma csak egy szöglet látható. A vármegye északi részén fekszik **Simontornya**. Mái is fennálló várának alapját **Simon** bíró vetette meg. Később a **Laczkfiak** és **Garaiak** birtokába került. **Öregtornya** **Garai László** országbíró idejéből való, történeti szereplése azonban a **Rákóc**y háborúk óta megszűnt. **Simontornyától** délre fekszik **Kölesd**. **Báthori István** és **Kinizsi Pál** itt tették tönkre **Korvin János** seregét, s a koronára vonatkozó kilátásait. Keressük fel végre a vármegye székhelyét **Szegszárdot**, amelynek vármegyeháza régi várának köveiből épült. 1442-ben itt verte meg **Hunyadi János** **Erzsébet** párthiveit. Itt született **Garsi János**, a költő. 1812-ben.

54. Torda-aranyos vármegye.

Az **Aranyos** folyó bal partján fekszik **Gerend**. Kastélya mikor épült, nincs feljegyezve. Ugy látszik, a legrégibb időktől a **Gerendi** családé volt, mert 1289-ben **Kún László** a községet **Gerendi Miklósnak** adományozta. 1595-ben **Báthori Zsigmond Jósika Istvánra** ruházta, de

*Fővárosi Lapok 1887.

csakhamar ismét visszakapták a Gerendiek. Jelenlegi tulajdonosára, a Kemény családra Kemény János révén jutott, aki azt I. Rákóczy Györgytől kapta 1650-ben, midőn a Gerendi család kihalt. Református temploma igen nevezetes műemlék, amennyiben 1290-ben épült, s átmenetet képez a román építészeti stílusból a csúcsívesbe. E templomban ma is látható egy elrongyolódott fekete virágos selyem zászló, amely Kemény János fia, Kemény Simon temetésére készült (1675.)* Gerendtől északnyugatra van Torda. Plebánia temploma közelében vannak 1453-ban épült várának romjai. Itt született Jósika Miklós báró regényírónk. A város közelében levő Keresztesmező több országgyűlésnek volt színhelye. 1438-ban itt kötötték meg az erdélyi három nemzet unióját. 1456-ban innen indult Hunyadi János utolsó hadjáratára. 1467-ben innen fékezte meg Mátyás király az ellene fellázadt nemességet. 1542-ben a Keresztesmezőről küldötték követtséget Izabella meghívására s ezzel megalapították a külön fejedelemséget. 1544-ben már a csatolt részek is részt vesznek a tordai országgyűlésen. 1568-ban Tordán iktatták törvénybe, Európa összes többi államait megelőzve, a vallásszabadságot. 1579-ben itt fogatta perbe a fejedelem Dávid Ferencz unitárius püspököt, s innen intézkedett a jezsuták behívása iránt. Csáky István a keresztes mezőn gyűjtötte össze Erdély népeit, hogy az áruló Mihály vajdával leszámoljanak, akit 1601-ben Básta Tordán meg is öletett. I. Rákóczi György innen intézte trónja védelmét Bethlen István támadása ellen. 1692-ben a száműzött férjéhez siető Zrinyi Ilona Tordán is keresztül utazott, 1693-ban itt hirdették ki a Lipót-féle diplomát, amely véget vetett az önálló fejedelemségnek. 1759-ben tartották falai között az utolsó (129-ik) országgyűlést.** Torda közelében van **Koppánd**. A községben a Bánffy Miklós grófi kastélyának udvarában egy régi várkastélynak csekély falai látszanak,

*Fejér: Cod. dipl. V. III. 457.

**Orbán Balázs: Torda város és környéke.

amely kastély a XVII. sz. vége felé még lakható állapotban volt. Apafi fejedelem idejében a kastély Vitéz Gáboré volt. Ennél volt keresztelőben Bánffy Dénes alatt, amíg a kézrekerítésére kiküldött székelyek őt bonczhidai kastélyában keresték. A régi kastély falának egy része körülbelül egy ölnyi magasságban még látható, pinczéjét most is használják. Koppándtól nyugatra a Jára patak közelében fekszik **Magyartéta**. Vára meredek hegycsúcson feküdt, falából némi rész még látható. A történet nem említi építésének idejét. Annyi azonban bizonyos, hogy 1359-ben királyi vár volt, s a vajdák illetékéhez tartozott. 1456-ban Hunyadi János sógora Pongrácz János vajda kapott reá adománylevelet, később a Balassa család hirtokába jutott s 1540-ben mint oly erősséget említik, amelyet a Szapolyai ellen pártot ütő vajdák Majláth István és Balassa Imre védelmi állapotba helyeztek. Izabella királyné 1544-ben a várat Bornemissza Boldizsárnak adományozta, de a Balassáktól csak 1562-ben sikerült visszavenni. Amint azonban a győztes ostromló sereg a várba bevonult, az elrejtett puskapor felrobbant, s a várat is nagyon megrongálta.* A Balassák után Báthori Zsigmond gubernátóra, Géczi János, 1589-ben pedig leánya, Géczi Kata Gyulai Pál első neje kapta meg a várat, s ez időből származik a »Géczi vára« elnevezés is. E várhoz egy adoma is fűződik, amely szerint Géczi beleszeretett egy kolozsvári polgárnőbe, s azt magával a várába vitte. A polgárnő férje nem mert ugyan követelőleg fellépni a hatalmas és rettegett Géczi ellen, hanem egyszer mégis rávette magát, s elment Géczihez, aki midőn azt kérdezte volna tőle, hogy kit keres, a polgár így felelt: egy asszony két fülét. Géczinek nagyon tetszett az elmésség, a melyből azt is megértette, hogy a polgárnőért a férjnek három falut adjon kárpótlásul, ugyanint Asszonyfalvát, továbbá Alsó- és Felsőfüle községeket. Géczi aztán teljesítette is a polgár kívánságát, aki nem is nagyon bánta meg a cserét, mert gazdag ember

* Bethlen Farkas históriája II. 10.

lett belőle. Létától Toroczkó irányában dél felé haladva a Székelykő nevű hegyhez érkeünk, amelynek egyik szikláján az egykori **Székelyvár** némi romjai láthatók, Orbán Balázs szerint itt győzték le a székelyek az Erdélybe betört tatárokat. A Székelykő déli oldalán van **Toroczkó-szentgyörgy**. Vára egy sziklás hegyoldalaról néz le az alatta elterülő falura. Allítólag Toroczkai Venczel alvajda építtette, s azóta a Toroczkay család ősfészke volt. A nép a XVI. sz. elején földesura, Toroczkai Ferencz ellen felázadt, a várat ostrommal bevette és felgyújtotta. De a vár ismét felépült s végleg csak a XVIII. sz.-ban pusztult el. A népmonda szerint a várat óriások építették és lakták. Toroczkón született világhírű tudósunk a száz évet jó egészségben eltöltött Brassai Sámuel. Menjünk most egy kissé nyugatra a havasok közé, s a vadregényes vidéken a vármegye délnyugati szögletében megtaláljuk **Felsővidra**, tiszta oláh községet. Itt született a magyarok egyik legnagyobb ellensége Janku Ábrahám »a havasi király,« aki a szabadságharcz alatt a magyarokkal szemben elkövetett borzasztó kegyetlenségei által tette hirhedtté nevét. Isten azonban még a földön méltó büntetéssel sújtotta őt mert megőrült, s kezében kis furulyát szorongatva barangolt céltalanul az erdők sűrűjében. Janku furulyáját az aradi erekllye-muzeumban bárki megtekintheti.

55. Torontál vármegye.

A Béga-csatorna mellett fekszik a vármegye székhelye, **Nagybecskerek**. Várát a törökök 1552-ben szintén megszállották. Ide vonult be 1849. ápril. 30-án Perczel Mór tábornok. Fönnebb a Duna balpartján fekszik **Törökbecse**. A Tisza egyik szigetén láthatók régi várának romjai, amelyet a törökök a becskerekai várral együtt elfoglaltak. Itt verte meg Perczel tábornok 1849 ápril. 24-én a Theodorovits alatt küzdő osztrák-szerb sereget. A vármegye északi részében van **Szerbnagyszentmiklós**. Itt ta-

lálták 1799-ben azon híres arany leletet, amelyet Attila kincsének tartanak, s amelyet jelenleg a bécsi császári muzeumban őriznek. Közvetlenül mellette van **Németnagy-szentmiklós**. Itt született Révai Miklós nyelvtudományunk megalapítója. A vármegye északkeleti szélén van **Egres**, amelynek romokban heverő apátságát III. Béla alapította a ciszterciták számára. II. Endre gazdagon megajándékozta, s Jolánta nejével együtt ide temetkezett. Előbb a tatárok, a mohácsi vész után pedig a törökök pusztították el.

56. Trencsén vármegye.

Kezdjük meg utunkat a Vág regényes völgyében. A vármegye déli részében Vágújhely közelében fekszik **Beczkó**. A község mellett a Vág lapályából kiemelkedő hatalmas sziklatömegben láthatók várnak érdekes romjai. A várat a monda szerint Stibor vajda építtette, s udvari bolondjáról nevezte el, s ezért sokáig »Bolondos, vagy »Bolondóc» volt a vár neve. II. Endre korában királyi birtok volt, később Csák Máté birtokába került, akinek halála után Nagy Lajos 1379-ben Bánfi Miklósnak adományozta. Zsigmond király adta aztán Stibor vajdának, akinek a monda szerint egy kígyó a szemét kimarván, ő maga a meredek szikláról a mélységbe zuhant. Stibor unokája, Katalin révén az alsólendvai Bánfi családra szállott. E család kihalása után (1646) a vár is romlásnak indult, 1727-ben pedig tűzvész pusztította el. A mostani kórház udvarán az 1430-ban alapított pálos kolostor romjai láthatók.* Fönnebb, a Vág völgyében fekszik **Trencsén**. Várában már Szt. István várkapitányságot alapított. Első ismeretes kapitánya Alaghy volt a XII. sz. közepén. A tatárjárás idejében Bogomér várispán a menekülőknél a várban védelmet nyújtott. Az Árpádház idejében királyi birtok volt, s adomány útján szállott 1275-ben a Csák

*Lovcsányi Gyula: A Vág és vidéke.

nemzetségre, s Csák Máté halála után 1319-ben ismét visszaszállott a koronára. Nagy Lajos Róbert Károly és Mátyás királyaink többször megfordultak benne. A vártemplomban máig is őrzött szentségtartót, a középkori ötvösművészet igazi remekét, az 1344-i fejedelmi találkozás emlékére ajándékozta Nagy Lajos. 1461-ben itt vette át Mátyás király a cseh küldöttségtől jegyesét, Podiebrád Katalint. A várat rövid ideig Stibor vajda is birta. Zsigmond, második nejének Czillej Borbálának ajándékozta, de már 1457-ben ismét a Hunyadi családnak. Mátyás király Szapolyainak adományozta a várat, amely soká daczolt Katzianer hadiival, de 1528-ban meghódolt Ferdinándnak aki Baracskey Pált nevezte ki várkapitányának. 1553-ban kezdték építeni a vártemplomot a réginek helyén. 1600-ban a várat Rudolf Illésházy Istvánnak adományozta, kinek családja az örökös főispáni méltósággal együtt azt 1822-ig birta, amikor az utolsó Illésházy gróf, István eladta Sina György bárónak. Jelenlegi birtokosa Sima György unokája dr. Harcourt Ifigenia grófné. 1622-ben, Bethlen Gábor kivonulása után Trencsénben őrizték a szent koronát. A Rákóczy korszakban sokat szenvedett. 1708-ban Heister itt megverte Rákóczy kuruczeit, amit Ocskay elpártolása követett. Trencséntől északnyugatra, a Szkala hegyen láthatók **Alsószucs** régi várának romjai. A hegyoldalon apátsági zárda épült egy Benedek nevű Szt. István korabeli remete emlékére. Építtette Jakab nyitrai püspök 1224-ben. Ugy a zárda, mint a hegyen az apátsági templom romjai még láthatók. Tovább északkeletre van **Dubnicz**. Az itteni Illésházy könyvtárban fedezték föl a híres dubniczi krónikát. Érdekes kastélyát 1637-ben Illésházy Gáspár alapította. A község templomában van egy 18 font súlyú ezüst szentségtartó, 16 zománczképpel, 15 igaz gyönggyel, s több száz drágakővel diszítve, amely Illésházy Jánosnak és nejének ajándéka. Tovább északra van **Ilava**, amelynek vára a XII. sz.-ban a templárius lovagrend birtoka volt. A rend eltörlése után Csák

Máté birta, de 1312-ben királyi birtokká lett. 1376-ban a király Bubek Györgynek ajándékozta, de már Bubek Imrétől visszavette. A XVIII. sz.-ban Breuner gróf vette meg az államtól, utána pedig a Königsberg grófoké lett, akiktől az állam ismét visszaváltotta s 1856-ban fegyverházzá alakította. Illava mellett van **Kassza**. Régi vára a XIV. sz.-ban királyi birtok volt, s 1404-ben a Stibor családé lett, amelynek kihaltával Kasszay István birta, akitől elkoboztatván előbb Magyar Balázssra, majd a Szapolyai családra szállott. Utolsó birtokosa Petróczy István volt, akitől Heister elfoglalván, lerombolta. Később a Lippai, Illésházi és Motesiczki családoké lett, ma pedig a Schenk bankház tulajdona. Kasszától északnyugatra van **Oroszlánkő**, amely vár egyike volt a legmerészebben épített váraknak. IV. Béla 1244-ben Bogonérnak, Nagy Lajos király pedig 1353-ban Kont Miklós nádornak adományozta. A huszita háborúk alatt a cseh rablók tanyája volt, később Borbála és Erzsébet királynék birták. 1478-ban Mátyás király a várat egy Melchior nevű ifjunak adta hűsiessége jutalmául, Oroszlánkői névvel. E család kihaltával visszaszállott a vár a koronára, s 1546-ban már Jakusich Ferencznek birtokába jutott. II. Rákóczy Ferencz idejében Madocsányi Miklós várnagy átadta a császáriaknak s I. Lipót lerontatta. 1695-ben a birtokot a várral együtt Breuner gróf vette meg, s most az ő utódai, a Königsberg grófok birják. Kasszától északkeletre van **Zsigmondháza**. Kastélyát, amelynek termeiben és kápolnájában sok becses régiség van 1611-ben Balassa Zsigmond építtette. Zsigmondházától nyugatra a Vág jobb partján fekszik **Lednicz**. Várának megmaradt omladékaiból világosan felismerhető a vár építésének módja. Egyik falát maga a szikla képezte, s eredetileg rablólovagok vára volt. 1440 körül Bielek de Kornicz a rablólovagok legveszélyesebbike birta, halála után pedig vejére, Podmanini Balázssra szállott, akinek unokái valóságos rablóbarlanggá tették a várat. Ezért az 1542-i országgyűlés maga elé idézte őket,

de megszöktek. Később kegyelmet kapván a várat ismét birtokukba vették. A család kihaltával J. Ferdinánd Telekessy Imre nevű vezérének adományozta, akinek unokáját, minthogy rablókalandokra vetemedett Bittse alatt elfogták és kivégezték. 1601-ben Dobó Ferencz vette meg, utána a Balassa és Forgách családokra szállott, míg Lorántfy Zsuzsánna révén a II. Rákóczy Ferencz birtokába került, akitől Heister tábornok elfoglalta s felgyújtotta. Az elpusztult vár előbb a Matyasovszkyaké, majd Aspremont gróf és Erdődy Máriaé lett, ma pedig a Skrbenszky Fülöp báró tulajdona.* Innen keletre fekszik **Pruzsina**, Baross Gábor volt kereskedelmi miniszter, a vasuti zónarendszer megalkotójának születési helye. Lednicztól keletre fekszik **Vágbesztercze**. Várát Ostrorogski Szandzivog nyerte ajándécul Zsigmond királytól 1400-ban, de a család kihaltával 1434-ben a manini Podmanin családra szállván, ez is rablólovagok tanyája lett, míg Podmanin Rafael és János 1543-ban a királylyal kibékölttek, aki az ő magtalan haláluk után a várat Serédy Gáspárnak adományozta. Ennek özvegye Balassa András nejevé levén a birtok a Balassa családra szállott, amely Thököly korában azt elvesztette. 1714-ben a Szapáry családdé lett, amelynek régi kastélya ma Popper báró tulajdona.** **Vágbesztercze** szomszédságában van **Vágpodhrágy**, a Podmaninok, vagyis Podmanyczkyak ősei fészke. A család kihalása után a ma már romokban levő várat a korona Serédy Gáspárnak adta, majd a Balassa és Szapáry nemzetség közös tulajdonát képezte. A várat 1543-ban tűzvész pusztította el, de egyikét fala még meglehetősen ép. **Vágpodhrágytól** északra keletre van **Nagy-bittse**, amelynek síkságon fekvő várát 1571-ben Thurzó Ferencz építtette. Első emeleti folyosóját 24 kőoszlop tartja; kápolnája őrtornya és várkapuja feliratokkal és faragványokkal van tele. 1600-ban itt fogta el Thurzó György a következő évben Pozsonyban lefeje-

*Lovesányi Gyula: A Vág és vidéke.

**Pechány: Kalauz a Vág völgyében.

zett ifjú Telekessy Mihályt. A Thurzók kezéről Thurzó Imre özvegyével Nyári Krisztinával az Eszterházyak birtokába került. Nagybitsétől keletre van **Hricsóvárja**. Romokban heverő várát IV. Béla Bartolomeus Farkas családjának adta. 1469 óta a bittsei uradalomhoz van csatolva. Ha utunkat tovább folytatjuk kelet felé **Budatin** várához érkezünk. A monda szerint e vár egyik fülkéjébe falaztatta be atyja Szunyogh Katalint, mivel nem akart Jakusich nejévé lenni. A vár eleinte királyi birtok volt, s már a XIII. sz. közepén fennállott. 1485-ben került Szunyogh Gáspár kezébe. Mikor a Szunyogh család 1798-ban fiágon kihalt, Szunyogh Jozefinával Csáky Antal grófra szállott, fiának, Csáky Istvánnak halála után pedig (1812) ennek özvegye Lazsánszky Ludmilla grófnő és utódai örökölték. 1848 decz. 4-én Hurbán csapatja e várnál vereséget szenvedett.* Szép kastélyában, amelyet Mária Terézia korában Windischgrätz herczeg építtetett figyelemre méltók a régi magyar gyártmányu cserép kályhák. A község katolikus templomában őrzik Wesselényi Ferencz nádor nejének Bosnyák Zsófiának az enyészettől megkimélt holttestét, amelyet Sztrecsnó várából szállítottak ide, miután a Thököly kuruczai nevezett várat lerombolták. Trencsén közelében van **Teplicska** Ott, ahol a Vág a vármegye területére lép ott fekszik **Sztrecsno**, amelynek két festői várromja van. Az egyik Sztrecsnó, amely Csák Máté halála után Széchy Miklós országbíróé, majd királyi adomány folytán veszprémi Macska Domokosé lett. Későbbi birtokosai voltak Dersfy Szaniszló, Giskra és a Pongrácz család. A mohácsi vész után Szapolyai János, a XVII. században Wesselényi Ferencz és Eszterházy herczeg vallotta magáénak. I. Lipót a várat lerontatta. Ma a Sina báró utódaié. A másik vár neve **Óvár**, amelyet Csák Máté halála után 1446-ban a király Szentmiklósy Pongrácznak adományozott. Később Szapolyai, Thököly és Rákóczy párt-

*Lovcsányi Gy.: A Vág és vidéke.

hiveinek is képezte birtokát több-kevesebb ideig. Sztrecsnótól nyugatra van **Liethava** vára, amely 1360-ban épült, Nagy Lajos király rendeletére. Eredetileg a Bebek család birtoka volt 1749-ig, amikor Szapolyai Imre, 1512-ben pedig Kosztka Miklós lett a vár ura. Kosztka leányát Thurzó Ferencz vevén nőül, a Thurzó család birtokába ment át, de a család utódai alatt a vár pusztulásnak indult. Liethavától nyugatra van **Szulyó** vára. E várat I. Ferdinánd Szerémi Sebestyénnek, a Szulyovszky család megalapítójának adta, s ennek utódai bírták a várat sok ideig. Hátra van még e vármegyének egy nevezetes községe, amelyet helyrajzi szempontból talán először kellett volna megemlítenünk, minthogy utunk kiindulópontjától nem messze a vármegye délkeleti részében, Beczkótól keletre fekszik, s ez **Zayugrócz**. A községtől félóránnyira vannak hegyi várának romjai, A vár első ismert birtokosa a Mikolai család volt, amelytől Csák Máté, akkor még fővadászmester, cserélte el csaknem erőszakkal. 1302-ben Venczel királytól már örök birtokul nyerte. Halála után Róbert Károly hadai elfoglalták, s így a koronára szállott. 1547-ben I. Ferdinándtól kapta a Zay család, amely máig is bírja. A várban megtekintésre méltók a vár régiségei, a lovag- és fegyverterem, s a képgyűjtemény.*

Turóc vármegye.

Ezen vármegye egyik történelmi nevezetességű helye **Znióvárálja**, a vármegye nyugat részén, amelynek romokban heverő várában keresett és talált menedéket IV. Béla király, midőn a tatárok elől menekülni volt kénytelen. Régi jezsuita kolostorának és templomának maradványai érdemesek a megtekintésre. A templom főoltárán levő hársfára festett Mária kép állítólag a XIII. századból való. Znióváráljától keletre fekszik **Blatnicza**. Régi lovag-

* Fejér Cod. dipl. VII. 3.

várának romjai szomorúan néznek alá a szép gagyeri völgyre. Blatniczától északra van **Szklabinya**. Régi várában, a melyben Nagy Lajos, Zsigmond és I. Ferdinand királyok is megfordultak, háborus időkben a környék lakossága többször menedéket talált, 1561-ben I. Ferdinánd a Révay családnak adta. A várnak a XVII. században épült részei még lakhatók. Szklabinyától északra van **Szucsány**. A hagyomány szerint egykor a templariusoké volt, Közeliében láthatók is a régi zárda romjai. Mikor királyaink koronként Szklabinya várában időzgettek a szükséges élelmi szereket a királyi konyhára rendesen Szucsány szolgáltatatta, a miért királyi konyhának is nevezték és számos kiváltságot nyert.

58. Udvarhely vármegye.

Kezdjük el körutunkat a vármegye déli részén. A Kis-Homoród patak balpartján fekszik **Zsombor**, Romokban heverő várának regéjét dolgozta fel Jókai Mór „Mind-en poklokön keresztül” című regényében. Zsombortól északra a Nagy-Homoród patak partján van **Homoród-szentpál**. Kastélya, a nemzeti fejedelmek alatt a Kornis, majd a Wesselényi családé volt, s e családtól vétel után szállott a Bethlenekre. Jósika egyik regényének e kastély képezi színhelyét a maga földalati helyiségei — és titkos folyósóival. Szentpál közelében van **Bagy**, amelynek romokban levő várát még a székelyek építették; a XI. században a Sándor családé volt. A székely krónika szerint e várhoz egy lakodalom emléke fűződik, amely lakodalmat Kálmány László tartotta Sándor István leányával Drusillával. Ez alkalommal a beszéd tárgyát egyebek között a fiú-leányságról szóló akkor még új törvény képezte, amely a székelyeknek nem tetszett. A fiuleányság ugyanis abban állott, hogy az apa, hacsak leánygyermekai voltak, azok egyikét, rendesen a legidősebbet fiúsította, vagyis olyan örökösödési joggal ruházta fel, amilyennel,

ha fia lett volna, csak a fiu birhatott. A vita folyamán a menyasszony a nemzet áldozó poharát fölkapta, s föl akarta köszönteni az új törvényt. A vendégek egyike, akinek az új törvény nem tetszett, dühösen kikapta a poharat a menyasszony kezéből. Erre az apa kardot rántott, s vendégét összevagdalta.* Bágy közelében van **Dálya**. XIV. sz.-beli templomának szentélyében érdekes falfestmények vannak. Dályától nyugatra van **Derzs**. Régi kastélyának ma már semmi nyoma sincs ugyan, de góth stílusú templomában a XV. sz. elejéről való becses falfestmények láthatók. Derzstől északra, a Nagy-Küküllő balpartján fekszik **Agyagfalva**. A falu melletti fensíkon szerkesztették meg a székelyek 1506-ban az agyagfalvi konsztitúciót. 1848 okt. 16-án ismét mintegy 60.000 székely gyülekezett itt össze részben fegyveresen az alkotmányos szabadság megvédelmezésére, s kijelentette, hogy ezután csak nemzetőrségi szolgálatot teljesít, véget vet a törvénytelen katonáskodásnak, s nem engedelmeskedik idegen katonai hatóságoknak.** Agyagfalvától északkeletre van **Székelyudvarhely**. Régenté itt tartották a székely nemzeti gyűléseket. Várának romja a város közepén egy alig észrevehető magaslaton fekszik, de ma is oly nagyszerű, hogyha hegytetőn állana legfestőibb romjaink egyike volna. A hagyomány szerint e várat a ferenczrendiek klastromaés temploma helyére János Zsigmond 1562-ben a székely támadás leverése után a régi kiváltságaik elkobzása miatt lázongó székelyek fékentartására építtette. Innen származik a várnak »Székelytámad« gunyos elnevezése is. Istvánfi történetíró szerint ugyanakkor egy másik vár is épült: »Székelyhánja«, s azóta e két vár neve valósággal szállóigévé lett a székelyek között, akik 1599-ben Mihály vajdához csatlakozván kárörvendve rombolták le. 1600-ban a léczfalvi országgyűlés elrendelte, hogy újra felépít-

*Tudományos Gyűjtemény 835. III. 17.

**Horváth Mihály: Szabadságharcz története II. 135. — Pesti Hírlap 1848 okt. 24. szám.

sék. 1621-ben Bethlen Gábor Kornis Ferencznek adta zálogba, s vele építteté fel. 1629-30-ban állami kezelés alatt állott. 1638-ban Kékedi Zsigmond főispán a várat I. Rákóczy Györgynek adta át, majd II. Rákóczy György 1657-ben Kemény Boldizsárnénak, akitől 1663-ban Szentpáli Jánosra szállott, Apafi fejedelem pedig Gyulai Ferencznek adományozta. A XVIII. sz. elején Pekri Lőrincz kurucz vezér elfoglalván leromboltatta, s azóta Csonkavárnak nevezték; mint ilyen jutott ismét a Bethlen Gábor-féle adományozás jogczimén a Kornis családra. Ma a vár falai között az 1893-ban épült állami főreáliskola van elhelyezve. Udvarhely mellett van egy érdekes hegy **Budvar**, amelynek fensikján majdnem bevehetetlen vár állott. A monda szerint ez volt az Atilla hunjaitól elszakadt és a havasok közé menekült székelyek főrovobánjainak székhelye, ahol a székelyek áldozni és gyűlést tartani szoktak. A tatárok azonban 1241-ben lerombolták, s ma a hegy tetején csak fal- és sánczmaradványok látszanak.* Budvártól északnyugatra, Pálfalva közelében fekszik **Firtosvár**alja. A szomszédos Firtos-hegyen látszanak a várnak, s egy II. József által feloszlatott kolostornak romjai. Ott, ahol ma Korond szép fürdője áll, a völgy felett két hegycsúcs emelkedik ki, mindenikén várrom: Firtos és Tartod. A rege szerint Firtos a jó, Tartod a rossz szellemek tündére volt, akik ellenségeskedésben éltek egymással. Firtos elhatározta, hogy várat fog építeni, Tartod követte példáját, s kijelenté, hogy ő várat oly gyorsan építi fel, hogy még éjfél előtt elkészül, s még arra is lesz ideje, hogy Firtos vára szegletkövét a saját várába vigye. Tartod csakugyan megelőzte társnőjét, de utközből a követ emelő vasrud kettétörött, s a késedelem miatt éjfélre nem érhetett vele haza, a saját várába. Fogadását elvesztvén a szellemek Tartod várát lerombolták, s a nép a szegletkövet most is mutogatja a falu határán, amely úgy néz ki, mintha furva lett volna. A vár egyébként

*Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I.

1773-ig a jezsuitáké volt, azután a ferenczrendieké lett; de ezek csakhamar odahagyták a felhők szomszédságát, s leköltöztek a Firtos aljába. A várhely udvarán templomrom látható, a váron kívül pedig egy kis kápolna romja pueztul.* Firtosváraja közelében van **Enlaka**, amelynek a XV. sz.-ban épült unitárius templomán Orbán Balázs hunscytha betűkkel felírást fedezett föl 1668-ból, ami azt bizonyítja, hogy Erdélyben ez írásmód a XVII. sz.-ban is el volt terjedve. A felirat; »Georgius Musnai csak egy az Isten.«** Enlakától északra Parajd és Szováta között fekszik **Ilyésmező**, amely nem egyéb, mint egy a pásztrok által a Székhavason alapított telep, de e telep közelében, a fenyvesek között Rapsonné várának romjai látszanak, amelyek között még mindig virágzik a pünkösdi rózsza. A rege szerint a szép Rapsonné ide hallotta amikor Kolozsváron a harangot megkondították, mire beharangoztak felöltözött, befogatott, s még idejében érkezett a templomba. Az utnak nyomai, ahol Rapsonné a kocikázást tette, ma is látszanak, s a nép ördögutjának nevezi. Mivel ez ut készítéséért Rapsonné az ördögnek egy hegy aranyat, s egy völgy ezüstöt ígért, de az ördögöt kijátszván, ez mérégbe jött, s a kész utat összerontotta.*** A vármegye északnyugati szélén lefelé haladva utunkba esik **Bözödujfalu**. Hajdan ez volt a székely szombatosok főlakó-helye, s az utolsó 30 szombatos család is itt élt. Kissé tovább, a vármegye nyugoti szögletében van **Szentdemeter**. Magát a községet Zsigmond király 1436-ban Kemény Lőrincznek adományozta, de miután ez magtalanul elhalt, visszaszállott a birtok a fiskusra. Várkastélyának építéséről csak a rege szól, amely szerint Balassi és Nyujtódi nevű népszarolók kezdték építeni, de belefáradván az építésbe az ördögnek adták el magukat, hogy elkezdett munkájukat bevégezze. Az ördög fel is építé a

*Kővári: Történeti regék.

**Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I.

***Kővári: Történeti Regék.

kastélyt, de fizetség fejében Balassiékkal egy nagy árkot szántatott, amelyet a nép ma is ördögárkának nevez.* Egy más szóhagyomány szerint csakugyan Balassi építteté a kastélyt, a székelyek segítségével. Történetileg annyi bizonyos, hogy 1509-ben a XVII. sz. elejéig a Nyujtódiaiak birták, de már 1609-ben Báthori Gábor Balassi Ferencznek adományozta. Öröla nejére, Farkas Krisztinára, majd vejére, Gyulafi Lászlóra szállott, akinek unokája, László e várban tartotta menyegzőjét Haller Évával 1725-ben. Gyulafiék után az Eszterháziak, Révaiak és Traun grófné voltak birtokosai, míg ez utóbbitól a múlt sz. közepén Toldalagi Ferencz gróf megvásárolta. E kastély egy szomorú jelenetnek is volt tanuja, mert midőn 1660-ban gyalakuti Lázár György, Barcsai fejedelem tanácsosa Kemény János elől ide menekült Gyulafinéhoz, Kemény egyik csapatvezére, Kis András a kastélyba bejutván, Lázárt nyomban felkoncizoltatá.**

59. Ugocsa vármegye.

A vármegye közepe táján, a Tisza balpartján fekszik **Feketeardó**. Templomának falfestményei becses műemlékek a XIV. sz. végéről. A Tisza másik partján Nagyszöllős mellett van **Szöllősvégardó**, amely egykor Verbőczy birtoka volt. A község templomában szintén régi középkori festmények láthatók. Közvetlen közelében van **Nagyszöllős**. A város vége felé áll a Perényiek kastélya, amelynek földszinti része a XVI. sz. közepén épült mikor Perényi Ferenczet a császári hadak a szomszéd Kankó várából kiűzték és a várat lerombolták. A XVIII. században barokk izlésű emeletet építettek reá s belsejét remek falfestményekkel díszítették. A mintegy 18 méter hosszú nagyteremnek 1780-ban készült mennyezeti festménye Ahasverus és Eszter lakodalmát ábrázolja. Nagyszöllőstől ke-

*Kővári: Történeti Regék.

**Kemény: Notitia Capit. Albens. I. 225.

letre Királyháza mellett van **Nyalábvár**. E vár már IV László király idejében szerepelt mint az Ubulfiak birtoka, majd a Tamásfiak szerezték meg, míg 1378-ban Nagy Lajos a Drágfiaknak adományozta. 1405-ben Zeigmond király elvette tőlük és Perényi Péter országbírónak adta, amiből 100 éves pör keletkezett, amely a Perényiek javára dőlt el. Itt lakott Perényi Gábor özvegye Frangepán Katalin és fiának Jánosnak nevelője Komjáthy Benedek itt fordította magyarra Pál apostol leveleit. E fordítás 1533-ban Krakóban kinyomatván, mint első nyomtatott magyar könyv ma is nagybecsű. A vár utolsó birtokosa Perényi István özvegye Dobó Anna volt. A vármegye északnyugati részén a Borsova folyó közelében fekszik **Salánk**. Egykor II. Rákóczi Ferencz birtoka volt aki itt tartotta kormánytanácsával utolsó gyűlését 1714-ben.

60. Ung vármegye.

A vármegye nyugati részében Nagymihályhoz közel fekszik **Vinna**. Mellette magas hegyormon várrom emelkedik, amely az Árpádok korában a Kaplony nemzetségbeli Nagy-Mihályi család tulajdona volt. E család egyenes utódai a Sztáray grófok, akiknek most is nagy birtokaik vannak e vidéken. Vinnától keletre a hegyek között fekszik **Váralja** falu, melynek rengeteg erdőségében a Tibay család hajdani várának romjai rejtőznek. Ungvártól északra fekszik **Nyeviczke**, Várában a XVI. sz. végén Homonnai Drugeth Gáspár lakott, kitől a király hatalmaskodásai miatt elvette s Drugeth Györgynek adta, akinek özvegye Dóczy Fruzsina egyideig nyugodtan élt 2 kis gyermekével a várban, amelyet rokonai később erőszakkal csikartak ki kezéből. 1602-ben Rudolf király visszaadta az özvegy egyik fiának, Györgynek. Az 1684-iki ostrom alkalmával a vár nagyon megrongálódott s azóta lassanként pusztul. Tőle délre van **Ungvár**. Régi vára Anonymus szerint már a honfoglaláskor megvolt s az Árpádház kihaltával

mint királyi adomány Drugeth János birtokába jutott. A mostani várat a XIV. században szintén a Drugethek építették. E család kihalása után Bercsényi Miklósnak adományozták a várat, akinek palotája valóságos gyűjteménye volt a legbecsesebb műkincseknek. A szatmári béke után katonaság tanyázott a várban 1775-ig, amikor Mária Terézia azt az Ungvárra áthelyezett gör. kath. püspökségnek adományozta. Ungvártól délkeletre van **Szerednye**, ahol Dobó Istvánnak az egri hősnek megerősített vára volt melynek ma csak csekély romjai látszanak. Dobó után előbb a Rákócziak, majd a Forgách grófok birták. Szerednyétől nyugatra a Latorcza balpartján fekszik **Nagykapos**. Midőn Thököly Imre Zrinyi Ilonával egybekelendő volt és Budáról Munkácsra utazott, itt fogadta azt a fényes násznépet, amelylyel jegyese kisfiával II. Rákóczy Ferenczcel együtt Munkácsról elébe ment. Itt született jelles költőnk Erdélyi János.

61. Varasd vármegye.

A Dráva jobb partján fekszik a vármegye székhelye, **Varasd**, amelynek ferenczrendi kolostorában van eltemetve Nádasdi Ferencz horvát bán. Varasdtól délre van **Kneginecz** nevű falu, amelynek határában volt az a Kene nevű vár, amelybe Imre király Varasdnál elfogott lázadó öcscsét, Endre herceget 1203-ban elzáratta. A várat 1471-ben Mátyás király rontatta le, midőn a Huszár Balázs birtoka volt. Kneginecz mellett van **Beletinecz**, vagy **Bélavár**. E várban keresett menedéket IV. Béla király a tatárok üldözései elől. Bélavártól nyugatra van **Lepoglava**, Pálos kolostorát, amely ma állami fegyházul szolgál 1398-ban Czilley Hermann gróf alapította. A plebánia templomban van eltemetve Korvin János és fia Kristóf, akiknek sirboltját, midőn 1884-ben fölbontották, koporsóikat még ép állapotban találták. Lepoglavától kissé délnyugatra van **Krapína**, amelynek góth stílusú székesegyháza a XV.

sz.-ban épült, Romokban heverő várában tartózkodott 1225-ben kíséretével együtt II. Endre fia, Béla herceg. E várat Zsigmond 1397-ben a Czillei családnak adományozta, később a Korvin Jánosé lett, akinek halála után többek kezén ment keresztül, míg 1523-ban Keglevich Péter hadvezér nyerte el, akinek utódai ma is bírják. Krapinától délkeletre, a vármegye déli részében a Szlyeme hegység északi lejtőjén fekszik **Stubiczagornya**. 1573-ban itt indította meg Gubetz Máté a zsaroló hűbér-urak ellen azt a háborút, amely az ő kivégeztetésével ért véget.

62. Vasvármegye.

Kezdjük el körutunkat a vármegye délnyugati szögletében, **Muraszombatnál**, amelynek csúcsíves katolikus temploma a XIV. sz.-ban épült, s méltó a megtekintésre. Muraszombattól északkeletre van **Velemér** község, amelynek templomá-**ba** XIV. sz.-beli falfestmény van. Velemértől északnyugatra, a vármegye nyugati szélén fekszik **Dobra**, amelynek régi vára a Batthyányak birtoka volt. Dobrától északkeletre a Rába folyó jobb partján fekszik **Nagyfalva**. A helység mellett elterülő síkon történt a szentgotthárdi ütközet 1664-ben, amikor Montecucoli a törököket megverte. Erre következett aztán a vasvári béke. Mellette van **Szentgotthárd**, amelynek 1748-ban épült apátsági templomában őrzik Szt. Vincze ereklyéit, s ugyanott látható Dorfmeisternek a szentgotthárdi csatát ábrázoló képe. A község közelében folyt le a már Nagyfalvánál említett csata. Szentgotthárdtól délkeletre van **Szalafő**.

Történt 1319-ben azon döntő csata, amelyben Róbert Károly dunántúli hívei Köcski Sándorral élükön a Német-ujváriak seregét hősiességgel megverték, s ennek következtében a király az oligarchák hatalmát megtörvén, hazánkat koronája alatt ismét egyesítheté. Szalafőtől északkeletre a Rába jobb partján fekszik **Vasvár**, amely azon békéről lett nevezetessé, amelyet 1664. aug. 10-én Lipót

király nevében Montecucoli kötött a törökkel, reánk nézve igen lealázó, s a megelőző háboru eredményeivel összhangban teljességgel nem álló feltételek alatt. E béke következtében jött létre a Wesselényi-féle összeesküvés. **Vasvártól** északnyugatra van **Ják**, amelynek díszes román stílusú két tornyu temploma a XIII. sz. elején épült. A templom részletes leírása megtalálható **Pasteiner**: »A művészetek története» és **Ipolyi Arnold**: »Magyar műtörténeti tanulmányok« című nagybecsű szakmunkákban. Tovább északnyugat felé, **Jáktól** nem messze esik **Pornó**, amelynek cistercita apátságát **István**, a **Poth** nemzetségből származott hasonló nevű nádor fia alapította 1221-ben. A mohácsi vész után a Rend az Apátságot elvesztette ugyan, de **Verancsics Antal** pécsi püspök visszakapván 1552-ben, jól megerősítette. **III. Ferdinánd** már az apátságot a soproni jezsuitáknak ajándékozta, **II. József** pedig birtokait a tanuimányi alaphoz csatolta. 1799-ben lebontották, de temploma ma is fönnáll. **Pornótól** délnyugatra van **Németujvár** **Első várát** **Wolfer** és **Hedrik** testvérek építették a XII. sz. elején, midőn hazánkba bevándoroltak. E **Wolfer**, aki 1157-ben itt benzés kolostort alapított, volt őse a híres **Németujvári**, vagy másként, **Kőszegi** családnak **IV. Béla** a várat magához váltotta és 1263-ban a régi vár helyett új várat építtetett **Róbert Károly** óta ismét királyi vár volt, ugyszintén **Nagy Lajos** korában is. **Zsigmond** király 1426-ban lévai **Cseh László** macsói bánnak, majd **Mátyás** 1459-ben **Ujlaky Miklós** erdélyi vajdának adományozta. Az **Ujlaky** család kihaltával **II. Lajos** adományából 1524-ben **Bathyány Ferencz** grófra szállott. Ma is a **Bathyány** család birtokát képezi. A vártemplom és a vártorony még ép állapotban van, s belsajében becses régiségek vannak és a család sírboltja. **Németujvártól** északra van **Szalónak**. Regényes, szép lovagvára a XIII. sz. ban **Németujvári Henrik** birtoka volt, amelyet 1450-ben **Bumkircher András** német lovag a templommal és a pálosok kolostorával együtt újra építtetett. A XV. sz. végén

a Kanizsayakra, majd az Ujlakyakra szállott. A vár külső részeit 1648-ban a Batthyányak kezdték építtetni, s azóta a vár az ő birtokukban van, az uradalom azon részének kivételével, amelyet Schmidt Ferencz nagybirtokos vásárolt meg tőlük. A vármegye északnyugati részében van **Máriafalva**, amelynek állítólag Szt. István korából származó goth stilű temploma, egyike a legszebb műemlékeinknek, s épen ezért az állam azt Steindl Imre által renováltatta. Nem messze tőle van **Óvár**, amelynek romokban heverő várában a hagyomány szerint Mátyás király gyakran szeretett időzni. A szomszédos hegyet Mátyás egyik hős vezéréből ma is Kinizsi-hegységnek nevezik. Máriafalva közelében van **Borostyánkő**. Hegyen fekvő vára a monda szerint a spanyol eredetű Mitzbán birtoka volt, de 1231-től már Frigyes, a későbbi német császár vallotta magáénak, akitől IV. Béla visszavevén V. István király Németujvári Henriknek adományozta. Németujvári pedig több határszéli várral együtt átadta Ottokár cseh királynak, de nemsokára a Németujvári Iván birtokába került. A várért több ízben megújult a harc a Németujváriak és az osztrák hercegek között, míg végre 1644-ben a Batthyány grófok kezére kerülván, állandóan az ő birtokukat képezte 1864-ig, amikor a grófi családtól az angol Egán Eduárd vette meg, akinek fia viszont 1892-ben Almásy Edének adta el.* Kissé tovább, keletre van **Szentvid**, amelynek régi várából csak némi esekély falmaradvány látható. A XIII. sz.-ban a Németujvári grófoké volt ez is, de hogy meddig szerepelt mint vár, nem tudjuk. Szentvidtől északra van **Léka**. Dombtetőn álló régi temploma mellett van az Eszterházy hercegeknek klastromból átalakított kastélya, amelyet Nádasdy Ferencz 1655—69 között az augusztinus szerzetesek részére építtetett. A templom alatti sirboltban pihennek a Nádasdy

*Ipolyi Arnold: Borostyánkő hajdan, Vasárnapi Ujság 1856.
— Ebenspanger János: Képek Vasvármegyéből, Magyar Kárpát-egyesület XV. Évkönyve.

és Draskovics családok ősei, köztük a Wesselényi-féle összeesküvésben részt vett és Bécsben 1671-ben lefejezett Nádasdy Ferencz országbiró. A Gyöngyös-pataktól körülfolyt magános hegyen sötétlenek Léka várának regényes romjai, amely állítólag a templariusoké volt. 1200 körül Bóna, majd Chák, soproni főispán birta. Későbbi tulajdonosai, a Németujvári grófok, majd Róbert Károly adománya folytán a Kanizsayak voltak. Többször került az osztrákok kezébe, de mindig visszafoglalták, úgy hogy a XVI. sz. elején ismét a Kanizsay család birtokában találjuk, míg Kanizsay Orsolya révén Nádasdy Tamásra szállott. 1671 után Nádasdy Ferencz sógorának, Eszterházy Pál nádornak tulajdonába ment át, s azóta e család birtokában van. A vár lovagterme még teljes épségben látható.* Léka közelében van **Kőszeg**. Régi vára eredeti jellegéből kivetköztetve gazdasági czélokra szolgál. A városháztéren áll a XV. sz.-ban épült városháza és a beneczések temploma, amelyet Garai Miklós nádor építtetett. E templomban vannak eltemetve Jurisics Miklós gyermekei, valamint Széchy Mária is. Várát a XIII. sz. közepe táján a Németujvári grófok építtették. 1532-ben e vár hősies védelmezése által tartóztatta fel Jurisich Miklós 25 napig a 300.000 főnyi török sereget mindössze 28 huszárral, 18 német lovassal s 700 fegyvertelen paraszttal, amiért aztán I. Ferdinánd 1537-ben a várost és várat jutalmul Jurisicsnak adta. Azóta többször cserélt gazdát, s igen sokat szenvedett. Kőszegtől délre van **Bozsok**, amelynek egyik kastélya, valamint kolostora romokban hever. Másik, régebbi kastélya, amely állítólag Mátyás király vadászkastélya volt, most, a Sibrik család birtokában van. Mindjárt mellette van **Rohoncz** község, amelynek legnevezetesebb épülete a Szájbély Gyula tulajdonát képező s Savojai Jenő herczeg által építtetett remek várkastély. A hegyek között látható várromok a Németujvári grófok egykori várának romjai. E várat Németujvári Ivántól Al-

*Vasárnapi Ujság. 1893.

bert osztrák herczeg 1289-ben elfoglalta s három évig birta is, de ennek elteltével III. Endre visszaszerezte, s Iván halála után a Ják nemzetségre szállott. A XV. sz. első felében a Garai családé volt, de ettől Frigyes császár elfoglalta. s 1648-ig Ausztriához tartozott; ekkor azonban a Batthyányiak kezére került. Itt született 1727-ben Batthyány József gróf herczegprimás, valamint itt élte végső napjait (1773—79) Faludi Ferencz a költő, akit itt temettek is el.* Rohoncztól délkeletre fekszik **Szombathely**. Legnevezetesebb épülete a diszes székesegyház remek kupolájával, mennyezeti freskóival és oltárképeivel. Benne a szt. István oltárához tartozó kép Dorfmeister egyik mester-műve. Krisztus keresztségének egy részecskéjét Herzan bíboros püspök ajándékozta a templomnak. A szentélyben függ az olasz iskola egyik remeke Riccitől, mely Pál apostol megtérését ábrázolja. Másik nevezetes épület a püspöki palota, melyben igen értékes festmények láthatók Giordano iskolájából és Dorfmeistertől. Szombathelytől keletre a Rába balpartján fekszik **Sárvár**. Vára a XVI. sz. elején a Kanizsai családé volt, amelyről házasság révén Nádasdy Tamás gróf országbíróra szállott, aki itt 1536-ban könyvnyomdát állítván fel, ezen nyomták ki Erdősi Szilveszter János magyar nyelvtanát. A Nádasdyak után a Draskovich családé, később Mária Terézia fiáé, Ferdinánd főherczegé lett, most pedig Mária Teréziának Lajos, bajor herczeg nejének a birtoka. A vár dísztermének mennyezetét és falait igen érdekes régi festmények ékesítik, amelyek többnyire Dorfmeister német festő művei. Sárvártól északkeletre fekszik **Pápóc**. 1403-ban Garai és Stibor vajdák itt győzték le nápolyi László párthiveinek seregét Pápócztól keletre, épen a vármegye északkeleti szögletében fekszik **Várkesző**. 1560-ban a győri püspökök vára volt, de már 6 évvel később királyi őrség tanyázott benne, hihetőleg védelmül a törökök ellen. Falait 1795-ben romboltatta le a győri püspökség, s ezért ma csak

*Wittinger Antal: Kőszeg város és környéke.

alapfalai s egy roskatag pincze vannak meg belőle. Térjünk vissza ismét délnyugat felé s keressük fel Sárvár közelében **Ikervárt**. Régente ez is Nádasdy birtok volt, majd a Draskovichok kezére került, a XVIII. sz. folyamán pedig a Batthyány család birtokába jutott. Diszes kastélyát Ybl és Pollák műépítészek által 1845—1848-ig Batthyány Lajos az első felelős miniszterium elnöke építtette. A kastélyban igen sok rendkívül értékes műkincs van fölhalmozva. Ikervártól délkeletre fekszik **Egyházashetye**. Itt született a mult sz. egyik legkiválóbb költője Berzsenyi Dániel. Tovább délnyugatra van **Egervár**. Az Egerváriak ősi birtoka, hol II. Rákóczy Ferencz idejében a győrvári csatában (1707) elfogott Heister tábornokot tartották őrizet alatt.

63. Verőcze vármegye.

A vármegye területén mindössze két történelmi nevezetességű hely van. Egyik a déli részen és ez **Diakovár**. Itt fogták el a horvát lázadók 1386. júli 25-én Erzsébet és Mária királynőket, amikor egyszerre mind a kíséretökben megjelent Garait és Forgáchot is megölték. A másik nevezetes község a vármegye keleti szögletében, a Duna jobb partján fekszik, ez pedig **Erdőd**. Érdekes freskokkal ékeskedő, de már romokban heverő várában született Bakócz Tamás érsek 1442-ben. 1526-ban a vár a törökök kezére került, s ezeknek kiűzetése után többször cserélt gazdát. Tulajdonosai között látjuk a Bakócz-Erdődieket, Pálfiakat és Adámovichokat. Most a Cseh Ervin miniszter tulajdonát képezi.

64. Veszprém vármegye.

A vármegye északnyugati részében a Tapolcza folyócska mellett fekszik **Pápa**, ahol Zsigmond király siklósi fogságából 1401-ben kiszabadulva általános bűnbocsá-

natot hirdetett, s megesküdött, hogy elfogatásáért senkin sem fog bosszút állani. Református főiskolája 1531-ben épült. Vára végvárként szerepelt. Pápától délkeletre van **Bakonyujvár**. Vára régen a Podmaniczky család birtoka volt mióta azonban elpusztult, s a híres rablófészeknek csak némi romjai látszanak, kulcsát emlékül a pannonhalmi apátság régiségtárában őrzik. Bakonyujvártól délre esik **Döbrönte**. Vára 1366-ban a Himfyek tulajdona volt, akiktől rablás- és hamisításért Mátyás király 1464-ben a korona részére lefoglalta, s Kanizsay László főlovászmesternek adományozta. Kisfaludy Sándor „Döbrönte” című regéje e várhoz fűződik. Döbröntétől délnyugati irányban haladva már messziről szemünkbe ötlük a Somlóhegy, ennek tetején pedig Somlóvásárhely fölött **Somlóvár** regényes romjai még meglehetősen ép állapotban. A vár mint királyi vár már a XIV. sz. végén fennállott, Zsigmond király azonban Garai Miklós nádor fiainak, Miklósnak és Jánosnak adta cserébe 1389-ben az ivánkaszentgyörgyi uradalomért. Garai László nádor 1457-ben a várat felajánlotta a győri püspökségnek, amely úgy látszik nem sokáig tartotta meg, mert 1464-ben már tapsonyi Anthimi János tulajdonát képezte. II. Ulászló 1495-ben Bakócz Tamás egri püspöknek adományozta, aki végrendeletében 1517-ben viszont unokaöccsére, erdődi Bakócz Péterre hagyta. Ettől fogva a XVI. sz. ban az Erdődy család volt a vár ura, de már 1603-ban a Nádasdy Tamásé, aki Megyeri Imrének és nejének, Viczay Magdolnának adta el. 1675-ben a várat Liszti János kezében látjuk. 1707-ben Vak Bottyán őrséggel és élelemmel látta el, amidőn meghallotta, hogy Stáhrenberg, Rabutin és Pálffy közeledik. A Rákóczy fölkelés óta romokban hever.* Somlóvár közelében van **Davecsér**. Régi várának néhány fala még fennáll, a hajdani palotát azonban magtárnak használják. 1648-ban még őrség volt benne. A legrégibb időben Zalaapátihoz tartozott, s 1543-ban Benedek ba-

*Vasárnapi Ujság 1865.

konybéli apáttól. kapta a Devecseri család. Devecsertől délkeletre, a vármegye déli részén fekszik **Nagyvázsony**. Régi templomának sirboltjában volt eltemetve Kinizsi Pál, a jeles hadvezér. Várának romjai még láthatók. Tótvázsony felé északkeleti irányban haladva **Veszprémbe** érkezünk, amely hajdan Szvatopluk morva fejedelem székhelye volt, s a honfoglalás idején Öcsöb és Ős vezérek foglalták el. Itt történt Kupa vagy Koppány somogyi vezér veresége és halála Szt. István idejében. A XIII. sz.-ban már felsőbb iskolája (székesegyházi iskola és nem egyetem) volt. Gizella királyné is itt van eltemetve. A veszprémi püspököknek Szt. Istvántól kezdve máig meg van az a kiváltságuk, hogy a királynékat ők koronázzák, s egyezsersmind ők a királynék kancellárjai. Veszprémtől északnyugatra Bánd község közelében **Essegvárának** romjai láthatók, mely hajdan az Esseghváry nemzetség birtoka volt s már a XIV. században fennállott. A nemzetség nevét csak Kisfaludy Sándor regéi tartják fenn. A múlt században a Szentgyörgyi-Horváth család birtoka volt. A várból némi alapfalak s egy erős toronynak omladékai láthatók. Tovább északra a Bakony hegység legelrejtettebb zugában fekszik **Bakonybél**. Benczés apátságát amelyben Gellért a későbbi csanádi püspök remetéskedett, szt. István alapította. Veszprémtől tovább északkeletre Hajmáskér irányában fekszik **Várpalota**. Itt verte meg 998-ban István fejedelem a lázadó Koppány vezért. Romokban heverő várárt, amely Mátyás királynak kedvelt vadászkastélya volt, Ujlaki Miklós építtette. A vár mai alakját a XVII. sz.-ban nyerte, amikor a török uralom alól felszabadult. Várpalotától északra van **Lásd**, ahol az Ujlaki Lőrincz által 1164-ben alapított benczés kolostornak és templomnak némi romjai még láthatók. Kissé délnyugatra a Bakony-hegységben van **Zircz**, amelynek cziszterczita apátságát III. Béla 1182-ben alapította. Tovább északra van **Csatka**, amelynek pálos zárdáját 1361-ben Kont Miklós nádor alapította. A zárda a török uralom alatt elpusztult ugyan.

de templomának romjai még láthatók. Még tovább észak felé esik **Csesznek**. Romokban heverő várát 1314-ben Garai Zsigmond építtette, amely vár csak a mult sz. elején lett felsőbb parancsra lakatlanná. A hagyomány szerint emlékezetes azon szikla, amelyet a nép »Gara szé-kének« nevez s azon magános sziklán álló torony, amelyben az Eszterházy grófok családi levéltárát tartották. A község templomában megtekintésre méltó régi harang van.* Várpalotától délre fekszik **Öskü**. Benne a budaihoz hasonló stilben épült török mecset áll teljes épségben, amely valószínűleg egy előkelő töröknek siremléke volt. Öskü és Várpalota között van a Kikeri tó, a hagyomány szerint Mátyás királynak kedvelt halastava. Öskütől délre van **Berhida**, az egykor hatalmas Berény nemzetség birtoka. 1532-ben egy részleges országgyűlés színhelye volt. Nevezetes e falu egy ütközetről is, amelyben a »vörös basá-nak« nevezett Veligián székesfehérvári basát 1549-ben, Telekessy Imre veszprémi, Rátkay Pál pápai, Gyulaffy László győri kapitányok és társaik a berhidai dombos földeken kegyetlenül megverték. Tovább délre a Balaton partján fekszik **Kenese**. 1532 jan. 1-re ide volt összehíva az előbb Zákányra kitűzött részleges országgyűlés, hova Ferdinand és János királyok sőt V. Károly császár is küldött megbizottakat.

65. Zala vármegye.

A vármegye északnyugati részén Zalalövő szomszédságában van **Cseb**. E falucska volt ősi fészke az egykor hatalmas Csebi Pogány nemzetségnek. A család a XIV. sz. vége felé Palkonya mellett egy magános hegyen várat építettek s ezt ma is Pogány várnak nevezik. A család fénykorát Mátyás és II. Ulászló királyaink alatt élte. Csebtől délre közel a Mura folyóhoz fekszik **Alsólendva**. Gyönyörű kilátást nyújtó vára az alsólendvai Bánffy család

Vasárnapi Ujság 1856.

tulajdonát képezte mindaddig míg Eszterházy Pál nádor és herczeg azt az uradalommal együtt családjának szerezte meg. A Muraköz legjelentékenyebb városa **Csáktornya**. Régi várát a XIII. sz.-ban Csák főispán építtette. E várat Zsigmond király Czillei Hermannak elzálogosította, azután a Hampó, majd a Keglevich, később a Zrinyi család birtokába került. A közeli erdőbea halt meg 1664 nov. 18-án Zrinyi Miklós a költő vadászat alkalmával, s ide zárkózott Zrinyi Péter és Frangepán Ferencz Spankau tábornok elől. A Zrinyi család sirboltja a pálosok templomában volt az erdőben. 1848 okt. 18-án Perczel tábornok itt verte meg a horvátokat, s őket az egész Muraközből kiűzte. Most Festetich Tasziló grófnak van itt di. es kastélya.* Csáktornya közelében van **Zrinyifalva**. A hozzá tartozó erdőben kőszobor jelöli a helyet, ahol Zrinyi Miklóst, a költőt vadászat alkalmával egy vadkan megölte. Dervarics Kálmán azonban a költő életrajzában azt igyekszik bizonyítani, hogy Zrinyit egy Póka István nevű vadász orozva lőtte agyon. Menjünk most oda, ahol a Mura folyó a Drávával egyesül. Ott állott ugyanis **Zerinvár**, amelyet Zrinyi Miklós, a költő 1661-ben azért építtetett, hogy a vidéket a törökök ellen megvédje. Ezek azonban Montecucoli tétlensége miatt 1664-ben a várat bevették és lerombolták. Zerinvártól északkeletre fekszik **Nagykanizsa**. Várát 1324-ben Róbert Károly Kanizsay Lőrincznek adományozta. 1532-ben a családból csak egy leány maradt életben, Orsolya, Nádasdy Tamásnak a későbbi nádor ispánnak felesége. Így a várat és birtokot a Nádasdyak örökölték. Nádasdy Tamás 1562-ben meghalván, a vár fiára Ferenczre s ennek nejére Báthori Erzsébetre szállott, akiktől Miksa király 1566-ban Csejthe várával elcserélte. A király a várat a török ellen megerősítette s várkapitánynyá Tahy Ferenczet nevezte ki, később pedig Tury Györgyöt Palota híres kapitányát aki azonban 1571-ben elesett. Holttestét Zrinyi György Ka-

*Pesti Napló 1876.

nizsán temettette el. A vár későbbi kapitánya Tallóczy Bánfi Bálint, 1573-ban pedig Alapy Gáspár lett. 1600-ban Paradeiser György kapitány a várat a töröknek feladta, a miért a haditörvényszék őt halálra ítélte. 1690-ben Batthyány Ádám gróf és Zichy István tábornokok 3 hónapi ostrom után visszafoglalták. A vár falait 1703-ban a Rákóczy féle fölkelés kezdetén rombolták le. Hagyjuk el a Murafolyót, s tartsunk egyenesen észak felé, keressük föl **Söjtört**. Itt született Deák Ferencz, „a haza bölcse.” Söjtörtől északra fekszik **Zalaegerszeg**, Itt született közoktatásügyünk lelkes minisztere, Wlassics Gyula, akinek a magyar tanügy fejlesztése körül elévülhetlen érdemei vannak. Összes elődei között talán legtöbbet tett közművelődésünk előmozdítása érdekében. Egerszegtől északkeletre van **Zalabér**. Egykor az igen vagyonos és tekintélyes zalabéri Horváth család tulajdona volt. Kicsiny várát Kanizsa eleste után az 1613-i országgyűlés végvárnak nyilvánította. Közelében fekszik **Szentgrót**. Várát Gellért a szentté avatott csanádi püspök emlékére 1083-ban építették; a XV. sz. óta e vár a Hagymásiak birtokában volt, e család kihalta után pedig 1654-ben Batthyány Ádám grófé lett. Meglevő kastélyát 1787-ben Batthyány Ferencz gróf építtette. Szentgróttól északkeletre van **Sümeg**, amelynek vára az Árpádok alatt királyi vár volt, de a XV. sz.-tól kezdve a veszprémi püspökök birtoka. A XVIII. sz. elején a kuruczoktól visszavették, s lerombolták. Itt született Kisfaludy Károly, akinek nemesi kuriája ma is fennáll. Sümegtől keletre Szántó község mellett a **Tátika** regényes ormai látszanak. Egy magas bazaltkupon ma is láthatók azon régi vár romjai, amelyet Kisfaludy Sándor oly szépen megénekelt. Állítólag még a tatárjárás előtt épült, s csak 1713-ban rombolták le Csobánczczal és Sümeggel együtt. Eredetileg a Tátika család birta, amelynek kihaltával 1400-ban Zsigmond király gersei Pethő Jánosnak adományozta, akinek utódai 1760-ig birták, amidőn a keszthelyi Festetich grófok birtokába ment át. A szomszédos Haláp közelében

van **Rezi**, középkori sziklás vár, amelynek urai is ugyan-
 azok voltak, akik Tátikás. Romjai egy sűrű erdős hegyen
 még láthatók. Kisfaludy regeköltészetében e vár is meg
 van örökítve. Rezitől keletre esik **Hegyesd**. Magas he-
 gyen épült várát 1560-ban Hamza bég csellel elfoglalta,
 de csak két évig tarthatta meg, mert 1562-ben Magyar
 Bálint, enyingi Török Ferencz és rátóti Gyulafy László
 várkapitányok visszafoglalták. Ma már az Eszterházy her-
 czeg birtokát képező várnak távolról romjai is alig látha-
 tók. Tátikától délfelé esik **Csobáncz**. Várának festői szép-
 ségű romjai a Diszel községhez tartozó puszta felett egy
 kopár hegykupon állanak. Állítólag még IV. Béla alatt
 épült a tatárjárás után. A XIV. sz.-ban a Gyulafy nem-
 zetség birta, a XVII. sz.-ban pedig az Eszterházyakra
 szállott. Rákóczy szabadságharca idejében a dunántuli
 labancz főhadparancsnok tartott benne őrséget, de ettől
 Kisfaludy László és Domokos Ferencz kurucz ezredesek
 elfoglalták. 1707-ben Rabutin tábornok ostromoltatta, de
 hiában, mert a vitéz kuruczok hősiessen megvédték, s a
 németek nagy veszteséggel vonultak el a külömben nagyon
 megrongálódott vár alól. E várhoz fűződik Kisfaludy Ká-
 roly egyik legszebb regéje.* Menjünk most kelet felé, a
 Balaton partjára. Ott, ahol egy kis félsziget nyulik be a
 Balatonba, azon a félszigeten van **Tihany**. Benczés apát-
 sága templomának sirboltjában aluszsa örök álmát az
 apátság alapítója I. Endre királyunk. Az apátság hajdan
 várral volt körül véve, s az Ovár meredek lejtőjén a Ba-
 laton felé néző szikla üregek egykor remetelakások voltak.
 Lejebb, a Balaton partján egy híres szőlőhegy, **Badacsony**
 tekint alá a Balatonra. Rajta egykor pálos kolostor volt,
 amelyet 1268-ban alapítottak. Ugyanott van a Szt. Anna
 és Szt. Donát kápolna is, Szt. István egyházának romjai-
 val. Ranolder János veszprémi püspök a 400 méternyi
 magaslatra egy kőkeresztet állíttatott. Badacsonytól nyu-
 gatra festői szép várromok vonják magukra figyelmünket,

* Vasárnapi Ujság. 1869.

Szigliget romjai. E várat a tatárjárás után Favus, panonhalmi apát építtette; a XV. sz.-ban az Ujlaki családé, 1490-től kezdve pedig a gazdag Lengyel családé volt. Erős volta miatt a törökök nem bírták elfoglalni. 1672-ben villám gyújtotta föl, leégett, s többé nem is gondoltak felépítésével. A Balaton alsó végében fekszik **Keszthely**. Itt alapította hazafias áldozatkészségből Festetich György gróf 1797-ben a később »Georgicon«-nak nevezett gazdasági iskolát, amelynek vizsgálatait irodalmi ünnepekkel kötvén össze, ez ugynevezett „Helikoni“ ünnepek igen nagy hatással voltak nemzeti irodalmunk fejlődésére. Keszthelytől nyugatra fekszik **Szentgyörgyvár**. Kicsiny várát a zalavölgyi út védelmére az 1567-i országgyűlés megerősíteni rendelte. A vár a legutóbbi időkig a Széchényi grófok birtoka volt.

66 Zágráb vármegye.

A Száva folyó balpartján, a vármegye délkeleti részében fekszik **Sziszek**, amelynek várát 1544-ben a zágrábi káptalan építtette. 1593-ban a törökök elfoglalták ugyan, de Lenkovics György már a következő évben kiűzte őket a várból. Sziszektől nyugatra a Kulpa folyó mellett fekszik **Topuszkó**, ahol II. Endre királyunk nemcsak gyakran szeretett tartózkodni, hanem még kolostort és szép templomot is építtetett a ciszterciták részére, akik azt a XV. sz. végéig bírták, de akkor a törökök elől elmenekültek. A szép csuicsves templom romjai még láthatók. Topuszkótól északnyugatra, Zágráb közelében van **Samobor** község, amelynek déli határában láthatók várának romjai. A várat II. Ottokár cseh király építtette a XIII. sz.-ban, s csak később került a Czillei grófok, majd az Erdődy grófok birtokába. Samobortól délnyugatra a vármegye délnyugati szélén Vrbovsko közelében fekszik **Severin**. Régi vára a XV. sz.-ban a Frangepán családé volt, de 1684-ben Lipót király az Orsits családnak adományozta. 1823-ban Orsits Károly gróf eladta a Vranczy családnak, amely ma is bírja.

67. Zemplén vármegye.

Zsolcza közelében, a Hernád partján fekszik **Gesztely**, ahol 1849 júli 28-án Görgei serege utolsó győzelmét aratta. Gesztelytől keletre, a Tisza partján fekszik **Tokaj**, amelynek vára a Tisza és Bodrog által képezett félszigeten állott. Bonfinius szerint e vár tanuja volt 1074 körül a Salamon király és unokatestvérei között lefolyt véres harczoknak. Fénykora 1514-ben kezdődik, midőn Dózsa György 40000-nyi pór hada sikertelenül ostromolta. Szapolyai János itt tartotta főhadiszállását, ugyanitt választották őt királylyá, s a szentkoronát is itt őriztette. 1627-ben Bethlen Gábor itt kötötte meg az országos békét, s itt lakott nejével, Brandenburgi Katalinnal, aki csak másodszori férjhezmenetele alkalmával, 1640-ben távozott innen. 1646-ban I. Rákóczy György a várat megerősítette, III. Ferdinánd alatt pedig német sereg szállotta meg, amelyet hiában igyekezett 1670-ben I. Rákóczy Ferencz onnan kiverni. 1683-ban Thököly foglalta el, s ettől kezdve menedéke volt a magyarságnak mindaddig, míg Petneházy tábornok át nem adta I. Lipótnak. Bercsényi Miklós 1703-ban elfoglalván II. Rákóczy Ferencz itt bontotta ki a szabadság zászlaját, de ugyanő már 1705-ben még a köveit is széthányatta, hogy soha többé ne kerülhessen a németek kezébe. Tokaj közelében van **Tarczal**. Kálmán király a Tarczalon tartott országgyűlésen tiltotta el a boszorkánypöröket. Tokajtól északnyugatra van **Szerencs**. Itt tartotta Bocskai István azon országgyűlést, amelyen 1605-ben az egybegyűlt rendek őt Magyarország fedelmének is megválasztották. Várát, és benczés kolostorát 1583-ban Rudolf király Rákóczy Zsigmondnak adta zálogba, akit aztán ott temettek is el. A vár 1711-ig a Rákóczyak birtoka volt, utánuk pedig egymásután az Aspremontok, Illésházyak, Grassalkovicsok, Szirmayak és Almássyak voltak birtokosai. Szerencs közelében van **Monok**, itt született Kossuth Lajos 1802 szept. 19-én. Mo-

noktól északkeletre van **Talya**. Vára 1403-ban játszott jelentékenyebb szerepet, amikor Debrey Istváné, Zsigmond kincstartójaé volt. A Zsigmond elleni lázadás idejében Debrey ide hozta családját, maga pedig harcolni ment. Zsigmond hívei azután a várat elfoglalták, Debrey családját pedig fogságra vetették.* Tályától északkeletre van **Sárospatak**. Legérdekesebb műemléke a város déli részén álló négy tornyu vár, amely már I. Endre király idejében főnnállott. Később a Palóczy, Perényi és Lorántffy családok birtokába került. 1617-ben pedig a Rákóczyakra szállott. I. Rákóczy Ferencz itt tartotta menyegzőjét 1666-ban Zrinyi Ilonával. I. Lipót 1702-ben a vár nagy részét lebontatta. A régi vár melletti új kastély a Windischgrätz hercegé. Híres főiskolájának alapját, amelyben a tudós Comenius is tanított, Perényi Péter vetette meg 1530-ban. A vár azóta sok viszontagságon ment keresztül. II. Rákóczy György neje, Báthori Zsófia a jezsuitáknak adta, s 1662-től 1685-ig ezeknek birtokában volt. Főnnállását az 1790 - 91-i XXVI. t. cz. örök időkre biztosította. Tovább északkeletre van **Borsi**, amelynek a Bodrog partján épült ódon várkastélyában ma is mutatják azt a tágas termet, ahol 1676-ban II. Rákóczy Ferencz született. A kastély most a Vay báró család tulajdona. Sátoraljaujhely szomszédságában van **Bányácska**, illetőleg Széphalom. Itt lakott egykor irodalmunk újjáalakítója Kazinczy Ferencz, nejével Török Zsófia grófnővel együtt. Dolgozó szobája helyére a Magyar Tud. Akadémia dór stílusú épületet emeltetett a nagy férfiú emlékére, amelyben sok Kazinczyra vonatkozó ereklye van elhelyezve. Borsitól keletre van **Nagykövesd**. Magaslaton álló szép váromladéka, annak a régi várnak a maradványa, melyet 1673-ban romboltak le. Egykor a Miczbán család ősi fészke, később a Rákóczyak birtoka, s különösen Lorántffy Zsuzsánnának kedvelt tartózkodási helye volt. Kövesdtől északkeletre van **Lelesz**. Premontrei apátságát még a XII. sz. végén Boleszló váci

*Fejér: Cod. Dipl. X.

püspök alapította. Levéltára sok leccses oklevelet, történelmi kincset rejt magában. Borsitól északra, az Ondava folyó jobb partján fekszik **Töketerebes**. Itt van eltemetve Andrassy Gyula gróf, a kiegyezés utáni első miniszterelnökünk. Várának romjai az Andrassy család kastélya közelében még láthatók. A vár a XIV. században a Drugeth, később a Perényi, majd a Csáky családé volt. 1684-ben Thököly romboltatta le. Tovább északra van **Kohányfalucska**, amelynek egyik ódon udvarházában született Fáy András, a jeles meseíró. Gálszécestől északra van **Bacskó**, amelynek régi kastélya ősidőktől fogva 1671-ig a Bocskay család birtoka volt, I. Lipót azonban Fischer Mihály bárónak adományozta, akinek utódai máig is bírják. Nem messze tőle a régi borostyáni vár omladécai láthatók. Bacskótól északra, Varannó közelében fekszik **Csicsvavára**, amely okiratokban «Castrum Chychva» néven legelőször 1350-ben fordul elő, mint a Rozgonyiak birtoka, de 1527-ben már a homonnai Drugeth Istváné, akinek hajduit Szapolyai szétverte, várát felgyújtotta. 1678-ban Thököly foglalta el Drugeth Zsigmondtól. 1683-ban II. Rákóczy Ferencz is hatalmába kerítette a várat, a mely ettől fogva magyar kézen volt 1711-ig, amikor Barkóczy Ferenc Rákóczy brigadérosa átadta a császáriaknak, akik a várat széthányatták. A rommá lett vár később a Barkóczyak birtokába ment át. Csicsvától keletre van **Homonna**. A község diszét a jeszenői és barkói vár romjai és Andrassy Aladár gróf várszerű ódon kastélya képezi, amely egykor a Drugeth családé volt. Itt született Trefort Ágoston volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Homonnától északkeletre, Szinna közelében van **Inócz**. Itt született Ballagi Mór, a kitűnő szótáríró és bibliafordító. Folytassuk utunkat északnyugat felé a vármegye széléig, s keressük fel még **Sztropkót**, amelynek vára már a XIV. sz.-ban fennállott, s 1675-ig virágzott. Hatalmas épületéből ma csak a keleti oldalon van még némi maradvány. Hajdani kisdud kápolnáját

templommá, őrtornyát pedig templom-toronnyá alakították. A vártemplomban XV. sz.-beli vasgyertyatartók, XVI. sz.-beli miseruhák, s egyéb műkincsek vannak. A vár urai a Keglevich, Perényi, Sztáray, Vécsey, s végül a gersei Pethő család voltak.*

68. Zólyom vármegye.

A vármegye északi részében fekszik **Úrvölgy**. Román szentélyű templomát hajdan erősítés vette körül. Érdekes a templom két régi harangja, amelyek beszterczei készítmények s igen szép mivű kelyhe 1574 évszámmal. Maga a templom már a XIII. században fennállott. Úrvölgytől délre a Garam folyó partján fekszik **Beszterczebánya**. Várában, amely a XIV. sz. elején épült, sokszor és szívesen tartózkodtak királyaink, különösen IV. Béla, III. Endre, Róbert Károly, Nagy Lajos és Mátyás nejevel Beatrixal, sőt Mátyás a szt. István templom mellé négy emeletes házat is építtetett magának, amely ma is megvan. A város falai között két országgyűlés is folyt le, az egyik 1542-ben, midőn Izabella kibékült Ferdinánd királylyal és a másik a Turcsányi házban folyt le 1620-ban mikor Bethlen Gábort az egybegyűlt rendek királylyá választották. 1678 és 1680-ban Thököly, 1703-ban pedig Rákóczi hadai foglalták el a várost, 1709-től kezdve 1748-ig német katonák tartották megszállva. 1805-ben a királyi kincstárral ide menekültek az udvari tanácsosok. Az irgalmas nének zárdája egykor a híres Bél Mátyás lakóháza volt. Csúcsives templomában igen szép falfestmények vannak s egy XV. századból való szobrászmű, a homokkőből faragott „Olajfák hegye“ látható. A város őrtornyában levő muzeumban sok érdekes régiséget őriznek. Érdemes a megtekintésre a városház tanácsstermének

*Ungkváry Ede: Adatok Szatropkó mezőváros és várának történetéhez, a Sátoraljaújhelyen megjelenő: Adalékok Zemplén várm. történetéhez cz. havi folyóirat 1897. évf.

remek menyezete, famozaik ajtaja és annak zárja is. Besztercebányával össze van épülve **Radvány**, a Radvánszky nemzetség ősi birtoka. Toronynélküli csúcsíves templomát a XVII. században megerősítették, amely erősségből ma csak egy kis őrtorony van meg. Régi kastélyainak egyikében a Rákóczy-teremben értékes régiségek láthatók, közöttük a Széchy Mária és Wesselényi Ferencz nádor ágya is. Itt fedezték föl Balassa Bálint lírai költeményeinek kézirati gyűjteményét, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1879-ben adott ki. A másik, Besztercebányával összeépített község **Királyfalva**, a hagyomány szerint Mátyás király nyaraló helye volt. Királyfalvától délre esik **Garamszeg**. E községet a Géczy családnak fallal kerített két kastélya (a Rákóczyak idejében pénzverőház) és egészen fából épült evang. temploma teszi érdekessé. Garamszegtől nem messze esik **Zólyomlipcse**. Várát III. Endre halála után Csák Máté kerítette hatalmába, de az ő rozgonyi veresége után Róbert Károly birtokába jutott. Később Albert özvegye Erzsébet királyné tulajdona lévén, általa Giskra kezébe került, akinek, meghódolása után Mátyás király ajándékozta. Mátyás halála után Korvin Jánosé lett s amidőn ez is meghalt, a Dóczy család birtokába jutott. Rudolf király a XVI. sz. végén a sziléziai Trübel Gáspárnak adományozta, aki azt Bocskay támadása ellen haláláig megvédte. 1620-ban már Székely György volt a vár ura, az ő halála után leányára, Máriára s ennek férjére Wesselényi Ferencz nádorra szállott, utána pedig az államkincstárra. Megtekintésre méltó a vár mély pinczéje, amelynek egyik sarkában a sziklába vágott kinzó hely látható téglából rakott rabfülkékkel. A várban 1873 óta a Gizella főhercegasszonyról elnevezett munkás árva-ház van elhelyezve. Szliácstól félórányira fekszik **Zólyom**. Ma is lakható állapotban levő várát Anonymus szerint Bors vezér építtette. Közeliében van a romokban heverő s ma »Pusztavár«-nak nevezett **Borsodzólyom**, amelyet Rogerius szerint a tatárok fölégetéssel tettek rommá. Zó-

lyom vára (eredetileg királyi vár volt) egy darabig Csák Máté birtokában volt. Benne 1382-ben Nagy Lajos a lengyelekkel gyűlést tartott. Mátyás is gyakran megfordult e várban, amelyet az ő halála után Beatrix özvegyi jogon vett birtokába s a vár kápolnája részére saját kezűleg készített is egy oltárvánkost, amely most is látható. A későbbi mozgalmas időkben Szapolyai, Bocskay, majd Bethlen kezére került, ki a szt. koronát Pozsonyból ide szállította, II. Ferdinánd Dersffynek adta zálogul, kitől özvegyével ennek második férjére Eszterházy Pálra szállott. 1703-tól 1708-ig Rákóczy hadai tanyáztak benne, 1802 óta kincstári birtok. Zólyomtól délre, Dobronyától egy órányira **Dobró** vár romjai láthatók. Hajdan afféle rablólovagvár volt ez, majd később arról lett nevezetessé, hogy a Verbőczy család birtokába jutván, Verbőczy István állítólag itt írta a Tripartitum egy részét. Dobrótól keletre a vármegye szélén **Végles vára** meredez ég felé. Nagy Lajos király többször mulatozott e várban, amelyet Zsigmond 1424-ben nejének Borbála királynénak adományozott. Később Erzsébet királyné Ebersdorfi Reinprechtnek adta, akitől Giskra elfoglalván azt Mátyás adománnyaként haláláig megtartotta. A mohácsi vész után Ráskay István, aztán Dobó István, majd Zeleméri László és testvérei, utánuk pedig Balassa János bírta. 1605-ben ismét királyi birtok volt s mint ilyet I. Lipót 1690-ben az Eszterházyaknak adta. 1703-ban Bercsényi elfoglalván 7 évig a kuruczok birtokában volt. A vár kápolnája hajdan nagyszerű lovagterem volt. Végles, hazánk legszebb fekvésű várainak egyike ez idő szerint nemeskéri Kiss Miklós tulajdona.

Pótlásul.

Abaujtona vármegyéhez:

A Cserehát egyik nyulványának végén fekszik **Forró**, amelynek emeletes vendégfogadójában I. Sándor czár 1815-ben egy éjszakát töltött, midőn a bécsi kongresszusra utazott. Forrótól északnyugatra a vármegye szélén van **Felsővadász** a Rákóczyak törzsfészeke, akik II. Lajos idejében 1517-ben szerezték meg, s azóta használták is a „felsővadászi” előnevet. A család emeletes kastélyában született Rákóczy Zsigmond fejedelem. A kastély ma a Vay Tihamér gr. birtoka, A község XVI. sz.-ban épített kath. templomában őrzik azon misemondó palástot, amelyet egy II. Rákóczy Ferencztől lőtt őznek bőréből készítettek. Felsővadásztól nyugatra, Szögliget helységen felül magas kupalaku sziklatetőn láthatók az egykor hatalmas Bebek család tulajdonát képező **Szadvár** romjai.

Bars vármegyéhez.

A vármegye nyugati részén van **Szelepcsény**, Itt született egyszerű paraszt szülöktől a híres Szelepcsényi György aki az 1666—85 években esztergomi érsek volt. Kistapolcsány fölött van **Hrussó** vára, amely 1347-ben már királyi vár volt, s az 1708-i terencsényi szerencsétlen csata után lett rommá. Vele szemben emelkedik **Szkczó** várkastély, amelyet Odescalchi Arthur herczeg középkori

vár mintájára építtetett. Öregtornya egyetlen szobát foglal magában, amelynek mennyezetén minden gerenda végét a család őseinek czimerpajzsai ékesítik. Szekiczótól északra a Nyitra folyó mellett van **Nagyugrócz**. Erődített várkastélya egykor a Bossányiak, majd a Révayak, aztán Majláth János gr. tulajdona volt, későbbi ura Keglevich János gr. csucsives építményekkel díszítette. Nagyon becses a kastélynak csucsives kápolnája remek faragott oltárral. A kastélyt 1865-ben Thonet Mihály vásárolta meg. A Garam jobb partján van **Ujbánya**. Mária királynő, férjével Zsigmonddal huzamosabb időn át tartózkodott az ujbányai városházán. 1433-ban a csehek 1442-ben a lengyelek, 1564-ben a törökök pusztították. A csucsives építkezésnek igen becses emléke a kis Szent Erzsébet templom. Zsarnóczától északkeletre van **Revistye** vár festői romja, mely a Dóczy család ősi fészke volt már a XV. században. E családhoz tartozott a kegyetlenségéről hírhedt Dóczy András, aki 1620-ban halt meg, mint Bethlen Gábor foglya, s hű neje Pacsóth Judit Leleszen temetteté el. Itt esett el 1647-ben Dóczy Zsigmond, akinek nejét Kayzer Fruzsínát a török elrabolta. Dóczy arra kérte a törököt, hogy ölje meg őt; a törökök ezt meg is tették, s nejét Konstantinápolyba hurczolták, ahol 2 évig szenvedett a fogságban. Revistyéhez közel van **Vihnye** fürdő. Ide jött üdülni 1696-ban II. Rákóczy Ferencz felesége Hesseni Amália, sőt 1703, 1704 és 1708-ban maga Rákóczy is itt tartózkodott. 1823-ban József nádor és neje is itt nyaraltak. Vihnyétől északra van **Garamszentkereszt**. Erődített püspöki nyaraló várkastélyát Pázmány Péter és Lippai György újra építtették, s az előbbi gyakran tartózkodott is falai között. Benne halt meg Forgách Ferencz bíboros érsek is 1615-ben. Széles lépcsőházát Rimély Károly püspök építtette. Templomának egyik műkincse az 1705-ben Püspöky Istvántól adományozott csucsives, sodronyművű zománczos kehely. 1678-ban a kastélyt a kuruczok felgyújtották.

Bereg vármegyéhez.

Munkácsról északkeletre, a Latorcza jobb partján fekszik **Beregszentmiklós**. Régi kastélyát a XVI. században a Telegdy család építtette. 1670-ben ide menekült I. Rákóczy Ferencz, midőn az összeesküvésben való résztvevőségért üldözték. E Rákóczynak anyja Báthori Zsófia a kastélyt Homonnai Drugeth György özvegyétől vette meg, s így jutott I. Rákóczy Ferencz özvegye Zrinyi Ilona birtokába. II. Rákóczy Ferencztől 1711-ben elkoboztatván, a király 1726-ban a Schönborn grófi családnak adta, amely ma is birja. Munkácsról délre esik **Beregszász**, amelyben Nagy Lajos király anyja Erzsébet, királyi udvartartott magának. A Szamosnak a Tiszába ömlésénél van **Vásárosnamény**. Itt született Kemény János fejedelem neje Lónyai Anna, akinek egykori kisdud vára ma romokban hever.

Borsod vármegyéhez.

Miskolcztól északra van **Sajószentpéter**. Itt született Lévay József jeles lyrai költőnk. Közelében van **Lászlófalva**. Itt született 1807-ben Egressy (családi nevén Galambos) Gábor hírneves drámai színészünk. A dédesi vár közelében fekszik a vármegyének egyik legnehezebben megközelíthető községe **Tardona**. E félreeső faluban vonult meg 1849 végén néhány hónapig Jókai Mór, s itt írta »Csataképek« cz. munkáját. A Bánvölgye kezdeténél van **Vadna**. Fölötte egy hegymoron most is láthatók Walgatha hussita vezér rablóvárának nyomai, amelynek köveiől épült a falu mellett a Bán patakon átvezető hid. A Szuha patak völgyében fekszik **Disznóshorvát**. Itt született 1830-ban Izsó Miklós jeles szobrászunk. Geszt közelében van **Sály**, ahol az Eötvös br. féle kastélyban a negyvenes évek első felében Eötvös József br. is gyakran és szívesen tartózkodott, s a „Karthausi“ nagy részét is

e kastélyban írta. Nem messze tőle van **Kács**. Fölötte a honfoglalás idejével egykoru vár romjai láthatók. E helyet Arpád Eörs vezérnek ajándékozta, s ettől származott le a Tibold család. A vármegye keleti részében Miskolcztól keletre van **Alsózsoltza**, a Vay család szabolcsi ágának fészke. Itt született 1789-ben a később grófi rangra emelt Vay Ábrahám, aki az 1825-i pozsonyi országgyűlésen az akadémia megalapítását elősegítő aláírók sorát 16000 koronával megkezdette. 1802-ben Vay Miklós br. kancellár is itt született. Zsoltza mellett van **Sajólad**, ahol még áll az a régi kolostor, amelyben negyedfélszázaddal ezelőtt, Martinuzzi György apát, volt a kolostor főnöke. Ugy a kolostor, mint a hozzá épített templom érdemes a megtekintésre.

Fejér vármegyéhez

Székesfejérvártól északra van **Zámoly**, amelyhez az a hagyomány fűződik, hogy a menekülő Péter királyt itt fogták el, s vakították meg. Bicskétől délre fekszik **Aicsuth** amelynek remek kastélya és parkja létezését dicső emlékü József nádorunknak köszöni, akinek teremtménye szelleme a kastélyba temérdek műkincset halmozott össze. A kastély kápolnája pedig nemcsak kiváló építészeti alkotás, hanem műizlésben is ritkítja párját. A kastély és park művészi szépségein kívül már azért is érdemes a megtekintésre, mert jelenlegi tulajdonosa a legmagyarabb és épen azért a legjobban szeretett főherczegünk, József nádor fia József főherczeg. A közszeretettnek örvendő főherczegnek egy másik birtoka **Mártonvásár**. Egykor Zsigmond király nejének Borbálának birtoka volt, később a grófi rangra emelt Brunsvik családé, amelytől József főherczeg vette meg. Templomát és kápolnáját Maulpertsch néhány freskója és művészies templomi fölszerelése teszi nevezetessé. Ebben a templomban nyugszik Brunsvik Teréz grófnő, aki egész életét és vagyonát a kiadedovás és gyermeknevelés ügyének szentelte. 1860-ban Bethoven a híres zeneszerző is tartózkodott Mártonvásáron, emlékéért a park egy fájába sajátkezűleg bevésített monogrammját őrizi.

Gömör vármegyéhez.

Rimaszombattól nyugatra fekszik **Osgyán**. Fölötte büszkélkedik a Luzsénszky bárók XVI. századbeli várkastélya, hajdan a Bakos nemzetség tulajdona. Némethy Balázs hajdui itt ütköztek meg 1604-ben Básta tábornok seregével, aki innen indult el a vármegye feldulására. Bánrévétől északra a Sajó völgyében fekszik **Hanva**. E községben sok ideig volt pap Tompa Mihály a költő, a ki itt van eltemetve is. Északfelé a Sajó jobbpartján van **Sajógömör**. Itt született Czinka Panna a kurucz korszak híres hegedűsnője. A monda szerint Mátyás király itt szölitotta kapáló versenyre a vármegye urait, tanulságos leczkét adván nekik a földmivelés nehéz munkájáról. Rozsnyótól nyugatra van **Csetnek**-Vára, amelyet a Csetneky, Bebek és a Bakos családok birtak, már a Rákóczy korszak előtt romba dőlt. Evang. templomának festményei és fafaragványai megtekintésre méltók. Rákóczy alatt itt kovácsolták a híres fringia kardokat. Sokáig itt lakott sőt némelyek szerint itt is született Gyöngyösy István a XVII. sz. jeles költője. A Balog völgyében van **Derencsény**, amelynek a csehek által épített várát 1451-ben Hunyadi János rombolta le. Főlebb északra van a kis **Babaluska** falu, amelylyel Széchy Mária Gyöngyösy Istvánt, a »Murányi Venus« költőjét jutalmazta művéért. Pelsüctől északnyugatra van **Jolsva**. A régi templarius kolostor helyén épült kastélyában tartotta Széchy Mária mindkét menyegzőjét 1627-ben és 1644-ben. A kastély az Ilsvayak, Bebekék, majd a Székyek kezén menván át 1720-ban a Koháry, 1820-ban pedig a Koburg család birtokába jutott.

Heves varmegyéhez.

Gyöngyöstől nyugatra van **Gyöngyöspata**. Várát a hagyomány szerint még a vezérek korában Pata vezér építtette. Hajdan a cseh rablóknak is volt itt egy fa vára, a mely ellen Mátyás király személyesen vezette az ostromot s a várat fölégetvén, földig leromboltatta.

Hont vármegyéhez.

Ipolyságtól északra a Korpona völgyében fekszik **Palást**, Itt folyt le azon ütközet 1552-ben amelyben Ali budai basa Teuffel Erasmus 10000 főnyi seregét tönkretette. Csábrágtól északra van **Bozók**. Prémontrei prepostságát a Hunt nemzetségből való Lambert gróf főispán és neje Zsófia szent. László nőtestvére alapították 1130 körül. 1530-ban Balassa Zsigmond a maga és Balassa Menyhért számára elfoglalta. Ez utóbbi a monostort várszerűen bástyákkal erősítette meg. Özvegyétől Fánchy Borbálától Krussith korponai kapitány akarta elfoglalni, de nem sikerült és a vár Balassáné bátyjára Györgyre szállott. 1649-ben Fánchy Pál özvegye a birtokfelét a nagyszombati jezsuita kollégiumnak adta, másik felét Szelepcséyi György primás szerezte meg. Jelenleg felerészben a budapesti egyetem, felerészben az esztergomi papnevelő tulajdona. Falai még épségben állanak. **Szentantal** közelében fekszik Selmeczbánya. A város déli részén egy hegy tetején áll az u. n. Leányvár, amelyet a hagyomány szerint az ördöggel czimboráló Roesel Borbála építtetett a XVI. sz. elején. E nőről szóló történetet dolgozta fel Zichy Géza gróf »A leányvári boszorkány« cz. költői elbeszélésében. Bányászati akademiáját Mária Terézia alapította 1760-ban. Evang. liceumában tanult Petőfi Sándor is 1839-ben. Letekéstől délkeletre van **Ipolydamásd**. Hajdani várának nyomai ma is láthatók az egyik hegyen. E várban lakott egykor, állítólag, a gyászos emlékü Zách Felicián, Szobtól északra a hegyek között fekszik **Mária-nostra**. Női fegyháza hajdan a pálosok kolostora volt, a melyet Nagy Lajos király 1352-ben csiszolt kőből építtetett, de a törökök 200 év múlva elpusztították és a pálosok 1711-ben új kolostort építettek, amelyet II. József 1782-ben szüntetett meg. 1809-ben a fölkelő nemesség tábori kórházául szolgált, 1854 óta pedig állami női fegyház apáczák vezetése alatt.

